

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ
(DİN EĞİTİMİ) ANABİLİM DALI

(Yüksek Lisans Tezi)

100050

TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU VE DİN EĞİTİMİ

Hazırlayan
Adem KORUKÇU

Danışman
Prof. Dr. Cemal TOSUN

Ankara – 2001

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ
(DİN EĞİTİMİ) ANABİLİM DALI

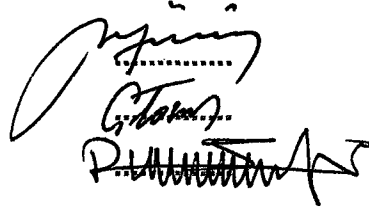
(Yüksek Lisans Tezi)

TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU VE DİN EĞİTİMİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cemal TOSUN

Jüri Üyeleri

1. Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR (Başkan)
2. Prof. Dr. Cemal TOSUN
3. Doç. Dr. Recai DOĞAN

Tez Sınav Tarihi: 11.4.2001

Ankara-2001

ÖNSÖZ

Din, toplumların oluşmasında ve varlıklarını devam ettirmelerinde etkin bir role sahiptir. Tarih sahnesine bakıldığında dinle ilişkili olmayan bir toplumun varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu ilişki, olumlu veya olumsuz bir gelişme gösterebilmektedir. Diğer taraftan “eğitim”in de, toplumların sağlam temeller üzerine oturtulup ileriye götürülmesinde büyük bir önemi vardır. Eğitim, toplumun sahip olduğu değer yargılarının, o toplumun bireylerine benimsetilmesi ve sağlıklı bir toplumsal gelişmenin sağlanabilmesi için gereklidir.

Din ve Eğitim kavramlarından oluşan din eğitimi ise, toplumsal hayatta ve toplumu oluşturan bireylerin vicdanlarında varlığını sürdüren dinin eğitiminin verilmesi ve dini değerlerin kişiye kazandırılması süreci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tevhid-i Tedrisat kanunu, modern Türk eğitiminin doğuş ve yapılanması açısından büyük öneme sahip olması nedeniyle bu tezde araştırma konusu yapılmıştır.

Tezimiz, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; araştırmanın problemi, amacı, önemi, sınırları, yöntem ve kaynakları ortaya konulmuştur.

Birinci Bölüm’de Tevhid-i Tedrisat Kanunu’ndan önce varolan Türk Eğitim Kurumları ve Tevhid-i Tedrisat öncesi siyasal ve kültürel gelişim konu edilmiştir. Daha sonra da “tevhid” çalışmalarının başlaması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun uygulanması ele alınmıştır.

İkinci Bölüm’de, Tevhid-i Tedrisat Kanun’un bir sonucu olarak açılan Daru’l-fünun İlahiyat Fakültesi, İmam ve Hatip okulları, ilköğretim ve ortaöğretimde din eğitimi ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu çerçevesinde oluşturulan Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarına yer verilmiştir.

Sonuç kısmında ise, bu döneme ilişkin yapılan araştırmada ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir.

Din eğitimi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun ilanından sonraki süreçte her zaman tartışma konusu olmuştur. Araştırmamızın günümüzde de etkileri devam eden din

eğitimi tartışmalarının çözümünde katkı sağlayacağı ümidindeyiz.

Konumuzun tespitinde beni yönlendiren sayın hocam Prof. Dr. Beyza BİLGİN'e, tezimizin her aşamasında yardımlarıyla tezin oluşmasını sağlayan Prof. Dr. Cemal TOSUN'a, kaynaklara ulaşma noktasında eşsiz yardımlarıyla tezi yönlendiren Doç. Dr. Recai DOĞAN'a ve tezin şekillendirilmesinde yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Osman EĞRİ'ye teşekkürlerimi sunarım.

Ankara 2001

Adem KORUKÇU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	1
1. PROBLEM.....	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	4
3. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI.....	5
4. YÖNTEM.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVHİD-İ TEDRİSAT.....	6
1- TÜRK EĞİTİMİNDE “TEFRİK-İ TEDRİSAT”.....	6
1.1. Medreseler.....	10
1.2. Mektepler.....	14
1.3. Azınlık Okulları ve Yabancı Okulları.....	16
2- TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU ÖNCESİ GELİŞMELER.....	18
2. 1. I. TBMM Hükümetinin Kurulması.....	18
2. 2. I. TBMM Hükümeti Maarif Vekilleri ve Faaliyetleri.....	19
2. 3. TBMM Hükümetleri Döneminde Eğitimin Birleştirilmesine İlişkin İlk Belirtiler.....	22
3. TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU’NUN TBMM’DE GÖRÜŞÜLMESİ, KABULÜ VE İLANI.....	27
4- TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNUNUN UYGULANIŞI VE MEDRESELERİN KAPATILIŞI.....	33
4.1. TBMM Görüşmelerinde Medreselerin Kapanmasına İlişkin Tartışmalar.....	37
4.2. Kamuoyu ve Basında Medreselerin Kapanmasına Tepkiler.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

TEVHİD-İ TEDRİSAT VE DİN EĞİTİMİ.....	52
1- DARÜ’L-FÜNUN İLAHIYAT FAKÜLTESİ.....	52
1. 1. İlahiyat Öğrencilerinin İaşesi.....	59
1.2. Fakültenin Zihniyetine İlişkin Eleştiriler.....	60

1.3. İlahiyat Fakültesi Dergisi.....	61
1.4. İlahiyat Fakültesinin Kapatılması	62
2- İMAM VE HATİP MEKTEPLERİ.....	64
2.1. İmam ve Hatip Mektepleri Talimatnamesi.....	65
2.2. İmam ve Hatip Mekteplerinin Açıldığı Yerler	66
2.3. TBMM Görüşmelerinde İmam ve Hatip Mektepleri.....	68
2.4. İmam ve Hatip Mekteplerinin Kapanışı	71
2.5. İmam ve Hatip Mekteplerinin Talebesiz Kalışının Nedenleri.....	71
2.6. TBMM Görüşmelerinde İmam ve Hatip Öğrencisinin İaşesi	74
3- TEVHİD-İ TEDRİSAT VE YABANCI OKULLAR	75
TTK ve Yabancı Okulların Durumu	79
4- İLKÖĞRETİM VE ORTAÖĞRETİMDE DİN EĞİTİMİ	86
4.1. İlköğretimde Din Eğitimi.....	88
4.2. Ortaöğretimde Din Eğitimi	91
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA.....	95
ÖZET.....	108
SUMMARY	109

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez
AÜTİTED	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
D.	: Dnem
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
tsz.	: Tarihsiz
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Tevhid-i Tedrisât Kanunu
Z. C.	: Zâbıt Ceridesi

GİRİŞ

1. PROBLEM

Toplumların hayatında, sosyal kurumların önemli görevleri vardır. Eğitim, bir toplumun göz ardı edemeyeceği, vazgeçemeyeceği en temel kurumlar arasında yer almaktadır.

Eğitim, hem bir toplumun kendi kimliğini ortaya koymasında, hem de sosyal ve kültürel yönden gelişmesinde yeri doldurulamayacak bir işleve sahiptir. Eğitim yoluyla yeni kuşaklara toplumsal değerler ve o topluma ait olma bilinci aktarılır. Toplumunu daha ileri noktalara taşıyacak, ileri görüşlü ve eğitilmiş bireyler de yine eğitim yoluyla yetiştirilir.

Eğitimin geleneksel toplumlardaki işlevi, belki onun ilk amacıyla sınırlıydı. O da, topluluğu bir arada tutmak amacıyla, ilke ve değerleri bireylere aşlamaktı. Ancak toplumlar ilerledikçe, sosyal farklılaşmalar artıp, pek çok sosyal mekanizma ortaya çıkınca, eğitimden beklentiler de o oranda değişiklikler göstermiştir. Artık modern eğitimin temel felsefesi, özgür, açık fikirli ve üretken bireyler yetiştirmek üzerine kurulmuştur. Eğitim politikaları da, bu amaç doğrultusunda düzenlenmeye çalışılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumları ve eğitim örgütlenmesi, onun toplumsal ve kültürel özelliklerini yansıtmaktadır. Zamanla bu eğitim anlayışı, statik bir zihniyet anlayışı içinde tıkanmış ve çözümsüzlüğü bir türlü aşamamıştır. Uzunca bir dönem için, Osmanlı eğitim anlayışının ve geleneksel eğitim kurumlarının, toplumun ihtiyaçlarına cevap verdiği doğrudur. Ancak, Batı toplumlarının aydınlanma sonrasında gösterdikleri toplumsal ve teknolojik kalkınma karşısında, Osmanlı toplumunun eğitim kurumunun de yetersiz kaldığı aydınlarca tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti, mevcut geri kalmışlığı aşp yeniden güçlü konuma gelebilmek için bir dizi tedbirler almaya girişmiştir. Bu tedbirler arasında eğitimle ilgili olanlar önemli yer tutmaktadır. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (1776)'un açılmasından

itibaren Batı örneğine göre askerî okullar ve Tanzimat yıllarından itibaren de Batı tarzı sivil okullar (Rüşdiye, İdâdî, Sultânî) açılmaya başlanmıştır. Maarif Vekilliğine bağlı bu okulların yanında Meşihat'a, Şer'îye ve Evkâf Nezaretine bağlı medrese ve sıbyan mektepleri de varlıklarını ve etkilerini sürdürmüşlerdir.

Eski kurumlarla yeni kurumların birlikte faaliyet göstermelerine zaman içerisinde alışılmıştır. Ancak maarifte ortaya çıkan bu ikiliğe, yabancıların açmış oldukları azınlık okulları da eklenince, Türk Maarifi üç ayrı kurum tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Eğitim işlerindeki bu ayrılık sadece kurumsallaşmayla sınırlı kalmamış, bilakis bu kurumların programlarına, müfredatlarına ve yetiştirmeyi planladıkları insan tipine de yansımıştır. Bu ayrım, Türk toplumu içerisinde farklı zihniyetlerin oluşmasına ve ortak bir hedeften yoksun bireylerin yetişmesine neden olmuştur.

Cumhuriyet Devrine geçildiğinde, eğitimde varolan bu ayrılık devam etmekteydi. Aydınların ve bireylerin yeni kurulmuş olan Cumhuriyet yönetimine bakış açıları, mensubu oldukları öğretim kurumunun dünya görüşünü yansıtmaktaydı. Atatürk ve diğer yöneticiler, eğitim sisteminin ortaya koyduğu bu tablonun değiştirilmesi ve Cumhuriyet insanının aldıkları eğitimden kaynaklanan parçalanmışlığının giderilmesi için harekete geçmişlerdir. Atatürk, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilanından kısa bir süre önce Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında "tevhid-i tedrisat"ın gerekliliğini şu şekilde dile getirmektedir: "Milletin ârâ-yı umumiyesinde tespit olunan terbiye ve tedrisatın tevhidi umdesinin bilâ ifâta-i an tatbiki lüzumunu müşahede ediyoruz. Bu yolda taahhurun zararları ve bu yolda tehalükün ciddi ve derin semereleri seri kararımıza vesile-i tecelli olmalıdır."¹ demektedir.

2 Mart 1924 tarihli Halk Fırkası toplantısında Meclise sunulacak olan Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'nin lağvı ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu tartışılmıştır. 3 Mart 1924 günü Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve arkadaşlarının Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'nin lağvı ve Tevhid-i Tedrisat'a ilişkin Meclise verdikleri kanun teklifi görüşülmüştür. Kanun teklifi,

---

¹ Z. C. D. 2, Y. 1, c. VII, s. 5-6.

yapılan oylama sonucunda 430 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir.

Bu kanuna göre, Türkiye sınırları içindeki eğitim kurumları, Maarif Vekilliğine bağlanmıştır. Artık bu kurumlar, tüm tahsisatıyla Maarif Vekilliğince idare edilecektir.

TTK'nun dördüncü maddesine göre, Maarif Vekilliğince "yüksek diniyat mütehassısları yetiştirmek üzere Daru'l-fünun'da bir İlahiyat fakültesi tesis edilecek, imamet ve hitabet gibi hıdemât-ı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler..." açılacaktır.

Gerek Atatürk'ün Tevhid-i Tedrisat'ın lüzum ve önemine ilişkin konuşmalarından, gerekse kanun teklifinin gerekçe ve maddelerinden de anlaşılacağı gibi, TTK'nun hedefi; yeni nesillere, ilköğretim ve ortaöğretim seviyesinde müşterek kültür vermek, onları duygu ve düşünce birliği içinde yetiştirmektir.

Din olgusu, toplumların yaşamı ve tecrübeleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Gerek İslamiyet öncesi, gerekse İslamiyet'in kabulünden sonraki zamanlarda, "din" Türk toplumunun karakter ve davranışını belirlemede çok büyük bir etkiye sahiptir.

Demokratik bir anlayışın öne çıkarılmaya çalışıldığı Cumhuriyet dönemine geçildiğinde ise, TTK'nun ilanımla birlikte eğitimde mevcut olan dinsel yapı yerine, "bilimsel ve milli" bir anlayış yerleştirilip geliştirilmeye çalışılmıştır. Fakat bu zihniyet değişiminde dinin bireysel ve toplumsal rolü doğrultusunda din eğitimi unutulmamıştır. Açılan İmam ve Hatip mektepleri vasıtasıyla, din hizmetlerinde halkın bilgilendirilmesi ve ihtiyaçlarının giderilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, din adamı ve mütehassıslarının yetiştirilmesine yönelik olarak da, İlahiyat Fakültesi açılmıştır.

Türkiye'de orta öğretim seviyesinde din eğitimi veren İmam Hatip Liseleri ile yüksek öğrenim seviyesinde öğretim sunan İlahiyat Fakülteleri temellerini 430 sayılı TTK'nunda bulmaktadır. Ancak, gerek bu öğretim kurumları ile ilgili olarak gerekse İlk ve orta öğretim kurumlarındaki Din öğretimiyle ilgili olarak yapılan bilimsel, politik veya popüler tartışmalarda sık sık Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na atıflarda bulunularak din öğretimi ve din öğretimi veren kurumlar hakkında lehte veya aleyhte delillendirmelere gidilmektedir. Aynı kanun maddelerinin lehte ve aleyhte bu kadar sık

kullanılması, bu kanun ile bu kanunun çıkmasını hazırlayan sebeplerin ve ilk uygulanış şekillerinin yeteri kadar bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Osmanlı eğitim sisteminde ortaya çıkan gerilemenin önüne geçebilmek için, modern anlamda eğitim-öğretim kurumları tesis olunmuştur. Ancak bu yenileşme çabaları neticesinde, eski ve yeni bu kurumlar arasındaki zihniyet farklılığından dolayı, eğitimde ikilik ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet devrine geçildiğinde Türk toplumunun geri kalmışlığının çözümü olarak Atatürk ve Cumhuriyet aydını eğitimin sosyal değişimde ve Türk toplumunun gelişmesinde oynayacağı önemli rolü fark etmişlerdir. Onlar, modern Türkiye'nin kurulmasına katkısı olacak kuvvetleri hesaplarken eğitimi birinci planda tutmuşlardır.

Modern Türk eğitimi oluşturulurken eskiye ait öğretim kurumlarına TTK ile çeki düzen verilmiş ve tek bir idare altında toplanmıştır. Ancak geçmişin ürünü olan kurumların ve zihniyetin eğitimde olan etkisi sanıldığı gibi kolay kırılabilmiş değildir. Dinî eğitimin yerine yerleştirilmek istenen millî ve bilimsel eğitimin, uygulamaya geçirilmesi ile birlikte, lehte ve aleyhte farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın amacı; Cumhuriyet döneminde Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilanı ve uygulanma sürecinde ileri sürülen görüş ve meydana gelen tartışmaları değerlendirerek bir sonuca ulaşmaktır. Ayrıca araştırmada Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte ortaya çıkan Cumhuriyet dönemi eğitiminin genel anlayış ve karakterini ortaya koymayı amaçlanmaktadır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ilgili olarak Osmanlı medreseleri ve daha sonra açılan imam ve hatip mektepleri üzerine yapılan araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmada ise ülkemizdeki din öğretiminin en önemli halkasını oluşturan Cumhuriyet dönemi gelişmeleri incelenmeye çalışılacaktır. Din eğitimi ve laiklik arasında var olan ilgi ve bu ilgiden kaynaklanan yorum ve tartışmalar, Cumhuriyetin ilk yıllarıyla sınırlı kalmamıştır. Bu tartışmalar, Cumhuriyet tarihi boyunca devam etmiş ve günümüzde de varlığını hissettirmektedir. Bu araştırma, günümüzde mevcut olan din eğitimi problemlerinin çözümünde, TTK etrafında yapılan müzakere ve tartışmalardan elde

edilen tecrübelerden faydalanmayı mümkün kılacaktır. Böylece doğru ve sağlıklı sonuçların elde edilmesi sağlanmış olacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Bu araştırma, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 1924'te ilanından itibaren, 1927 yılına kadarki uygulama ve sonuçlarını kapsamaktadır. Ancak araştırmamızda, kanunun çıkarılmasına zemin hazırlayan gelişmelerin yaşandığı yıllar ve kanunun anlaşılması ve uygulanması açısından önem taşıyan 1927 sonrası yıllar da konunun gerektirdiği ölçüde yer verilmiştir.

Bu yıllara ait Meclis Zabıtları, gazete haber ve yorumları, başta Atatürk olmak üzere o dönemin önde gelen düşünürlerinin görüşleri, objektif bir biçimde verilmeye çalışılmıştır.

4. YÖNTEM

Bu araştırmanın konusu, din eğitimi tarihiyle ilgili olduğu için "tarih ve belge tarama yöntemi" kullanılmıştır. Araştırmada betimleyici bir yaklaşım benimsenmiştir.

Tespit edilen bu yöntem ve yaklaşım ile ilk olarak, T. C. Zabıt Ceridelerinin 1924-1926 yılları arasındaki ciltleri taranmıştır. Taranan bu ciltlerde karşılaşılan mecliste ileri sürülen fikirler ve yapılan tartışmalar, objektif kalmak gayesiyle, yorumlanmadan aynen verilmiş ve yapılan alıntılarda, orjinal metne sadık kalınmıştır. Ayrıca bu döneme ait yayın organları da taranmış ve fikir ve tartışmalar, yine yorumsuz ve orjinal metne sadık kalınarak yansıtılmaya çalışılmıştır. İkinci aşamada ise, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve din eğitimi ile ilgili tespit edilen bu bilgiler, tasvirî araştırma yöntemi kullanılarak belli başlıklar altında tasnif edilmiştir. Elde edilen bilgiler arasında, bağlantı kurmak için kısa bilgiler verilmiş ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca, Cumhuriyetin kurucusu ve sosyo kültürel anlamda modern anlayışın teorisyeni olan Atatürk'ün değişik ortamlarda yaptığı konuşmalarını içeren eserler de, bu çalışmaya büyük katkı sağlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVHİD-İ TEDRİSAT

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki din eğitimi ve öğretimi faaliyetlerinin yapı ve durumunu ortaya koyabilmek için, Türk eğitim sisteminin olduğu kadar, Cumhuriyet'in de temel kanunları arasında yer alan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun bütün ayrıntılarıyla açıklanması ve izlediği sürecin incelenmesi gerekmektedir. Din eğitim ve öğretimin Cumhuriyet'in ilk yıllarında genel eğitim ve öğretim içerisinde aldığı yer ve rolün belirlenebilmesi ve sağlıklı bilgilenmenin sağlanabilmesi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun o dönemin aydın ve idareciler tarafından nasıl anlaşılıp uygulandığını bilmekle mümkün olabilecektir.²

1- Türk Eğitiminde "Tefrik-i Tedrisat"

Osmanlı Devleti XV. yüzyıl sonlarına kadar denetim ve kontrolünde bulunan dünya ticaret yollarının, coğrafi keşifler neticesinde okyanuslara kayması, Batı'da Rönesansla birlikte gelişmeye başlayan bilim ve tekniğin takip edilememesi gibi dış tesirler ve kendi yapısından kaynaklanan bozukluklar nedeniyle önce duraklamış, XVII. yüzyıl sonundan itibaren de iktisadi ve askeri alanda gerilemeye başlamıştır.³

İlk olarak bilimde başlayan bu gerileme başlangıçta Osmanlı yönetimi ve aydınlarınca gerektiği kadar önemsenmemiştir. Başarı dolu bir geçmiş ve feodal yapının oluşturduğu güven ve içine kapanıklık devleti kendisi dışında ortaya çıkan gelişmelerin anlam ve önemi üzerinde ortaçağ karanlığı içinde buhranlar yaşayan bir yapıdadır.

Özellikle Osmanlı ordularının XVIII. yüzyılın sonlarına doğru sanat, edebiyat, ilim ve teknik üstünlükleri olan Avrupa orduları karşısında birbirini izleyen yenilgilere uğraması, devletin gerileme askeri yenilgilere gerçek nedenler bulunmaya itmiştir. Önceleri askeri itaatsizlik, teşkilat hatası, kanunlardan uzak olmak gibi sebeplere bağlanan gerilemenin nedeni, artık imkanların yetersizliği ve Avrupa'nın edebiyat, ilim

² Recai Doğan, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitimi ve Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1999, s. 228.

³ Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matb., Ankara 1980, s. 32.

ve teknikte üstün oluşuna bağlanmıştır.

Bu tespit, Osmanlı Devletini Avrupa medeniyetinin ilkelerini tanımaya zorlamıştır. Lale devriyle birlikte, Avrupa'nın ilerlemesini doğru analiz edebilen ileri görüşlü bazı devlet adamlarının girişimleri ile Batı ile ilk ilişkiler başlatılmıştır. Lale devrinde başta Fransa olmak üzere Avusturya ve İngiltere'ye gönderilen elçilere gittikleri yerlerin özelliklerini rapor etmeleri istenmiştir.⁴

Bu elçilerin birikimleri ve diğer gayretler neticesinde XVIII. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devletinde bazı ıslahat hareketleri görülmüştür. Bunların en önemlisi İstanbul'da matbaanın açılması ve orduda yapılması gereken ıslahat nedeniyle bazı askeri mekteplerin açılmasıdır.⁵

Osmanlı Devleti müspet bilimlerin Avrupa'ya sağladığı güç ve teknolojiyle ilk kez askeri alanda yenilgiler vasıtasıyla tanıştığı için, Batı tarzı askeri okullar açmaya yönelmiştir.⁶ Batı Avrupai tarzda ilk askeri okul olarak, 1734 yılında Fransız asıllı Kont de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa)'ın Üsküdar'da modern bir tarzda kurduğu Humbaracı Kışlası ve bu alanda teknik eğitim için açtığı "Humbarahane-i Mühendishane" zikredilebilir.⁷

Batılılaşma çabalarının ilk önemli öğretim kurumu ise, Çeşme deniz bozgununun da etkisiyle donanma için ihtiyaç duyulan, subay ve mühendisleri yetiştirmek için 1776'da Kasımpaşa'da "Mühendishane-i Bahri-i Hümayun" açılmıştır. Osmanlılarda Batıya atılan adım olan bu okulda, başlangıçta, kaynak olacak bir okul bulunmadığı için, okuma-yazma bile bilmeyen yaşlılar, gemiciler ve çocuklar bu okula kabul edilmiştir. Bu okulun teknik sorumlusu Baron de Tott, ilk başhocası da Cezayirli Seyyid Hasan'dır. Bu okulda Fransız hocalar ve yabancı uzmanlar kontrolünde pek çok dersin öğretimi yapılmakla birlikte, en fazla matematik ve tahkimat dersine önem

⁴ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB, 3. Baskı, İstanbul 1992, s. 22.

⁵ Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *AÜİFD*, C. 37, (Ayrı Basım, Ankara 1998), s. 425.

⁶ Selahattin Parlador, "Genel Öğretim-Din Öğretimi İlişkisi", *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yayınları, (Yay.Haz. Fahri Unan, Yücel Hacaloğlu), Ankara 1999, s. 68.

⁷ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul 1993, s. 61.

verilmektedir.⁸

1795 yılında Hasköy’de açılan “Mühendishane-i Berr-i Hümayun” ise, kara ordusuna teknik elemanlar yetiştirmek üzere açılmıştı. İstihkam, haritacılık öğretimi yapılmaktaydı. Mühendishane-i Berr-i Hümayun’un öğretim süresi 4 yıl idi. Daha sonra Mühendishane-i Bahri-i Hümayun’la Mühendishane-i Berr-i Hümayun mekteplerinin programları birleştirilmiştir.⁹

III. Selim devrinde yayınlanan bir fermanla hekim yetiştirilmesi için 1906’da bir Tıphane açılmıştır. II. Mahmud devrinde ise 1827’de ordunun hekim ihtiyacını karşılamak üzere yüksek bir mektep statüsünde Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Ma’mure açılmıştır. Ayrıca 1821’de saray ve ordu bandolarına eleman yetiştirmek amacıyla Muzika-i Hümayun ve 1834’te Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra ordunun subay ihtiyacını karşılamak üzere Mekteb-i Harbiye açılmıştır.¹⁰

II. Mahmud döneminde askeri okulların açılmasının yanında, eğitim sahasında başka kurum ve mektepler de tesis edilmiştir. 1838 yılında mülkî alanda açılan ilk okul olma özelliği taşıyan Mekteb-i Maarif-i Adliye açılmıştır.¹¹ Diğer taraftan tıphane ile cerrahhane birleştirilerek, 1838 yılında okul Darü’l-Ulum-u Hikemiye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane adıyla açılmıştır. Ayrıca bu dönemde ilk tahsilin de ıslah edilerek umumileştirilmesi düşünülmüştür.¹² Tanzimat’ın ilanıyla birlikte devlet yönetimine getirilen yenilikler eğitimde de etkisini göstermiştir. Artık eğitim sadece yerel anlayışı yaymak ve din öğretimi vermekle kalmayacak, aynı zamanda devletin yeni yapısına hizmet verecek elemanları yetiştirecektir.¹³ Bu nedenle, Tanzimat’ın ilanıyla birlikte “Rüşdiye” ve “İbtidai”ler açılmaya başlamıştır.¹⁴

1845’ten itibaren Osmanlı eğitim sistemi, Batı eğitim sistemlerine göre, ilk, orta

---

⁸ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 315; Doğan, *a.g.m.*, s. 426; Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 61.

⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999’a)*, Alfa Yay., 7. Baskı, s. 125, 126.

¹⁰ Doğan, *a.g.m.*, s. 427; Koçer, *a.g.e.*, s. 34.

¹¹ Doğan, *a.g.m.*, s. 428.

¹² Koçer, *a.g.e.*, s. 37.

¹³ Beyza Bilgin, Mualla Selçuk, *Din Öğretimi (Özel Öğretim Yöntemleri)*, Gün Yay., 4. Baskı, Ankara 1999, s. 7.

¹⁴ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yay., 2. Baskı, Ankara 1997, s. 54.

ve yüksek öğretim kademeleri olarak örgütlenmeye başlamıştır. Bu örgütlenme 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle resmi bir hüviyet kazanmıştır. “Maarif-i Umumiye Nezareti”nin denetimine giren bu okullar üç kademeye ayrılmıştır. İlköğretim kademesi (Mekteb-i ibtidaiye ve Mekteb-i Rüşdiye), ortaöğretim kademesi (Mekteb-i İdadiye ve Mekteb-i Sultaniye), Yükseköğretim Kademesi (Daru’l-fünun).¹⁵

Osmanlı Devleti, mevcut askeri ve hukuk sistemlerini yıkmadan onların yanında modern usulleri denediği gibi, eğitimde de aynı durum söz konusu olmuştur. Medrese ve sıbyan mekteplerine dokunulmaksızın Avrupalı tarzda öğretim kurumları oluşturulmuştur. Başlangıç itibariyle aralarında herhangi bir uyumsuzluğun varolmadığı bu iki ayrı nitelikteki öğretim kurumu, bu kurumlarda okutulan derslerin tür ve içerikleri neticesinde ortaya çıkan farklılıktan dolayı iki farklı dünya görüşünün temsil edildiği, öğretim kurumları haline gelmişlerdir.¹⁶

Ayrıca kökleri Fatih dönemine dayanan ve 1856 yılında çıkarılan Islahat Fermanıyla, resmi olarak açılmalarına özel cemaat ve azınlık okullarının açılmalarına izin verilmiştir. Osmanlı cemaatleri teftiş hakkı devlete ait olmak üzere, istedikleri tarzda okullar açabileceklerdi. Bu okulların açılmasındaki amaç, azınlıklara mensup gençlerin dış ülkelere gidip zararlı telkinlere maruz kalmalarını önlemektir. Ancak kalitesi iyice düşen devlet okullarının yanında modern usullerle öğretim faaliyetlerini sürdüren bu okullarda önemli sayıda Türk öğrencisinin de yer almaktaydı. Cemaat ve azınlıklar bu okullarda kendi dillerini, dinlerini ve kültürlerini kendi din görevlilerinin yönetiminde öğretiyorlardı. Böylelikle, medrese-mektep ikileminin dışında üçüncü bir zihniyetin Osmanlı öğretim kurumlarında oluşması söz konusu oluyordu.¹⁷

II. Meşrutiyet dönemine geçildiğinde ise, hem tevhid hem tefrik yönünde gelişmeler yaşanmıştır. “Bu dönemde azınlıklar ve Evkafın yanında İttihat ve Terakki

---

¹⁵ Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Yay., 2. Baskı, Ankara 1985, s. 13-15.

¹⁶ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Özel Basım, Ankara 2000, s. 9; Turhan Oğuzkan, “Atatürk’ün Eğitimci Kişiliği”, *Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri*, Ed. Hüseyin Cırıtı, Bekir Sorguç, Unesco Türkiye Milli Komisyonu, Ankara 1987, s. 16; Abdurrahman Çaycı, “Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun (Öğretim Birleştirme Yasası) Atatürk İnkılapları İçindeki Yeri ve Önemi”, *Türkiye Cumhuriyetinin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1995, s. 27.

¹⁷ Bilgin-Selçuk, *a.g.e.*, s. 9.

de Maarif Nezaretini bir yana bırakarak tefrik-i tedrisat yolunu tutmuştur. Fakat hükümeti elde ettikten sonra azınlıkların da Evkafın da gittiği yolu düzeltmek gerektiğini anladığından ilkin kendisi bu çıkmaz yolu terke mecbur kalmıştır. 1908 inkılabından sonra iptidai mektepleri Evkaftan alınarak Maarife verilmiş fakat 1913 tarihinde bu mektepler yine Evkafa iade edilmiştir. Medreseler ise Evkaf ile Meşihat arasında müştereken idare olunuyorlardı. Ancak I. Dünya Harbine girmemizle beraber hükümette tam olarak kuvvetini hissettiren İttihat Terakki Türk azınlıklara ait mekteplere de kudretini teşmil ederek mektep ve tedrisat işlerine eskisine oranla daha iyi bir şekil vermiştir. Tedrisat ile teftişata ait bütün kuvvet, kudret ve selahiyeti Maarif Nezaretinde topladığı sırada Evkaf Nezaretinin maarifçiliği ile de yakından ilgilenmeye başlamıştır. Nitekim, 1916'da toplandığı zaman memleketin maarifi hakkında almış olduğu en önemli kararlardan birisi de mektep işlerini Evkaf'ın elinden alıp kısmen Meşihat-ı İslamiyye'ye vermek olmuştur. Bu Tevhid-i Tedrisat'a doğru atılmış en önemli adım olmakla birlikte parti, medreseleri Evkaf'tan alıp Meşihat-ı İslamiyye'ye vermekle aynı zamanda tefrik-i tedrisata da gitmiş oluyordu.¹⁸

Osmanlı Devletinde Tanzimat'ı ilan eden devlet adamları ve aydınların bilerek veya bilmeyerek, yahut çekinerek meydana getirdikleri Osmanlı eğitimindeki ayrılığın unsurları şu kurumlardan oluşmaktadır.¹⁹

1.1. Medreseler

Osmanlı eğitiminin en önemli unsurunu oluşturan medreseler, İslam tarihi boyunca, dinî düşüncenin oluşturulması ve yaygınlaştırılmasında temel rolü oynamış kurumlardır. Medreselerin oluşturulmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Mescitlerin birer ibadet yeri oluşu, öğrencilerin sayısının mescitlere sığmayacak kadar artması, eğitim kurumlarının²⁰ plan, program ve hedeflerden yoksun oluşu²¹ ve belki de en

---

¹⁸ Recai Doğan, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-Öğretimi", *AÜİFD*, C. 28, Aynı basım, Ankara 1998, s. 367-368.

¹⁹ İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976, s. 26.

²⁰ Medreseler oluşturulmadan önceki öğretim yerleri şunlardır: Küttap, Kur'an ve İslam Dini Esaslarının öğretildiği Mektepler/Saraylarda ilköğretim, Kitapçı Dükkanları, Ulema Evleri, Edebiyat Salonları, Bâtiye, Mescid, Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi* (Çev. Ali

önemlisi Şiiliğin, sapkın fikir ve inançlarını yayma gayreti karşısında sistematik bir örgütlenme isteği, medresenin açılma nedenleri arasında sayılabilir.²²

Kurulan bu eğitim-öğretim kurumları, bir taraftan dinsel kaygıları gidermeye çalışırken, diğer taraftan da İslami ilimlerin talim ve tedrisine imkan vermişlerdir.²³

Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra Büyük Selçuklularla başlayan medrese geleneği Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda da devam etmiş, geliştirilmiş ve yaygınlaştırılmıştır.²⁴ Yüksek bir askerî ve idarî teşkilata sahip olan Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yöneticiler maarif işlerine önem vermişlerdir. Diğer İslam ülkeleri ve Anadolu Selçukluları'ndaki örneklerine uygun medreseler oluşturmaya başlamışlardır.²⁵

Yapısal açıdan medreseler, genellikle bir dersane ve çevresine yapılmış öğrenci odalarından oluşmaktaydı.²⁶ Medreseler, idarî ve maddî açıdan vakıflar tarafından yönetilmekteydi. Teşekkülleri bazen devlet eliyle olmakla birlikte, genellikle padişahların, padişah eşlerinin, vezirlerin ve halktan varlıklı kişilerin gelirleriyle gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca vakıf arazileri, kira malları gibi değişik gelir kaynakları da bulunmaktaydı.²⁷

Osmanlıların ilk dönemlerinde kurulan medreseler içinde en önemlileri Bursa, İznik ve Edirne medreseleridir. İznik'te Orhan Gazi tarafından kurulan "İznik Orhaniyesi" ilk Osmanlı medresesi olma özelliğini taşımaktadır.²⁸

Yardımlı), Damla Yay., 3. Baskı, İstanbul 1998, s. 23-80.

²¹ Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l-Hadislerin Yeri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997, s. 4; Beyza Bilgin, *Din Öğretimi, Özel Öğretim Yöntemleri*, Gün Yay., 4. Baskı, Ankara 1999, s. 4.

²² İlebi, *a.g.e.*, s. 83-84; Bilgin, *a.g.e.*, s. 4.

²³ Ersoy Taşdemirci, "Medreselerin Doğuş Kaynakları ve İlk Zamanları", *E.-. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Kayseri 1988), s. 274; Yaşar Sanıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 14; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri-Teşkilat Tarihi*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 5-6.

²⁴ Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara 1980, s. 27.

²⁵ Koçer, *a.g.e.*, s. 9.

²⁶ Cahit Baltacı, *Maarif Sistemimiz*, İslam Medeniyeti Vakfı Yayınları, İstanbul 1980, s. 15.

²⁷ Gül, *a.g.e.*, s. 13.

²⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıcından 1999'a)*, Alfa Yayınları, 7. Baskı, İstanbul

Medreselerde dini ağırlıklı pek çok ders okutulduğu gibi daha sonraki dönemlerde çeşitli branşlarda oluşturulmuş (Tıp, Astronomi gibi) ihtisas medreseleri de bulunmaktaydı.²⁹

Fatih, fethin hemen sonrasında İstanbul'da büyük bir külliye yaptırarak, burada kendi adıyla anılan "Fatih Medreseleri"ni kurmuştur.³⁰ Fatih'in kurduğu bu medrese ile birlikte eğitimde önemli bir gelişme sağlanmış ve eğitim teşkilatı büyük ölçüde oluşturulmuştur. Bu teşkilatla, ülke içindeki medreseler, öğretim süreleri, okutulacak dersler ve müderrislerine verilecek maaşlara göre farklı kısımlara ayrılmıştır.³¹

Kanuni Sultan Süleyman, 1559 yılında İstanbul'da Süleymaniye Camii ve Külliyesini yaptırmıştır.³² Ordunun doktor, operatör ve mühendis ihtiyacını göz önünde bulunduran Kanuni, Tıp medresesi, Darüşşifa, Matematik ilimlerinin öğretimi için de dört medrese ve bir Darülhadis kurdurmuştur.³³

İlk zamanlarda Osmanlı Devleti'nin yükselmesinde medreselerin çok büyük rolü olmuştur.³⁴ Medreseler, halkın dinsel anlayışlarını belirlemişler ve toplumun birlikte hareket etme refleksini güçlendirerek, halk ile yöneticiler arasında köprü olmuşlardır.³⁵ Medreseler, genellikle vakıflara bağlı olarak çalıştıkları için, devletin güdümü olmaksızın bağımsız bir şekilde çalışmışlar ve tüm faaliyetlerini özgür bir ortam ve anlayış içinde gerçekleştirmişlerdir.³⁶

Osmanlı Devleti 18. yüzyılın başlarından itibaren Kanuni devrinde elde ettiği parlak başarılarından yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamıştır. Devletin tüm kurumlarında

---

1999, s. 55; Gül, *a.g.e.*, s. 34.

²⁹ M. Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, s. 104.

³⁰ Hüseyin Atay, "Medreselerin Islahı", *AÜİFD.*, C. XXV, s. 1.

³¹ Mustafa Ergün II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ocak Yayınları, Ankara 1996, s.22; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi -Medrese Programları, İcazetnameler, Islahat Hareketleri-* Dergah Yay., İstanbul 1983, s. 77.

³² Akyüz, *a.g.e.*, 58.

³³ Koçer, *a.g.e.*, s. 11-12; Gül, *a.g.e.*, s. 36; Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, s. 87.

³⁴ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2.Baskı, Ankara 1991, s. IX.

³⁵ Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, s. 28.

³⁶ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları, s.55; Kodaman, *a.g.e.*, s. IX.

başlayan gerileme, önce vakıf müessesesine sonra da ona bağlı öğretim sistemine yansımıştır.³⁷

Bu tarihlerden itibaren medreselerde ilmi hürriyetin ve eğitimde fırsat eşitliğinin yerini, iltimas ve siyaset almaya başlamıştır. Müderris olabilmek için aranılan ilim ve ehliyet gibi değerler göz ardı edilir olmuştur. Kayırma ve rüşvet ön plana çıkmıştır.³⁸

Medrese artık ilimden daha çok siyasetle meşgul olmaya başlamış, dolayısıyla siyaset medreseye girmiştir. Medresenin bu yanlılığı özerkliğinin elden gitmesine neden olmuş ve bir siyaset kurumu gibi işlemeye başlamıştır.³⁹

Medreselerde önceden günün şartlarına göre yer bulabilen akli ilimler yer bulamaz olmuş, nakli ilimlerden sadece fıkıh başta olmak üzere İslami ilimler okutulmaya başlamıştır.⁴⁰ Bazı devlet adamları yenileşme ihtiyacını hissettikleri halde, medrese çevresinin sahip olduğu gizemli güç yüzünden, net bir tavır ortaya koyamamışlardır.⁴¹

Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nin eğitim kültür ve adalet hayatını besleyen ve ona rengini veren medrese artık sadece eğitim sahasında değil, diğer sahalardaki yeniliklerin de önünde çok büyük bir engel olarak görülmeye başlanmıştır.

Medreselerin bu yapısı nedeniyle, modern eğitim-öğretim kurumu açma girişiminde bulunan devlet, medreseye dokunamamış, ayrı birer eğitim-öğretim kurumu olan mektepleri açmak zorunda kalmıştır.⁴² Eski yeterliklerini kaybetmiş medrese, Medrese kapanıncaya değin mekteplerin yanında sadece din görevlilerinin yetiştirildiği birer eğitim-öğretim kurumu olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.⁴³

---

³⁷ Kodaman, *a.g.e.*, s. X

³⁸ Koçer, *a.g.e.*, s. 12-13; Sankaya, *a.g.e.*, s. 46.

³⁹ Hüseyin Atay, "Türkiye Cumhuriyetinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Yeri", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi ve İslam'da Eğitim A.A.M.D.*, (Temmuz 1996), C. XII, Sayı: 38, s. 495; Kodaman, *a.g.e.*, s. X.

⁴⁰ Mahmut Adem, *Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 28.

⁴¹ Kodaman, *a.g.e.*, s. XI.

⁴² Atay, *a.g.m.*, s. 496.

⁴³ Adem, *a.g.e.*, s. 28.

1.2. Mektepler

Osmanlı eğitiminin diğer bir unsuru da mekteptir. Mektep başlangıçta yaşanan ekonomik, siyasî, sosyal ve askerî sıkıntılardan aşılmasında bir çıkış yolu olarak düşünülmeye başlandı, sonuçta medreseye alternatif bir kurum haline gelmiştir.

Ortaya çıkan gerilemiş ve zor durumdan kurtulmak için yöneticiler harekete geçmişler ve askerî alanda üstünlüğü bulunan Avrupa'ya karşı bir varlık gösterme isteğiyle, Batılı nitelikler taşıyan ve mevcut yenilikleri imkanlar ölçüsünde öğretim konusu yapan okullar açmışlardır.⁴⁴ Açılan bu askerî okullarda pek çoğu Fransa'dan olmak üzere Avrupa'dan getirilen askerî eğitim uzmanları görev almışlardır.⁴⁵ 1734'te açılan Humbarahane ve 1795'te açılan Mühendishane-i Berr-i Hümayun, bu tür okulların en belirgin örneklerindedir.⁴⁶

II. Mahmut, eğitimde yenilik hareketlerine 1827'de Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Ma'mure, 1834'te Mekteb-i Harbiye⁴⁷ 1838'te Adli Maarif Mektebi, 1829'da Ulum-u Edebiye Mektebini⁴⁸ açmakla katkı sağlamıştır. Fransız örneğine göre kurulan bu okulların kuruluş amaçlarından birisi de, Osmanlı devlet dairelerine memur yetiştirmektir.⁴⁹ Diğer taraftan bu okullara kaynaklık edebilecek ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarının olmayışı problemi, hazırlık sınıfları açılmakla giderilmeye çalışılmıştır.⁵⁰

II. Mahmut'un eğitim-öğretim için göstermiş olduğu çabanın Türk eğitim sistemine bir noktada zararı olmuştur. Hantal bir durumda bulunan medreselere dokunulmayıp, farklı plan, program ve hedefleri olan eğitim-öğretim kurumları açılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki eğitim anlayışında iki görüş

---

⁴⁴ Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara 1980, s. 32.

⁴⁵ Akyüz, *a.g.e.*, s. 124.

⁴⁶ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1993, s. 60-61.

⁴⁷ Koçer, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 178.

⁴⁹ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi.*, s. 54.

⁵⁰ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, Ankara 1998, s. 47; Sadi İrmak, *Atatürk Devrimleri Tarihi*, Yapı ve Kredi Bankası Yay., İstanbul 1981, s. 220.

ve oluşum meydana gelmiştir.⁵¹

1839'da padişah Abdülmecid tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı,⁵² eşitlik, din hürriyeti, hayat, namus ve mal emniyeti gibi temel hak ve özgürlükleri garanti altına alırken eğitim politikasından hiç bahsetmemiştir.⁵³ Abdülmecid 1845 yılından itibaren eğitimle ilgilenmeye başlamış ve Daru'l-fünununun yapılması için bir karar çıkartmıştır. Bu tarihten itibaren ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğretim kademeleri yeniden düzenlenmiş ve bu kademelerin işlerlik kazanması için çaba gösterilmiştir.⁵⁴

Üniversite kitaplarını hazırlamak için kurulan Encümen-i Dâniş (1845), yurtdışında öğretim gören gerek sivil ve gerekse askeri öğrenciler için kurulan Mekteb-i Osmani,⁵⁵ Kız Rüşdiyesi (1859), Mekteb-i Mülkî, Maden Mektebi ve Ticaret Mektebi (1859)⁵⁶ gibi sivil okullar, bu çabaların belli başlı örneklerindedir.

Tanzimat aydınına göre kalkınmanın koşulu, Avrupahlaşmaktan geçmekteydi⁵⁷ Avrupahlaşmanın yolu ise, onların eğitim sistemlerinde yerini alan okulların Türkiye'de de açılmasıydı. Bu düşünce ile yukarıda bahsedilen okullarla birlikte Rüşdiye, İdadi ve Sultani gibi adlarla anılan okullar açılmıştır.⁵⁸ Galatasaray Sultanisi (1868), bunların önde gelenlerindedir.⁵⁹

Medreselerin yenileşmesinden ümidini kesen ve çoğunluğu Fransa'da öğrenimini tamamlamış idareci ve aydınlar tarafından gerçekleştirilen eğitim alanındaki yenilikler, yalnız okul açmakla sınırlı kalmış değildir. Bu yenilikler okul kitaplarının hazırlanması, ders programlarının ve eğitim yöntemlerinin tesbiti, hatta öğrencilerin kıyafetlerinin belirlenmesine kadar uzanmıştır.⁶⁰

Bu yeni okullarla, üretkenliğini büyük ölçüde kaybetmiş olan "medrese

---

⁵¹ Berkes, *a.g.e.*, s. 178-179.

⁵² Koçer, *a.g.e.*, s. 49.

⁵³ Akyüz, *a.g.e.*, s. 139.

⁵⁴ Ergün, *a.g.e.*, s. 54.

⁵⁵ Koçer, *a.g.e.*, s. 49.

⁵⁶ Koçer, *a.g.e.*, s. 57.

⁵⁷ Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, s. 32.

⁵⁸ Adem, *a.g.e.*, s. 29.

⁵⁹ Sankaya, *a.g.e.*, s. 60.

⁶⁰ Başgöz, *a.g.e.* s. 31.

aydını”na alternatif yeni bir aydın sınıfı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu yeni okulların yetiştirdiği aydın sınıfı Osmanlı'nın son dönemine damgasını vurduğu gibi, Cumhuriyet'in kurulmasında da büyük bir paya sahip olmuştur⁶¹.

Medrese, yeni açılan okullara karşı duruşunu net bir biçimde ortaya koymuştur. Mekteplerin açılmasına taraftar olmayan medrese, eğitim alanında yapılan yeniliklere karşı tepki göstermiş, şuursuz bir şekilde yeni okullara karşı kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.⁶²

1.3. Azınlık Okulları ve Yabancı Okulları

Bu tür okullar arasında, yabancı dilde öğretim yapan misyoner okulları, yabancı kolejler ve azınlık okulları sayılabilir.⁶³

Bu okulların başlangıcını, 1453'te İstanbul'un fethedildiği sırada İstanbul'da yaşayan bir Latin topluluğunun açtıkları okullara kadar götürmemiz mümkündür. İlk başlarda dinsel ihtiyaçlarını gidermelerine izin verilen Latin topluluğuna, daha sonraları dinsel bilgileri öğrenmelerine zemin hazırlayacak okulları da açmalarına izin verilmiştir.

Daha sonra diğer azınlıklar da aynı haktan yararlanarak, millet okullarını açmışlardır. Giderek modern eğitim-öğretim kurumları halini alan bu okullar Amerika, Almanya, Fransa gibi dönemin büyük devletlerinin himayesine girmeye başlamışlardır. Büyük devletlerin gayelerinin, okullar vasıtasıyla Osmanlı'nın her işine karışabilmek ve Osmanlı Devleti aleyhine faaliyette bulunabilmek olduğu ileri sürülmektedir.⁶⁴

Özellikle 1856'da ilan edilen Islahat Fermanıyla, yabancı ve azınlık okulları teftiş hakkı devlete ait olmakla birlikte, istedikleri yerlerde ve özellikle okullar açabileceklerdi.

Avrupa'da ve Amerika'daki eğitim-öğretim yöntemlerinin uygulanıyor olması, yabancı dillerin çok iyi öğretilmesi ve sonuçta bir iş bulma imkanının yüksek olması

---

⁶¹ Kodaman, *a.g.e.*, s. XIII.

⁶² Koçer, *a.g.e.*, s. 62.

⁶³ Adem, *a.g.e.*, s. 29.

⁶⁴ İlknur Polat, "Atatürk ve Milli Eğitim," *Atatürk Yolu, AÜTİTED* (Mayıs 1989), Sayı:3 s. 438.

nedeniyle bu okullara büyük rağbet gösterilmiştir.⁶⁵

Osmanlı yönetimi, bu okullara aşırı talebin nedeninin devlet okullarının hantal yapıları ve öğretim kalitesinin düşük olduğunun farkına varmış ve buna karşılık yabancı okullarına devam eden Müslüman-Türk çocuklarının siyasi ve dinsel anlamda etkilenmelerini azaltmak için Avrupa tipi okullara ağırlık vermiştir.

Tanzimat ve Islahat Fermanlarından beklenen fayda Osmanlı topraklarında yaşayan tüm milletleri bir arada yaşatmak için özgür bir havanın oluşturulması iken, özellikle Islahat Fermanından sonra her yabancı devlet kendine bir azınlık grup seçerek o topluluğu siyasal yönde farklılığa doğru sürüklemiştir.⁶⁶

Görüleceği üzere, Osmanlı Devleti yıkılışına doğru üç farklı zihniyete sahip ve birbirleriyle kavgalı olan eğitim-öğretim kurumlarına sahip bulunmaktadır.⁶⁷ Özellikle medrese-mektep ilişkileri tümüyle karmaşık bir durumda bulunmaktadır. Medrese yanlıları, yeniliklere pek olumlu yaklaşmadığı gibi, kurtuluşun yine mevcut olan değerler sistemi içerisinde mümkün olabileceğini savunurken, mektep yanlıları medrese yanlılarını gericilikle itham etmekte ve kurtuluşun top yekün Avrupalılaşmakta olduğunu savunmaktadır.⁶⁸ Bu çekişmenin “alaylı-mektepli” ifadesiyle betimlendiği bilinmektedir.⁶⁹

Başlangıçta dinsel ve kültürel ihtiyaçları karşılama adına kurulan azınlık ve misyoner okulları, daha sonraları batı ülkelerinin güdümüne girip Osmanlı Devletine karşı siyasal faaliyetlerde bulunarak birlik adına ne denli zararlı kurumlar olduklarını göstermişlerdir.⁷⁰ Bu okulların siyasal hedeflerle hareket edebilmelerinin en büyük nedeni, 1868’de çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesine kadar işleyiş ve denetimlerine ilişkin hiçbir düzenlemenin bulunmamasıdır.⁷¹

---

⁶⁵ Bilgin-Selçuk, *a.g.e.*, s. 9.

⁶⁶ Polat, *a.g.m.*, s. 437-438.

⁶⁷ Şinasi Sönmez, *Eğitim ve Siyasette Hasan Ali Yücel*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 2000, s. 31, 32.

⁶⁸ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. V, İstanbul 1977, s. 1686.

⁶⁹ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 55.

⁷⁰ Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 69.

⁷¹ İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 17; Bilgin, *a.g.e.*, s. 8-9.

2- Tevhid-i Tedrisat Kanunu Öncesi Gelişmeler

2. 1. I. TBMM Hükümetinin Kurulması

Erzurum ve Sivas'ta toplanan iki millî kongreden sonra memleketin her bölgesinden seçilerek ve İstanbul'dan kaçarak gelen toplam 115 mebusun katılımı ile⁷² Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmıştır.⁷³

TBMM kurulduktan sonra 2 Mayıs 1920'de kabul edilen "BMM İcra Vekilleri Heyeti'nin İntihabına Dair Kanun"la⁷⁴ 3 Mayıs'ta ilk "İcra Vekilleri Heyeti" oluşturulmuştur. İcra Vekilleri Heyetinin 11 vekâletinden birisi medreselerin yönetim ve sorumluluğunu da üstlenen Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'dir.⁷⁵ Yeni devlet yönetimi, bu Vekâleti açarak Osmanlı dini teşkilatını aynen bırakmış, sadece bu görevi icra edecek kurumun adı değiştirilmiştir.⁷⁶

Büyük Millet Meclisi, 3 Mayıs'ta Karacabey Müftüsü Mustafa Fehmi Bey'i yeni kurulan bu vekaletle atamıştır. Daha sonra sırasıyla 11 Mayıs 1922'de Abdullah Azmi Bey, 6 Mayıs 1922'de Mehmet Vehbi Bey, 15 Nisan 1923'te Mustafa Kazım Bey ve 1 Eylül 1923'te Mustafa Feyzi Bey bu vekaletle atanmışlardır. Mustafa Feyzi Bey bu görevi Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin ilgasına değin sürdürmüştür.⁷⁷

Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin kurulduğu esnada merkez teşkilatında şu birimler yer almaktadır: Tedrisat-ı Umumiye Müdürlüğü, Medaris Katibi ve Medreseler İdaresi bünyesinde yer alan Dersiâmlar, Mülhakat ve Darü'l-Hilafe Medreseleri Personeli ve Medrese-i İlmiye Müderrisleri. Adı geçen görevliler vasıtasıyla medreselerin eğitim ve öğretimleri sürdürülmektedir.⁷⁸

---

⁷² İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1997, s. 70.

⁷³ Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1975, s. 60.

⁷⁴ Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Kardeş Matbaası, 2.Baskı, Ankara 1970, s. 94.

⁷⁵ Mehmet Bulut, *Birinci ve İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Din Eğitimi ve Din Hizmetleri ve Dini Yayın Konularında Yapılan Müzakereler Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991.

⁷⁶ Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, (Çeviri:Hayrullah Örs) Bilgi Yayınları, Ankara 1972, s. 3.

⁷⁷ Başgöz, *a.g.e.*, s. 53; Jaschke, *a.g.e.*, s. 57.

⁷⁸ Bulut, *a.g.t.*, s. 17.

2. 2. I. TBMM Hükümeti Maarif Vekilleri ve Faaliyetleri

Birinci İcra Vekilleri Heyeti'nin diğer bir vekaleti de Maarif Vekilliğidir. İlk Maarif vekili Rıza Nur Bey olmuştur (10.5.1920). Rıza Nur Bey'in verdiği ilk demeç şu şekildedir: "Gayem, millete hizmettir...Garbın köle etmek isteyen emperyalist tecavüzüne dûçar olan vatan ve milletimizin ne müthiş bir buhran karşısında olduğu malumdur... Din ve milletimizin hayatı tehdit altındadır." ⁷⁹.

Ankara'da bir Maarif Vekilliği ve vekili bulunduğu halde, henüz ortada bir bakanlık örgütü mevcut değildir. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına ait Maarif Nezareti, arşivleri, dosyaları ve memurları ile birlikte işgal altında olan İstanbul'dadır. Bu nedenle Ankara'da tüm birimleri yeniden oluşturmak gerekmektedir. Bunun için de memleketin değişik bölgelerinden milliyetperver aydınlar Ankara'ya çağırılmıştır. ⁸⁰

Vekâlet'in bu dönemde özellikle üzerinde durduğu konu, Türk kültürünün önemini aydınlara anlatarak, millî ve vatanî hisleri uyandırmak suretiyle kurtuluş savaşına bakış açılarını olumlu yönde değiştirmektir. ⁸¹

I. İcra Vekilleri Heyeti eğitimle ilgili amaçlarını şu şekilde beyan etmiştir:

- Çocuklarımıza verilecek eğitimi dinî ve millî bir duruma getirmek,
- Çocuklarımızı, üretici duruma getirerek, kendilerine güvenen, iş kurabilen kişiler olarak yetiştirmek, okullarımızı ve eğitim kurumlarımızı bilimsel ve çağdaş temeller üzerinde yeniden düzenlemek,
- Millî mizacımıza, tarihî, coğrafi ve sosyal özelliklerimize uygun yeni ve bilimsel ders kitapları hazırlamak, halk dilinden Türkçe kelimeleri toplayarak, dilimizin bir sözlüğünü yapmak,
- Doğunun ve Batının klasiklerini dilimize çevirmek,
- Eski eserlerimizi saptamak, korumak ve bugünkü mevcut okulları muhafaza

---

⁷⁹ Mustafa Yazıcı, *Tanzimat'tan Bu yana Milli Eğitim Bakanları Başbakanlar ve Atatürk (1839-1973)*, Emel Matbaacılık, Ankara 1973. s. 102. İsmail Hakkı Tonguç, *Canlandırılacak Köy*, 2. Baskı, İstanbul 1947, s. 259

⁸⁰ Başgöz, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁸¹ Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*, Doğan Basımevi. Ankara 1978, s. 172; Tonguç, *a.g.e.*, s. 259-260; Ergün, *a.g.e.*, s. 11-13.

etmek.⁸²

Kurtuluş savaşı esnasında Ankara'daki Maarif Vekâletini meşgul eden diğer bir konu ise; Osmanlı Maarif-i Umumiye Nezareti'nin ve Ege yoğunlukta olmak üzere Yunanlıların Anadolu Eğitim Genel Müdürlüğünün Anadolu öğretmenleri ve okulları üzerinde yapmakta olduğu hesapları boşa çıkarmak olmuştur. Ankara Maarif Vekâleti bu sorunu aşabilmek için, kendisine destek veren Anadolu öğretmenlerini örgütleyerek 1920 Temmuz'unda Ankara'da bir "Muallime ve Muallimler Cemiyeti" kurduğunu belirtmiştir. Rıza Nur Bey'in Vekilliği döneminde ana hedef, öğretmenlerin birliğini sağlamak olmuştur. Ayrıca bu birlikten hareketle, millî kurtuluş mücadelesine destek sağlamak da, hedeflenmiştir.⁸³

Maarif Vekilliğine Rıza Nur Bey'den sonra 14.12.1920 tarihinde İstanbul mebusu Hamdullah Suphi Bey getirilmiştir.⁸⁴ Hamdullah Suphi Bey, göreve geldiğinde İstiklâl Savaşı bütün şiddetiyle sürmekte olduğundan doğal olarak onun maarife dair çalışmaları da bu yönde olmuştur. Hamdullah Suphi Bey, tüm okullara yazdığı talimatla öğretim ve hizmet kadrolarında bulunan herkesin askeriyeden gelecek emirlere uymalarını emretmiş ve emre itaat etmeyenlerin eski hizmetlerine dönmelerinin mümkün olamayacağını belirtmiştir.⁸⁵

Hamdullah Suphi Bey, Türk kültürünün araştırılarak ortaya çıkacak eserler vasıtasıyla Türk toplumuna ve özellikle öğrencilere benimsetilmesi için gayret sarf etmiştir.

H. Suphi Bey, Anadolu'nun değişik bölgelerindeki muallim birliklerin yardımıyla Anadolu eğitimini Ankara'ya bağlama gayretinde de bulunmuştur.

Ona göre Milli Eğitimin üç türlü amacı vardır: Birincisi; milli ruha sahip nesiller yetiştirmek, ikincisi; batıya yönelmek, üçüncüsü; iktisadi kalkınmayı esas almak.⁸⁶

Ayrıca Muallime ve Muallimler Birliğinin Temmuz 1921'deki Maarif Kongresi,

---

⁸² Başgöz, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁸³ Ergün, *a.g.e.*, s. 14-15.

⁸⁴ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 118-119.

⁸⁵ Tonguç, *a.g.e.*, s. 261.

⁸⁶ Özodaşık, *a.g.e.*, s. 149-150.

H. Suphi Bey'in vekilliği döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu kongrede, milletin seciye ve kültürüyle uygun bir terbiye programının benimsenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, çocukların ve gençlerin Türk milletinin birliğini tearuz eden güçlerle mücadele ruhuna sahip olmaları da istenmiştir.⁸⁷

Hamdullah Subhi Bey ayrıca, kurtuluş savaşı esnasında bağımsızlık mücadelesinin aleyhine bir yapılanmayı benimseyen yabancı okullarına karşı da tedbirler almıştır.⁸⁸

Hamdullah Subhi Bey'den sonra Maarif Vekilliğine Mehmet Vehbi Bey getirilmiştir.⁸⁹ Mehmet Vehbi Bey milli ve manevi değerler üzerinde sıklıkla duran ve bu duyguların egemen olduğu bir Maarif anlayışının Türk milletini kurtuluşa götüreceğine inanan birisidir.⁹⁰ 16 Ağustos 1338/1922'de BMM'de yaptığı konuşmasında şöyle demektedir: "...Her türlü yabancı tesirlerden azade olarak, esasat-ı diniye ve milliyemiz dairesinde milli hars ve irfanımızın inkişaf ve tealisini temin etmek umdesi, faaliyetimizin istinadgâhıdır."⁹¹

M. Vehbi Bey'in vekilliği döneminde 25.VI.1922'de öğretmenlerin ve idarecilerin göz önünde bulundurmaları gereken hususları ifade eden bir genelge yayınlanmıştır.⁹² Bu genelgeye göre, okullarda din dersleri arttırılacak, öğretmenler halkın dinsel ihtiyaçlarını gidermeye çalışacak, öğretmenler, buldukları yerin imamet vazifesini de üstlenecek ve medrese adıyla üç sınıflık sultaniler açılacaktır.⁹³

Mehmet Vehbi Bey'den sonra Maarif Vekilliğine getirilen İsmail Safa Bey,⁹⁴ Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra bu görevi üstlenmiş ve Cumhuriyete hazırlık dönemi için önemli çalışmalarda bulunmuştur. İ. Safa Bey, demokrat kişiliğinin

---

⁸⁷ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 17.

⁸⁸ Ergün, *a.g.e.*, s. 20. Not: Örneğin, 1921 Martında Merzifon'daki Amerikan Okulu, Pontus örgütüne merkezlik yapması ve bir Türk öğretmenin Rumlar tarafından öldürülmesi nedeniyle kapatılmış ve evraklarına el konulmuştur.

⁸⁹ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 120.

⁹⁰ Tonguç, *a.g.e.*, s. 264.

⁹¹ *C. B. ve MEB'nin Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*, c. I, s. 221.

⁹² Tonguç, *a.g.e.*, s. 265.

⁹³ Başgöz, *a.g.e.*, s. 58; Tonguç, *a.g.e.*, 265.

⁹⁴ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 120.

sağlamış olduğu imkanla Cumhuriyet eğitim politikasını yenilikçi ve Atatürkçü görüşe göre tespit etmiş ve daha sonraki eğitim inkılaplarının temelini atarak gerekli hazırlıkları tamamlamıştır.⁹⁵

8.3.1923 tarihinde yayımlanan bir genelgede İ. Safa Bey'in maarifte özellikle iki noktaya önem verdiği görülmektedir: Birinci nokta; "İnkılabın mesut neticelerini idrak eden vatandaşlar arasından hiçbir ferdin, yarın millet meclisi yahut hükümet kapısına gelip: "Bana hakkımı verdiniz, fakat ondan nasıl istifade edeceğimi bilmiyorum, ben cahilim." diyememesi lazımdır. İkinci nokta; her ferdin mensup olduğu meslekte ileri gitmek için muhtaç olduğu ameli vesâiti kendi muhiti içinde kolaylıkla bulmasıdır.⁹⁶

İsmail Safa Bey, gençlerin kardeşlik ve memleket duyguları içerisinde yetişip inkılaplara yakın olmaları ve sahip çıkmaları yönünde çalışmalarda bulunmuştur.⁹⁷

2. 3. TBMM Hükümetleri Döneminde Eğitimin Birleştirilmesine İlişkin İlk Belirtiler

II. Mahmut dönemiyle birlikte eğitimde ikiliğin önüne geçmek amacıyla, azınlık ve yabancı okullarının devlet denetimine alınması, yüksek kalitede Avrupa tecrübesi bulunan eğitim uzmanları yetiştirilmesi, yüksek öğretim kurumların yenileştirilmesi gibi gayretler sarf edilmiştir.⁹⁸ Fakat Maarif'te yeterli düzeyde başarı elde edilememiştir. Dolayısıyla okulun modern anlamda eğitim-öğretim veren bir kurum haline gelip devlet ve toplum düzeyinde gelişmişliği artırması mümkün olmamıştır.⁹⁹

16 Temmuz 1921 Cuma günü Sakarya harbinden kısa bir süre önce¹⁰⁰ Hamdullah Suphi Bey'in öncülüğünde toplanan Maarif Kongresi'nde¹⁰¹ TBMM

⁹⁵ Ergün, *a.g.e.*, s. 26, Özodaşık, *a.g.e.*, s. 150.

⁹⁶ Tonguç, *a.g.e.*, s. 267; Reşat Özalp, Aydoğan Atafinal, "Milli Eğitimde Kongreler ve Şuralar", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, MEB Yay., İstanbul 1983, s. 109.

⁹⁷ Ergün, *a.g.e.*, s. 26.

⁹⁸ Sırmeç, *a.g.e.*, s. 31.

⁹⁹ Tonguç, *a.g.e.*, s. 275.

¹⁰⁰ Needet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 16.

¹⁰¹ Muzaffer Erendil, "Atatürk Çağdaş Eğitimden Yana", *AAMD* (Temmuz 1988), C. IV, Sayı: 12, Ankara, s. 528.

hükümet başkanı ve başkumandan sıfatıyla bir konuşma yapmıştır.¹⁰² Bu konuşmasında genel bir durum tespitinde bulunduktan sonra Türk çocuğuna verilmesi gereken terbiyenin nasıl olması gerektiği üzerinde durmuştur.¹⁰³

"Asırların mahmul olduğu derin bir ihmal-i idarînin bünye-i devlette vücuda getirdiği yaraları tedavi için masruf olacak himmetlerin en büyüğünü hiç şüphesiz irfan yolunda ibzal etmemiz lazımdır. ...Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken eski devrin hurufatından ve evsaf-ı fikriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, Şarktan ve Garptan gelen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dava-yı millimizin inkişâf-ı tâmmu ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir... Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa mevcudiyeti ile, hakkı ile birliği ile tearuz eden bilumum yabancı anasırla mücadele lüzumu ve efkar-ı milliyeyi kemal-i istiğrâk ile her mukabil fikre karşı şiddetle ve fedâkârane müdafaa zarureti telkin ettirebilir. Yeni neslin bütün kuva-yı ruhiyesine bu evsaf ve kabiliyetin zerki mümkündür."¹⁰⁴

Atatürk'ü, Kurtuluş Savaşı sürerken 15 Temmuz 1921 tarihli Ankara Eğitim Kongresi'nde olduğu gibi zaferden hemen sonra da sık sık, yeni Türkiye'nin teşkili için eğitime düşen görev ve bu görevin niteliğini açıklarken görmekteyiz.¹⁰⁵ Bu tür toplantılardan birisi 27 Ekim 1922'de İstanbul'dan gelen öğretmen grubunun da katılımıyla Bursa Şark Tiyatrosu'nda gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁶ Atatürk burada yaptığı konuşmasında toplumda var olan hastalık ve sıkıntıların tedavisi için şu teklifte bulunmaktadır:

"...Marazın tedavisi ilmî ve fennî bir tarzda olursa şifa bahşolur. Yoksa, bilakis

¹⁰² Hıfzırahman Raşit Öymen, *Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri I*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1969, s. 7.

¹⁰³ İhsan Sungu, "Tevhid-i Tedrisat", *Belleten* (Temmuz 1938), C. II, Sayı: 7-8, s. 422.

¹⁰⁴ *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*, T.C. Maarif Vekilliği Maarif Matbaası, İstanbul 1939, s. 3-4.

¹⁰⁵ Turhan Oğuzhan, *Orta Dereceli Genel Eğitim Kurumlarının Gelişimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 283; Öymen, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁰⁶ Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, s. 18.

maraz müzmin olur. Ve tedavi gayr-ı kabil bir hale gelir...Evvela fikir ve ictimaiyat kuvvetlerinin menbalarını tathirden başlamak lazımdır. ...İlim ve fen teşebbüsünün faaliyet merkezi mekteptir. Binaenaleyh mektep lazımdır.”¹⁰⁷

Atatürk konuşmasında gerçekleştirilecek eğitim-öğretim işlerinin de temelinde ilim ve fen olduğunu belirtmektedir¹⁰⁸: “Evet milletimizin siyasi, ictimai hayatında, milletimizin fikri terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır.”¹⁰⁹

Atatürk konuşmasında, bir milletin iki parça halinde yaşayamayacağını belirtmiş ve bunun önüne geçebilmek için de şunların yapılmasını istemiştir: “Katiyen bilmeliyiz ki, iki parça halinde yaşayan milletler zayıftır, marızdır. Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz tahsilin hududu ne olursa olsun, onlara esash olarak şunları öğreteceğiz:

- Milliyetine
- Türk Devletine
- Türkiye Büyük Millet Meclisine düşman olanlarla mücadele lüzumu...”¹¹⁰

Atatürk, maarifteki ikiliğin oluşturmuş olduğu zararın farkında olduğu için yapmış olduğu yurt gezilerinde bunu hep dile getirmiştir. Ocak 1923'te Alaşehir'de hükümet konağı avlusunda yaptığı konuşmasında şöyle demektedir: “Milletimizin, memleketimizin Daru'l-fünunları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı, kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır.”¹¹¹

Bu konuşmasında Atatürk ayrıca din öğretiminin yapılacağı yerin mektep olduğunu söylemiş ve yüksek din alimi yetiştirme ihtiyacından bahsetmiştir: “Her fert dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir... Dinimizin hakikat-i felsefesini tetkik, tettebbu ve telkin-i kudret ve fenniyesine tehasup edecek güzide ve hakiki ulema-yı kiram dahi yetiştirecek müessesat-ı âliyyeye malik

---

¹⁰⁷ C.B. ve M.E.B'nin Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, c. V, s. 718.

¹⁰⁸ Sungu, a.g.m., s. 423.

¹⁰⁹ C.B. ve M.E.B'nin Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 8.

¹¹⁰ C.B. ve M.E.B'nin Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 9.

¹¹¹ C.B. ve M.E.B'nin Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 10.

olmalıyız.”¹¹²

Atatürk, 3 Şubat 1923'te İzmir'de halka yaptığı konuşmasında eğitimde birlik girişimlerinin önündeki güçlüğü şöyle ifade etmektedir: “...Medreseler ne olacak, evkaf ne olacak dediğiniz zaman derhal bir mukavemete maruz kalırsınız.”¹¹³

1 Mart 1923'te yaptığı meclis açış konuşmasında Atatürk, eğitim hakkında genel bilgiler verdikten sonra¹¹⁴ Tevhid-i Tedrisat'ın gerekli olduğunu belirtmektedir:

“Efendiler! Evlâd-ı memleketin müştereken ve mütesaviyen iktisaba mecbur oldukları ulum ve fünun vardır. Ali meslek ve ihtisas erbabının tefrik olunabileceği derecât-ı tahsile kadar terbiye ve tedriste vahdet, hey'et-i ictimaiyemizin terakki ve teâlisi nokta-i nazarından çok mühimdir. Bu sebeple Şer'îye Vekâleti ile Maarif Vekâletinin bu hususta tevhid-i fikir ve mesai eylemesi temenniye şayandır.”¹¹⁵

Atatürk'ün BMM'nin ikinci devre milletvekili seçimleri dolayısıyla, 8 Nisan 1923'te yayınladığı dokuz ilkenin sekizincisi şöyledir: “Tahsil-i ibtidaîde tedrisatın tevhidi ve bilumum mekteplerimizin ihtiyacatımıza ve asri esasata tevfiği temin edilecektir.”¹¹⁶ O bu sözleriyle, eğitimin birleştirilmesine ilişkin düşüncelerini açıklamış olmaktadır.¹¹⁷

Öğretim birleştirilmesi konusu Muallime ve Muallimler Derneğinin düzenlediği eğitim konferanslarında da ele alınmıştır.¹¹⁸ 1923'te bu konferanslardan birine katılan Hamdullah Suphi Bey; “mektepe düşmanı olan sıbyan ve medrese taraftarlarının yeni eğitim anlayışına karşı halkı kışkırttıklarını söylemiştir. Ailenin eğitime karışamayacağı konuları üzerinde de duran Hamdullah Suphi Bey, öğretim birliği konusunda ise, şöyle konuşmuştur:

---

¹¹² C.B. ve M.E.B'nin Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 10-11.

¹¹³ Sungu, a.g.m., s. 423.

¹¹⁴ A.g.m., s. 23.

¹¹⁵ Atatürk'ün Milli Eğitimle ilgili Söylev ve Buyrukları, (Haz. Vasfi Bingöl), TDK Yay., Ankara 1970, s. 24.

¹¹⁶ Sungu, a.g.m., s.

¹¹⁷ Doğan, a.g.m., s. 230; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* (1920-1927), Devlet Matbaası, İstanbul 1934, c. II, s. 206.

¹¹⁸ Ergün, a.g.e., s. 57.

“Ben bir tek maarif biliyorum; o da devlet maarifidir. İstikamet bir, emir bir, hedef bir, maîşet ve terakkî bir olmalıdır.”¹¹⁹

Bu derneklerin 1923 yılındaki başka bir konferansında Kazım Karabekir Paşa, sürekli bir savaş olan iktisat mücadelesinde, gerekli cür’et ve girişimi ancak eğitim birliğinin sağlayabileceğini¹²⁰, eğitimde sağlanacak birliğin ise ancak yönetimdeki birlikle mümkün olabileceğini belirttikten sonra şunları söylemiştir:

“Bir milletin terbiye-i bedeniye, terbiye-i fikriye ve ahlakiyesinin birliği, düşünce birliğini vücuda getirir.”¹²¹

15 Temmuz 1923’te Ankara’da gerçekleştirilen I. Hey’et-i İlmiye¹²², Maarif Vekili İ. Safa Bey, Matbuat Müdürü Ağaoğlu Ahmet, Orta Tedrisat Müdürü Nafi Atuf, Daru’l-fünun Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı Bey gibi dönemin önde gelen düşünürlerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.¹²³

I. Hey’et-i İlmiye toplantısı, eğitim işlerinin bütün yönleriyle ele alındığı, sorunların tartışıldığı ilk çalışma olması açısından büyük öneme sahiptir.¹²⁴

Hey’et-i İlmiye programının 26. Maddesi, “Tedrisat-ı İlmiye Esasatı” başlığı altında din eğitimine ayrılmıştır. Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’nin kurduğu komisyon, mesleki din eğitimini yeni şartlara uyacak düzeye getirmek için medreselerle ilgili bir program tespit etmiştir. Ancak sonraki uygulamada medrese, yeni programa uymamış, sadece yeni eğitim-öğretim metotlarına uymakla yetinmiştir.

Yapılan tespitler sonucu belirlenen hedeflere bir anda ulaşılması mümkün olmamıştır. Tevhid-i Tedrisat tartışmalarında genelde bir birliktelikten bahsedilebilir, ancak bunun şekli ve içeriği konusunda farklılıklar vardır. Bununla birlikte söz edilen girişimlerin milli eğitime giden yolu açtığı da bir gerçektir.¹²⁵

---

¹¹⁹ *Hakimiyet-i Milliye* (17 Ocak 1923), s. 2.

¹²⁰ Ergün, *a.g.e.*, s. 57. Doğan, *a.g.m.*, s. 231

¹²¹ Abdullah Cevdet, “Kazım Karabekir Paşa Hazretleriyle İlmî Mülakat”, *İctihat* c. VII, No. 160, Kanun-i Evvel 1923, s. 3272, *Hakimiyet-i Milliye* (16 Ocak 1923), s. 3.

¹²² Yücel, *a.g.e.*, s. 21; Duman, *a.g.e.*, s. 24.

¹²³ Yücel, *a.g.e.*, s. 21.

¹²⁴ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 19.

¹²⁵ Doğan, *a.g.m.*, s. 231.

3. Tevhid-i Tedrisât Kanunu'nun TBMM'de Görüşülmesi, Kabulü ve İlanı

Atatürk, TTK'nın ilanından iki gün önce, 1 Mart 1924 Cumartesi günkü meclis açılış konuşmasında hükümetin eğitime bakışını şöyle belirtmiştir: “Memlekette maarif nurunun yayılmasına ve en derin köşelere kadar nüfuz etmesine bilhassa nasb-ı nazar ediyoruz.”¹²⁶

Atatürk, daha sonra eğitimin merkezden idare edilmesine ilişkin şunları ifade etmiştir: “Diğer taraftan idare-i hususiyelerden ve memleketin müteferrik menabiinden maarife tevcih olunan mesainin merkezden alakadarane takip olunmasını ve bu suretle mesai-i umumiyenin hedefini terakkiye sevk ve îsâlin tesadüfe bırakılmamasını iltizam ediyoruz.”¹²⁷ Atatürk'ün maarifteki merkezi idareyi güçlendirici mahiyetteki hareket tarzı, II. Meşrutiyet'ten bu yana devam eden merkezîyetçilerle ve adem-i merkezîyetçiler arasındaki tartışmaları merkezîyetçiler lehinde sonuçlandırmış olmaktadır.

Atatürk, tedrisatın tevhidinin ve maarifin milli bir nitelik taşımasının gerekli olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir: “Milletin âra-yı umumiyesinde tespit olunan terbiye ve tedrisatın tevhidi umdesinin bilâ ifatai an tatbiki lüzumunu müşahede ediyoruz. Bu yolda teahhurun zararları ve bu yolda tehalükün ciddi ve derin semereleri seri kararınıza vesile-i tecelli olmalıdır.”¹²⁸ Milli bir eğitim anlayışının tüm maarif kurumlarına uyarlanması gereğini şöyle ifade etmektedir: “Türkiye'nin terbiye ve maarif siyasetini, her derecesinde tam bir vuzuh ve hiçbir tereddüde mahal vermeyen serahatle ifade etmek ve tatbik etmek lazımdır. Bu siyaset, her manası ile milli bir mahiyette icra olunabilir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu teklifi 2 Mart 1924 günü Halk Fırkası grubunda

---

¹²⁶ Z. C., D. 2, Y. 1, c. VII, s. 4.

¹²⁷ Z. C., D. 2, Y. 1, c. VII, s. 5.

¹²⁸ Z. C., D. 2, Y. 1, c. VII, s. 5-6.

tartışılmıştır.¹²⁹ Tevhid-i Tedrisat ve bununla bağıntılı olarak Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin kapatılması¹³⁰ konularında Konya Mebusu Musa Kazım Bey ve Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Beyler tepkilerini dile getirmişlerdir.¹³¹

Halk Fırkası grubunda daha sonra TTK'nın maddelerinin görüşülmesine geçilmiş, üçüncü maddede yer alan tüm okulların bütçelerinin maarife devr olunacağına ilişkin ifadeye Dahiliye Vekili Ferit Bey (Kütahya) bütçenin mahalli maarif idarelerine girmesi teklifiyle karşı çıkmış, Tahsin Bey (Aydın) ve Muhtar Bey (Trabzon) de meslek okullarının genel liseler gibi algılanmasının yanlış olacağını ifade etmişlerdir.¹³²

Aynı gün Türkiye maarifinde yeniliğin başlangıcı olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu teklifi Saruhan Mebusu Vâsıf Bey ve elli yedi arkadaşı tarafından Meclis Başkanlığına sunulmuştur.¹³³

Kanun teklifinin gerekçesi şu şekilde ifade edilmektedir:

“Riyaset-i Celile'ye,

Bir devletin irfan ve maarif-i umumiye siyasetinde milletin fikir ve his itibarıyla vahdetini temin etmek için tevhid-i tedrisat en doğru, en ilmi ve en asri ve her yerde fevâid ve muhassenatı görülmüş bir umdedir. 1255 Gülhane Hatt-ı Humayunu'ndan sonra açılan Tanzimat-ı Hayriye devrinde saltanat-ı münderise-i Osmaniye tevhid-i tedrisata başlamak istemiş ise de buna muvaffak olamamış ve bilakis bu hususta bir ikilik bile vücuda gelmiştir. Bu ikilik, vahdeti terbiye ve tedris nokta-i nazarından bir çok muzır neticeler tevliid etti. Bir millet efradı ancak bir terbiye görebilir. İki türlü terbiye, bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise, vahdet-i his ve fikir ve tesanüd

¹²⁹ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul 1999, s. 25.

¹³⁰ Medreseler Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin yönetiminde bulunmaktadır.

¹³¹ Sungu, *a.g.m.*, s. 424.

¹³² *A.g.m.*, s. 326.

¹³³ Doğan, *a.g.m.*, s. 232.

gayelerine külliyyen muhaldır.

Teklif-i kanunîmizin kabulü takdirinde Türkiye Cumhuriyeti dahilinde ve bilumum irfan müessesatının merci-i yeganesi, Maarif Vekâleti olacaktır. Bu suretle bilcümle mekâtibte bundan böyle Cumhuriyet'in irfan siyasetinden mesul ve irfanîyatımızı vahdet-i his ve fikir dairesinde ilerletmeye memur olan Maarif Vekâleti, müspet ve müttehit bir maarif siyaseti tatbik edecektir..."2 Mart 1340¹³⁴

Kanun teklifinin maddeleri ise şunlardır:

Tevhid-i Tedrisat hakkındaki teklif-i kanunisi:

Madde 1- Türkiye dahilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur.

Madde 2- Şer'îye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler, Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3- Şer'îye ve Evkaf Vekâleti Bütçesinde mekatip ve medarise tahsis olunan mebalîğ, Maarif Bütçesine nakledilecektir.

Madde 4- Maarif Vekâleti, yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere Daru'l-fünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemat-ı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler kûşad edecektir...

Madde 5- Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisat-ı umumiye ile müştegil olup, şimdiye kadar müdafaa-i milliyeye merbut olan askeri rüşdî ve idadîlerle, sıhhiye vekaletine merbut olan Darü'l-eytamlar bütçeleri ve hey'et-i talimiyeleri ile beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkur rüşdî ve idadîlerde bulunan hey'et-i talimiyelerin cihet-i irtibatları âtiyen ait olacağı Vekâletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya

---

¹³⁴ Z. C., D. 2, Y. 2, c. I, s. 27.

nispetlerini muhafaza edecektir.¹³⁵

Madde 6- İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren muteberdir.

Madde 7- İşbu kanunun icra-yı ahkamına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

BMM, 3 Mart 1924 Pazartesi günü Fethi Bey'in riyasetinde toplanmış ve birbirleriyle ilgili ve bağıntılı üç alandaki üç yasa meclis gündemine alınıp görüşülmüştür.¹³⁶

1- Hilafetin ilgasına ve Hanedân-ı Osmânî'nin Türkiye haricine çıkarılmasına dair Şeyh Saffet Efendi ve elli refikinin teklif-i kanunisi,

2- Şer'îye ve Evkaf, Erkân-ı Harbiye Vekâletlerinin ilgasına dair Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ve elli refikinin teklif-i kanunisi,

3- Tevhid-i Tedrisat hakkında Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve elli yedi refikinin teklifleri.¹³⁷

Kanun teklifinin maddelerinin görüşülmesine geçilmiş ve maddeler sırayla mebuslara okunmuş ve oylamaya alınmıştır.¹³⁸

Tevhid-i Tedrisat Kanunu teklifinin beşinci maddesine kadar olan maddeler aynen kabul edilmiştir. Beşinci maddenin okunmasından sonra Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey, şöyle bir ilave fıkra takririnde bulunmuştur:

Riyazet-i Celileye,

---

¹³⁵ Z. C., D. 2, c. I, s. 26-28. Ayrıca bkz. Reşat Genç, *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 22-24.

¹³⁶ Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, s. 23.

¹³⁷ Z. C., D. 2, Y. 2, C. 7, s. 19.

¹³⁸ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 7, s. 26.

“Beşinci maddenin nihayetine ber vechi âti fıkranın ilavesini teklif ederim. Ziraat, Ticaret, Sanayi mektepleri gibi mektepler, müstesnadır.”¹³⁹

Zamir Bey (Adana)- “edecektir” kelimesi “edilir” diye kat’i bir ifade ile söylemek lâzım gelir.

Süleyman Sırrı Bey (Yozgat) Reis Bey, Reis Bey, müsaade buyurur musunuz! Takririmi izah edeyim. Efendim! Şimdi bendeniz pek çok arkadaşlarım da aldılar. Ziraat müdür-i umumisi şöyle bir mütalaaname yazıyor. Diyorlar ki, ziraat, ticaret, sanayi bilhassa ziraat mekteplerinde umumi bir takım işler vardır. (Bunlar devir olacak sesleri)

Mustafa Bey (Tokat)- İktisat Vekili var, O söylesin!

İktisat Vekili Hasan Bey- Öyle bir şey yok.

Süleyman Sırrı Bey (Yozgat)- Yalnız sanayi ve ameliyata müteallık hususatta Maarif Vekâleti’nin müdahalesi mektepten beklenen fevâidi ihmal ettirir diyor. Binaenaleyh hakem Hey’et-i Celilenizdir. İsterseniz kabul etmezsiniz.

İktisat Vekili Hasan Bey- Efendim! Madde şöyle yazılmıştır ki, bunun içerisine ne ziraat, sanayi mektepleri ve ne de mesleki umumi mektepler dahil değildir. Bu mesele temin edilmiştir. Müdür Bey’in mütalaaları varid değildir. Maddeyi okumadan yazmıştır.

Süleyman Sırrı Bey (Yozgat)- Reis Bey! Takririmden vazgeçiyorum.

Beşinci maddeye başka takririn olmaması üzerine, oylamaya sunulmuş ve aynen kabul edilmiştir.¹⁴⁰

Altıncı ve yedinci maddelerin kabulünden sonra, kanunun hey’et-i umumiyesi

---

¹³⁹ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 7, s. 28.

¹⁴⁰ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 7, s. 29.

oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.¹⁴¹ Bu kanun, 29 Nisan 1924 tarihli Resmi Gazete’de ilan edilerek yürürlüğe girmiştir.¹⁴²

430 numaralı kanun olarak çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla birlikte, bütün eğitim-öğretim kurumları Maarif Vekâleti bünyesinde toplanmıştır. Bu kanunla birlikte, eğitim-öğretim vasıtasıyla öğrencilerde oluşturulacak duygu, düşünce ve harekette birlik gayesinin gerçekleştirilmesi adına resmi bir adım atılmıştır.¹⁴³ Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti eğitim politikaları için temel kanun olarak kabul edilmiş ve daha sonra çıkarılan eğitimle ilgili bütün kanunlara esas teşkil etmiştir.¹⁴⁴

TTK ile birlikte, yabancı dilde öğretim yapan, yabancı kültürleri Türk insanına aşılarmayı amaçlayan “misyoner okulları”da Maarif Vekâleti’nin gözetimi ve denetimi altına alınmıştır. Yabancı okulların programına, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi ve Türkçe dersleri konulmuştur.¹⁴⁵

TTK’nın ikinci maddesi, Şer’iye ve Evkaf Vekâletince ya da özel vakıflarca yönetilen bütün medrese ve mektepleri Maarif Vekâleti’ne bağlamakla, ikili sisteme son vermiştir. Böylece, Türk eğitim tarihindeki önemli bir yanlış düzeltilmiştir.¹⁴⁶

TTK’nın dördüncü maddesi gereğince, medreseler ve onlara bağlı yüksek okullar kapatılmış, bunların yerine yüksek din uzmanları yetiştirmek için Daru’l-fünun İlahiyat Fakültesi ve din hizmetlerini görecek memurlar yetiştirmek için İmam-Hatip mekteplerinin kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁷ Bu kararlar birlikte asırlardan beri

---

¹⁴¹ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 7, s. 29.

¹⁴² Mustafa Öcal, *İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994, s. 25.

¹⁴³ Hüseyin Atay, “Kapanış Konuşması”, *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., Ankara 1981, s. 398.

¹⁴⁴ Halis Ayhan, “Cumhuriyet Dnemi Din Eğitimine Genel Bakış”, *AÜİFD, Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan Özel Sayısı*, (Ankara 1999), s. 246.

¹⁴⁵ Adem, *a.g.e.*, s. 31-32.

¹⁴⁶ Yücel, *a.g.e.*, s. 24. Bilgin, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, s. 44; Doğan, *a.g.m.*, s. 258.

¹⁴⁷ Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 24-25.

süregelen dini eğitimden, din eğitimine geçiş sağlanmıştır.¹⁴⁸ Artık din dersinin dışındaki dersler, dinin getirmiş olduğu dünya görüşüne bağlı kalmak, sürekli onunla uyum sağlamak gibi bir çaba içerisinde kalmayacaklardır. Böylece dinsel anlayışla bilimsel anlayışın kulvarları belirlenmiştir.¹⁴⁹ Bundan böyle din adamları, diğer mesleklerde olduğu gibi Maarif Vekâleti'nin öğretim kurumlarına bağlı olarak yetiştirilecektir.¹⁵⁰

Kanunun ilanıyla birlikte Türk Maarifi, Maarif Vekâleti'nin yetkisine verilmiş, ikili anlayış ve dünya görüşü, yerini millilik vasfının ön plana alındığı bir eğitim politikasına bırakmıştır.¹⁵¹

4- Tevhid-i Tedrisat Kanununun Uygulanışı ve Medreselerin Kapatılışı

TTK'nın ilanıyla birlikte okul, milli birlik ve dayanışmanın temellerinin atıldığı, modern anlamda eğitim-öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir kurum olacaktır.¹⁵²

TTK'nın, klasik eğitim-öğretim kurumları olan medreselerin kapatılmasına yönelik bir kanun olarak algılanmasından dolayı, başlangıçta yüklendiği gerçek misyonun çok uzağında yorumlandığı iddia edilmektedir. Bu kanunun, eğitim ve öğretimin "milli-tek okul sistemi" içinde genelleştirilmesi, demokratikleştirilmesi ve laikleştirilmesini için ilan edildiği gerçeğinin zamanla kavranıldığı düşünülmektedir.¹⁵³

TTK'nın, kanunlaştırılması sırasında TBMM'de alışılmışın dışında müzakerelere tanık olunmuştur. Örneğin 1338/1922 Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti'nin müzakeresiyle TTK müzakeresi kıyaslandığında, Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti'nin

¹⁴⁸ Beyza Bilgin, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Özel Öğretim Yöntemleri Üzerine", *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri 8-10 Nisan 1988*) A. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., Ankara 1991, s. 332-333.

¹⁴⁹ Dağ, *a.g.m.*, s. 380; Bilgin, *a.g.m.*, s. 333.

¹⁵⁰ Ahmet Gürtaş, "Millî Eğitim Bünyesinde Din Eğitimi Nasıl Verilmelidir? (Temel Eğitim ve Ortaöğretimde "Din Bilgisi" Dersinin Yeri), *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, A.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. Ankara 1981, s. 119. Ayrıca bkz. Salih Tuğ, "Türkiye'de Din Eğitiminin Sosyal ve Hukuki Bazı Dayanakları", *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, A.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., Ankara 1981, s. 180; Doğan, *a.g.m.*, s. 251.

¹⁵¹ Özodaşık, *a.g.e.*, s. 90., Akgün, *a.g.m.*, s. 37., Dağ, *a.g.m.*, s. 380-381.

¹⁵² Duman, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁵³ Tonguç, *a.g.e.*, s. 275.

müzakeresinin ayrıntılarıyla birlikte ele alınıp tartışıldığı görülecektir.¹⁵⁴ Türk maarifinde çok önemli bir değişim ve gelişmeyi resmeden TTK'nin, gerek tümü, gerekse maddeleri üzerinde lehte ve aleyhte fikir yürütülmemiş, kayda değer bir mütalaada bulunan olmamıştır.¹⁵⁵

TBMM'deki TTK maddelerinin müzakeresi sırasında yaşanmayan tartışmalar, daha sonra özellikle 1340 yılı Maarif bütçesi görüşmeleri başta olmak üzere pek çok meclis görüşmesinde ve gazete sütunlarında hararetle bir şekilde yaşanmıştır.¹⁵⁶ TTK'nın çıkarılmasından yaklaşık bir hafta sonra Vasıf Bey (Saruhan), 8 Mart 1924'te Maarif Vekili olarak görevlendirilmiştir.¹⁵⁷ Vasıf Bey, TTK'nın Resmi Ceride'nin 63. sayısında 430 sayılı kanun olarak yayınlanmasından sonra¹⁵⁸ yasanın uygulanmasıyla da ilgili olarak görevlendirilmiştir.¹⁵⁹ Vasıf Bey, göreve başlamasına ilişkin beyanatında şunları söylemektedir: “Memlekette medeni ve asri bir kemali temin edecek bir terbiye ve maarif siyasetini Meclis-i Ali'nin son mukarreratı tespit ve irâe etmiştir. Bu kararları vuzuh ve serahatle tatbik etmek ve bütün maarif meselelerini tedrisat-ı umumi terbiye cereyanlarını Cumhuriyet'in ruh-u esasiyesine mutabık bir surette inkişaf ettirmek faaliyetinin, lâyetegayyar bir hedefi olacaktır...Türkiye'de bundan sonra bir tek terbiye, bir tek mektep, bir tek tedris olacaktır.”¹⁶⁰

Her tür eğitim-öğretim kurumunu kendi yetkisi altında toplayan Maarif Vekâleti, mevcut medreseler hakkında tahkikata başlamış,¹⁶¹ bakanlık içerisinde oluşturulan komisyonun çalışmalarından elde edilecek sonuçlar vasıtasıyla, medreselerin kısa bir süre içinde maarife bağlanmasını amaçlamıştır.¹⁶²

Maarif Vekili Vasıf Bey, öğretimin birleştirilmesi ilkesine aykırı olacağı ve

---

¹⁵⁴ Bulut, *a.g.t.*, s. 105.

¹⁵⁵ Doğan, *a.g.m.*, s. 233 Sungu, *a.g.m.*, s. 430; Bulut, *a.g.t.*, s. 106..

¹⁵⁶ Ayhan, *a.g.e.*, s. 29. Tonguç, *a.g.e.*, s. 279

¹⁵⁷ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁵⁸ Öcal, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁵⁹ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 60.

¹⁶⁰ “Maarif Vekili Vasıf Bey'in Beyanati” *Hâkimiyet-i Milliye* (9 Mart 1924), s. 2; “Yeni Maarif Vekilinin Son Beyanati”, *İkdam* (11 Mart 1340/1924), s. 2.

¹⁶¹ Ergün, *a.g.e.*, s. 60. Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁶² “Evkaf Medreseleri Maarife Devr Oluyor”, *İkdam* (6 Mart 1340/1924), s. 2.

“Maarif Vekâletinin elindeki ilkokulların hiçbirinde meslek derslerinin okutulamayacağı gerekçeleriyle, medreseleri¹⁶³ 10 Mart 1924’te kapatma, öğrenci ve öğretmenleri ilk ve orta dereceli Maarif okullarına kaydırma emrini yazılı olarak vermiştir.¹⁶⁴ Vasıf Bey, medreselerin kapatılmasına ilişkin yayınladığı tamiminde şu noktalara yer vermiştir:

“Meclis-i Milliye’nin 3 Mart 1340 tarihli kanununu, Tevhid-i Tedrisat esasına tevfikan mevadd-ı âtiyeye hemen tatbik edilmek üzere taallümen tebellüğ ederim.

1- Devletin bütçesinde ve teşkilatında, kadrosu, heyet-i talimiyesi, programları mevcut ve muayyen olmayan Medâris-i İlmîyenin devam-ı tedrisatına müsaade edilemez. Binaenaleyh, bu emrin vücuduyla beraber vekaletimizin merkez, kaza ve köylerinde mevcut olan bu gibi medreseler hemen sed edilecektir.

2- Bu medreselerde mevcut olan talebe, o mahallin ibtidai mekteplerine veyahud lise ve idadilerin kısm-ı ibtidailerine behemehal naklonulacaktır.

3- Bu medreselerin müderrisleri, arzu ettikleri taktirde mekteplerimizin ulum-u diniye muallimliğine tayin edilecektir.

4- Memleketin ibtidai tedris ve terbiyesinin ancak maarif mekteplerinde temin edilmesi, son kanun icabatından olmakla, eski Darü’l-Hilafe medreselerinin, ibtidâî mekteplerimizin sınıflarına takabül eden ihzari isimleri ilga edilmiştir. Buradaki talebe, mahalli ibtidai mekteplerine yahut leyli, idadi kısm-ı ibtidailerine behemehal nakledilecektir. Bu sınıfların muallimlerinden şerait-i kanuniyeye haiz olanlar, ibtidai mekteplerinde tanzif edilecektir.

5- Eski Darülhilafe medreselerinin ibtidai hariç ve dahil kısımları son kanunun dördüncü maddesine tevfikan imam ve hatip yetiştirilmek üzere vekaletin idaresi altında ibka edilmiştir. Ders programları, mahallin isimleri İmam ve Hatip Mektebi olacaktır. Medaris-i İlmîyenin ibtidai dahil ve hariç kısımları mevcut ise ve arzu edilirse, bunların talebesi imam ve hatip mektebine nakledilecektir.

6- Bu emrin hemen tatbiki ve sür’at-i iş’arı mecburdur.¹⁶⁵

¹⁶³ Başgöz, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁶⁴ Ergün, “Mustafa Necati’nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, s. 103.

¹⁶⁵ Mehmet Bulut, , Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Yaygın Din Eğitimindeki Yeri, Ank. Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 399-400.

Görüldüğü gibi Maarif Vekili Vasıf Bey, TTK'nın gerçek anlamda öğretim birliğini gerçekleştirilebilmesi için, medreselerin mutlaka kapatılması gerektiği inancındadır.¹⁶⁶

Maarif Vekili Vasıf Bey'in çıkarılan kanun doğrultusunda Vekâletin yetkisine verilen medreseleri kapatması büyük tartışmalara neden olmuştur. TTK maddeleri içinde medreselerin kapatılmasına ilişkin bir madde yer almamakla birlikte, adı geçen 430 sayılı kanunla Şer'îye ve Evkaf Vekâlet'ine bağlı veya özel vakıflarca işletilen bütün medrese ve mektepler, Maarif Vekâleti'ne bağlanmaktadır.¹⁶⁷ Ancak, kanunun dördüncü maddesinde yer alan "Yüksek Diniyat Mütahassısları yetiştirmek üzere Daru'l-fünun'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hüdemât-ı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetiştirilmesi için de ayrı mektepler kûşad edilecektir" ifadesi ile, İlahiyat Fakültesi ile İmam ve Hatip mektepleri kanunlaştırılmış olmaktadır. Buna göre, aynı görevi yerine getirecek olan medreselerin kapatılmasına karar verildiği, ancak açıkça ifade edilmediği sonucunu çıkarmak mümkündür.¹⁶⁸

Maarif Vekili Vasıf Bey, "kendisinin medreselerin kapatılmasıyla ilgili olarak kişisel tavır takındığı ve medreselerin kapatılmasının gerçekte büyük bir yanılğı olduğu" şeklindeki eleştirilere, gazetelere verdiği beyanatlarla cevap vermiş ve medreselerin niçin kapatıldığıyla ilgili açıklamalar yapmıştır.¹⁶⁹

Vekil Vasıf Bey'in beyanatlarına göre; yönetmeliği, programı ve kadrosu olan 29 Dâru'l-Hilafe Medresesi vardır. Bu medreseler, "ibtidai, ibtidai hariç ve dahil" adlı hazırlık kısımlarıyla "sahn" kısımlarından oluşmaktadır. Ayrıca öğrencilerin yarıdan fazlası, hazırlık kısmında kayıtlı bulunmaktadır.

Eğitim-öğretim faaliyetleri durdurulan medreselerde 16245 öğrenci bulunmaktadır. Bunlardan yaşları uygun olanlar ilkokullara ve liselerin ilkokul

---

¹⁶⁶ Kaya, *a.g.e.*, s. 87; Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁶⁷ Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, s. 44; Snmez, *a.g.e.*, s. 34; Doğan, *a.g.m.*, s. 234

¹⁶⁸ Başgöz, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁶⁹ Doğan, *a.g.e.*, s. 234.

kisimlarına alınacaktır. Hazırlık kısımları kapatılan Dâru'l-Hilafe medreseleri yerine İmam ve Hatip Mektepleri açılacaktır. Adı geçen okulların sayısı, başlangıçta 29 dur. Dâru'l-Hilafe medreselerinin “ibtida, dahil ve hariç” sınıflarının öğrencileri de liseler ve ilköğretmen okullarına kaydedileceklerdir.¹⁷⁰

Daru'l-Hilafe medreselerinin dışında vilayet, kaza ve köylerde 479 tane de “Medâris-i İlmiye” bulunmaktadır. Bu medreseler, Şer'îye Vekâletince verilen izin ile, müderrisleri tarafından açılmaktadır. Bu medreselerde program, sınıf ve kadro yoktur. Buldukları binalar, eski ve sağlığa koşullarına aykındır. Haklarında hiçbir bilgi olmayan ve resmi denetimleri yapılmayan bu kurumlar, ilköğretim düzeyinde eğitim vermektedirler. Memleket çocuklarının buralara teslim edilemeyeceğini belirten Maarif Vekili beyanatında, 11 Mart 1340/1924 tarihinde hepsinin kapatılması için emir verdiğini belirtmiştir.¹⁷¹

Bahsi geçen 479 medreseye kayıtlı olanların sadece üçte biri gerçek anlamda öğrenci idi. Geri kalanlar, kayıtlarını yaptırıp, askerlikten kurtuluyorlar ve değişik mesleklerle uğraşıyorlardı. Her medreseye, ortalama bir-bir buçuk arasında hoca düşmekteydi.¹⁷²

Maarif Vekili Vasıf Bey'in gerek tamimi ve gerekse daha sonraki zamanlarda gazetelere verdiği demeçler doğrultusunda gerçekleştirilen medreselerin kapatılması işlemi, İstanbul ve diğer illerde uygulamaya konulmuş ve Daru'l-Hilafeler ve Medaris-i İlmiyeler kapatılmıştır.¹⁷³

4.1. TBMM Görüşmelerinde Medreselerin Kapanmasına İlişkin Tartışmalar

Medreselerin kapanmasına ilişkin tartışmalar, meclise de sızramış ve özellikle Diyanet İşleri Reisliği ve Maarif bütçelerinin müzakeresi sırasında hararetli münakaşalar olmuştur. 17 Ağustos 1340/1924'ta Maarif bütçesinin müzakeresi

---

¹⁷⁰ Ergün, *a.g.e.*, s. 61. Doğan, *a.g.e.*, s. 234

¹⁷¹ Doğan, *a.g.m.*, s. 235.

¹⁷² Başgöz, *a.g.e.*, s. 78-79.

¹⁷³ “Medreseler Kapanıyor”, *İkdam* (19 Mart 1340/1924), s. 3.

yapılırken bazı milletvekilleri, TTK'da medreselerin kapatılmasıyla ilgili hiçbir bilginin olmadığını ve uygulamanın da yanlış yorumdan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.¹⁷⁴

Medreselerin kapatılmasına ilişkin açıkça tavrını ortaya koyanlardan Mustafa Feyzi Efendi (Konya), Diyanet İşleri Reisliği bütçesi görüşülürken; Diyanet İşlerini üstlenecek din alimine ihtiyaç bulunduğunu, fakat henüz, kurulan İlahiyat Fakültesinin aranılan elemanları yetiştirmesinin mümkün olmadığını iddia etmiştir.¹⁷⁵ M. Feyzi Efendi'ye göre, din işlerini yerine getirecek kişiler; müderris, ulema ve hatiplerdir. Ayrıca Türk tarihinin 600 yılına damgasını vurmuş olan medreselerde zararlı bir durum varsa, bunun giderilmesi gerekmektedir.¹⁷⁶

M. Feyzi Efendi, görüşlerini şöyle özetlemektedir: "İlahiyat Şubesinden çıkacak bir efendi müftü olamaz. Sebebi, İlahiyat Şubesinde okunacak dersler, müftülerin haiz olması lazım gelen malumat-ı kanuniyeyi orada veremez... Çünkü o şube İlahiyat ile, nazariyat ile işgal eden bir fendir.¹⁷⁷ ...Yani ilmiye mektepleri, müftülerimizi, kadılarımızı, ulemamızı, yetiştirmek için her halde lazımdır. İmam ve Hatip Mektepleri gayr-ı kafidir. Binaenaleyh, maruzatım şudur ki: Bütçeyi tekrar Muvazene-i Maliye encümenine iade edelim."¹⁷⁸

Diğer bir eleştiri sahibi ise, Karahisar Mebusu Sahip Kamil Efendi'dir. O da bazı tespitlerde bulunduktan sonra eleştirilerini şöyle dile getirmiştir:

"...324 senesinden beri medarisin asri bir şekle girmesi için hayli çalıştım. Ve o mesai neticesinde sabık Daru'l-Hilafe ünvanını taşıyan medreseler, ciddi bir programla, asri bir programla, asri bir teşkilatla hal-i hazırı iktisap etmişti. Diğer taraftan, muktedir heyet-i tedrisiye bulmak, bütçede karşılığı mühim bulunan bir mesele olduğu için, Daru'l-Hilafe ünvanıyla yâd edilen bu müesseselerden otuz tane açılabilmişti. Bakisi (ma la yüdre kullehu, la yutrek kullehu) kaidesine ittibaen, bu kadar geniş memleketimiz de pek çok köyler vardır. Bu kadar köy halkının vacibât-ı diniyesini ifa

---

¹⁷⁴ C.B. ve MEB'nin Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 261-262.

¹⁷⁵ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. XIII, s. 900.

¹⁷⁶ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 901.

¹⁷⁷ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 914.

¹⁷⁸ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 912-913.

etmesi için bir imama, mümkün olduğu kadar çocuklarını okutmak için bir muallime ihtiyaç olduğundan “Medaris-i İlmiye” namında ve Hükümet-i Milliye'nin tesisinden sonra Mustafa Fehmi Efendi Hazretlerinin Şer'îye Vekâleti zamanında bir nizamname ile de medaris-i ilmiye ünvanıyla ikinci bir kısım medreseler meydana gelmiştir. Bunlar da bütün bütün programsız değildi. Efendiler! Bunların da programı vardı. Fakat diğer programlar gibi yüksek ve asri değildi. Çünkü o programı takip etmek için mükemmel bir heyet-i tedrisiye var, mükemmel bir heyet-i idare var. Fakat diğer bir programı tatbik etmek için iki üç muallim var, o kadar.

Vekil Beyefendi pek isticlal buyurarak bunların hepsini birden kapatmışlardır. Bendeniz kendilerinin yerinde olsa idim, bunların içerisinde müderrisleri uygun olmayan, kifayet-i ilmiyesi muvafık olmayanlar vardır; teftiş edilir, tetkik edilir, o gibiler tedrisattan men edilir. Ve diğer kudret-i ilmiyesi kafi derecede görülenler tedrisata devam ederdi. Çünkü memleket muhtaçtır. Bugün Daru'l-Hilafe medresesinde imam ve hatip yetiştirmek üzere bu ünvanla mektebe kalbettikleri medreseler otuz tanedir. Bu miktar mektep, memleketin neresine kifayet eder? Bu gayr-ı kafidir.¹⁷⁹

Kamil Efendi, TTK gereği gerçekleştirilecek tevhid ilkesinin ibtidai mekteplerinde de yapılması gerektiğini, mesleki eğitimin başlangıcı olan tali mekteplerde ise tevhidin gerçekleştirilmesinin yanlışlığını şu sözleriyle ifade etmiştir:

“...Tevhid-i Tedrisat tabii tedrisat-ı ibtidaiyenin tevhididir. Çünkü tedrisat-ı taliye-yi ibtidaiye, tedrisat-ı aliyeyi de tedrisat-ı taliye yetiştirecektir. Yani, âli müesseselere talebeyi tali mektepler yetiştirecektir. Bunun için mesleki müesseseler, tedrisat-ı tâliyeden başlar. Yoksa tedrisat-ı âliyeeye vardığı zaman me'luf olmayan ilimler, fenler talebenin önüne sürülecek olursa hiçbirini hazmedemez, hiçbirini kavrayamaz.”¹⁸⁰

Medreselerin kaldırılmasını açıkça eleştiren ve TTK'nın yanlış uygulandığını savunan diğer bir mebus da, Raif Efendi (Erzurum)'dir.

Raif Efendi, TTK'dan kastın medreseleri kapatmak olmadığını şöyle ifade

---

¹⁷⁹ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 912-913.

¹⁸⁰ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 913.

etmektedir:

“Bu TTK’nın çıktığında burada bulunamadım. Fakat esbab-ı mucibesini okudum. Bunda hiçbir müessesese-i ilmiyenin seddine dair bir şey görmedim. Ve olmasa da gerektir. Çünkü memlekette ilme, irfana ihtiyacı olan cüz-ü vatanlarımız yani köylerimiz kırk bine bâliğ oluyor, zannederim. Bugün mevcut olan mekatib-i ibtidaiyemiz zannetmiyorum ki, bu mevcudun aşırını ihata edebilsin.”¹⁸¹

Raif Efendi ise medreselerin kapatılmasını eleştirirken, bu kurumların Kurtuluş Savaşı esnasında oynadıkları rolü dile getirmiştir:

“...İşte o medreselerden yetişen imamlarımızdır ki, o Mehmetler’in göğsüne öyle çelikten muhkem bir iman koymuşlar ki, bütün noksaniyetimizle beraber hiçbir şeyimiz olmadığı halde bütün dünyaya onunla karşı koyduk ve kendimizi gösteriyoruz. İşte efendiler; bu mevcudiyeti bizlere gösteren, bu mefküreyi bizlere veren adamları bugün nereden yetiştireceğiz? Maarif Vekili’ne soruyorum, kaç bin tane köy vardır? Kaç bin tane mekteb-i ibtidaisi vardır ve bu mekteplerde kaç tane muallim bulundurulabilir?”¹⁸²

Raif Efendi, TTK’nın ne anlama geldiğini de şu şekilde belirtmektedir: “Tevhid-i Tedrisattan maksat, bütün müessesât-ı diniye ve ilmiyede tedrisin ve bunların içinde irfani, fenni, dini müesseselerin bir merkeze, bir makama merbut olmasıdır.”¹⁸³

Raif Efendi, medreselerdeki hocaların medreselerin kapatılmasıyla ne iş yapacaklarını ayrıntılı bir şekilde izah ettikten sonra; çoğunluğu köylerde olmak üzere, hayır sahibi insanların, yaptırdıkları medreselerin kapatılmasıyla berbat bir duruma düşeceğini iddia etmiştir.¹⁸⁴

Raif Efendi, son olarak medreselerin açılmasına ilişkin şu teklifte bulunmuştur: “...Bendeniz teklif ediyorum, bütçe encümene gitsin ve muhalif-i kanun olarak sed edilmiş olan bu müesseselerin tekrar kûşadı için miktar-ı kafi para konsun.”¹⁸⁵

¹⁸¹ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 915.

¹⁸² Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 915-916.

¹⁸³ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 916.

¹⁸⁴ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 916.

¹⁸⁵ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 917.

Raif Efendi'nin bütçe ve TTK'ya ilişkin eleştiri ve tekliflerinden sonra birinci celse kapanmış on dakika aradan sonra Ali Fethi Bey'in riyasetinde ikinci celseye başlanmıştır.¹⁸⁶

İkinci celsenin başlamasıyla birlikte Maarif Vekili Vasıf Bey (Saruhan), Maarif Vekâleti ve kendisine yönelik eleştirileri yanıtlamış ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu doğrultusunda gerçekleştirilen faaliyetleri anlatıp kendini savunmuştur.¹⁸⁷

Vasıf Bey, önce yaptığı tüm işlerine temel olarak, Meclis-i Ali'nin çıkardığı kanunları esas aldığını belirtmiştir: “Arkadaşlar! Bu kürsüden mukarreran söyledim ki, kanaatlerinde çok samimi ve sarîh olan bir adamım. Aynı zamanda şunu tekrar serahaten arz edeyim ki, yaptığım bütün icraatta ve yapacağım bütün icraatta Meclis-i Ali'nin neşrettiği kanunları, Meclis-i Ali'nin vereceği kararları kemal-i itaatle nazarı itibara almak mecburiyetindeyim.”¹⁸⁸

Vasıf Bey, daha sonra ise Kamil Efendi, Mustafa Feyzi Efendi ve Hoca Raif Efendilerin tenkitlerine değinmiş ve bunları cevaplandırmıştır.¹⁸⁹ Önce hangi selahiyet ve gerekçeyle medaris-i ilmiyeleri kapattığını şu şekilde izah etmiştir: “...Medreselerin memlekette eski teşkilatları itibarıyla yaptıkları tahribat, Osmanlı imparatorluğu zamanındaki ulema-yı dinimiz tarafından da itiraf edilmiş ve bunun tesiriyle yapılan yeni teşkilatta, Daru'l-Hilafeti'l-Aliye Medreseleri teşkil edilerek, bu medreselerin yavaş yavaş mevcudiyetine ve vazifelerine nihayet verilmiştir. Bu medreseler memleketin muhtelif yerlerinde gayet harap, izbe köşeler içerisinde bir tek müderris tarafından bütün ülum ve fünun tedris edilerek açılan ve idameleri arzu edilen medreselerdir.”¹⁹⁰

Vasıf Bey, meslek derslerinin hangi öğretim kademesinde verilmesi gerektiğine ilişkin şunları söylemektedir: “...Dünyanın hiçbir tarafında tedrisat-ı ibtidaiyede meslek meselesi mevzubahis olamaz. Hiçbir akıl, hiçbir mantık 7-8 yaşındaki bir çocuğun ki -

¹⁸⁶ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 917.

¹⁸⁷ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 917.

¹⁸⁸ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 917; “BMM'nin Beşinci Müzakerâtı”, *Hakimiyet-i Milliye* (20 Nisan 1340/1924), s. 2.

¹⁸⁹ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 918.

¹⁹⁰ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 919.

terbiye ve maarif-i umumiye sistemi dahilinde yetişmeye mecburdur- herhangi bir hükümet, bu şerait dahilinde mekatib-i ibtidaiyede meslek esasına göre terbiye edilmesi cihetini kabul edemez! Meclis-i Alinizin neşrettiği Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur ki, bana bu selahiyeti vermiştir.”¹⁹¹

Vekil Bey daha sonra genel anlamda medreselerin vaziyet-i umumiyesi ve askerlikten kaçış-medrese ilişkisi hakkında bilgi vermektedir: “...Eskiden medreselerimiz, hiç şüphesiz iki üç asır evvel bir çok kıymetli adamlar yetiştirmiştir. Müessesât-ı ilmiyemiz, medrese nâmı altında mevcuttur. Fakat bilahare arkadaşlar, medeniyetin, fennin ve ulumun tekamülü karşısında bizzat biz, yüz seneden beri, 150 seneden beri ayrı tedrisat mecburiyeti karşısında kaldık. Ondan sarf-ı nazar olursa arkadaşlar, bugünkü vaziyette, tasavvur ettiğim vaziyette mevcut olan talebe için iki yol vardır. Biri askerlikten kaçmak, diğeri medreseye ismini kaydettirerek dışarıda sanatta iştigal etmektir. Arzu buyurursanız bunun için zat-ı alilerinize istatistikler arz edeyim; Arkadaşlar! Medreselerde on sekiz bin talebe okumaktadır. Size ihşa-i malumat veririm ki, bu on sekiz bin talebenin ancak altı bin küsuru mekteplerde mevcuttur. Geri kalan on iki bini, ismini medreseye kaydettirmiştir. Vesikasını almıştır ve ondan sonra bakkallık ve esnaflık yapmaktadır. Muhterem arkadaşlarım! Tedris-i dini bu mudur? Tedris bu mudur?”¹⁹²

Vekil Bey, ibtidai tedris ve terbiyenin sadece Maarif'e bağlı ibtidai mekteplerinde yapılabileceğini şu şekilde ifade etmektedir: “Tevhid-i Tedrisat yapıldıktan sonra ve dünyanın bütün mektepleri tarafından kabul edilen bir esasa göre ibtidai tedris ve terbiyede, hiçbir meslek meselesi düşüncesine müsaade edilmedikten sonra rica ederim arkadaşlar, memleketin çocuklarını ve memleketin evlatlarını ben yalnız kendi ibtidai mekteplerimizde tedris ettirebilirim. Bunun hilafında hareket ettiğim gündür ki, Meclis-i Aliniz beni tahtie etmelidir.”¹⁹³

Vekil Bey, tali mekteplerde meslek eğitimi konusunda ise şunları söylemiştir: “...Muhterem rufekam buyurdular ki; her mesleğin bir mektebi vardır ve her meslek

---

¹⁹¹ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 919.

¹⁹² Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 919-920.

¹⁹³ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 920.

için tali mektepler mevcuttur. Nerede arkadaşlar? İstirham ederim. Tıp fakültesine doktor yetiştirmek için giren efendilerin, ayrıca bir tali mektebi var mıdır? İstirham ederim arkadaşlar! Son Tevhid-i Tedrisat Kanunu mucibince askeri mekteplerini bile bize devrettiler...Hukuk için, edebiyat için, tıp için, dünyada mevcut bilumum bütün mesalik için hatta arkadaşlar, ısrar ediyorum, ziraat mekteb-i âfisi, ticaret mekteb-i âfisi için rica ederim, maarif idaremizde, Teşkilât-ı Maarifimizde bana bir meslek mektebi, tesisatı gösteriniz. Yoktur arkadaşlar. Bütün âli tahsil ve bütün meslek tahsili, doğrudan doğruya Maarifin yeknesak ve müttehit bir programına malik olan liselerde yetişir.¹⁹⁴

Vasıf Bey, meslek mekteplerinin gereksizliğinin yanı sıra, bu durumun istisnasının İmam ve Hatip Mekteplerinde uygulandığını şu sözleriyle ifade etmiştir:

“...Fakat arkadaşlar! TTK'nın bana emrettiği bir kısım vardır ki, elbette onu tatbik mecburdum. TTK'da, Meclis-i Aliniz memleketin ihtiyacı nokta-i nazarından gördüğünüz lüzum üzerine İmam ve Hatip Mektebi diye bir mektep, bir meslek mektebi kabul buyurdunuz. Buna itaat etmek, hürmet etmek vazifemdir. Ve bunu da tatbik ettim... Arkadaşlar! Daru'l-Hilafe mekteplerini tay nokta-i nazarından, şu vaziyeti itibariyle İmam ve Hatip Mektebi'ne kalbettik. Efendim! Bana Şer'iyeye Vekâletinden devredilen kadrolarıyla, dersleriyle, müfredat programlarıyla aynen ibka ettim. Daha ne istiyorlar.”¹⁹⁵

Vasıf Bey, Daru'l-fünun İlahiyat Fakültesine ilişkin ise şunları söylemiştir: “Arkadaşlar! Medaris-i Süleymaniye'ye gelince: Kabul edilen TTK mucibince İlahiyat Fakültesine nakledilmiştir. Efendiler! Bu kanunu yapan Hey'et-i Celilenizdir. Bu kanunu yaparken dini tedrisatın, dini tahsilin âfi derecesinde İlahiyat kısmını temin eden Hey'et-i Celilenizdir. Maarif Vekili, Hey'et-i Celilenizin kararını tatbik etmiştir. İlahiyat Fakültesi, tasdik edilir edilmez açılacaktır. Buyurdular ki, orada okunacak dersler, bu maksadı temin edemez. Arkadaşlar! İlahiyat Fakültesi için mütehassısların yaptığı program çalışmasında, o programları bilhassa Seyit Beyefendi'ye terketmiştim. Fıkıh, Fıkıh Tarihi, Kelam, Kelam Tarihi, Hadis, Hadis Tarihi, hepsi mevcuttur. Mustafa

---

¹⁹⁴ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 920.

¹⁹⁵ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 920-921.

Feyzi Efendi (Konya) - Kaç talebe mevcuttur.

Vasıf Bey (devamla), Hulasa bütün Süleymaniye Medresesinde okunan dersler mevcuttur. Verdiğim talimatta Medrese-i Süleymaniye'deki talebenin tahsillerin âli kısmını teşkil eden Medrese-i Süleymaniye talebesinin Daru'l-fünun İlahiyat Fakültesine nakledilmesi emri verilmiştir. Ve Medrese-i Süleymaniye talebesi, Daru'l-fünun İlahiyat Şubesine tevdi edilecektir ve bu suretle en kuvvetli bir hey'et-i talimiye ve tedrisiyenin taht-ı tedrisinde ve terbiyesinde memleketimiz için lazım olan din uleması yetiştirilecektir. Sarahatle söylüyorum ki, İlahiyat Şubesi çok yüksek olacaktır ve çok kıymetli olacaktır. Memleketin dini şiarı, seciyesi itibariyle çok kıymetli olacaktır ve çok müfid tesirler yapacaktır.¹⁹⁶

Vasıf Bey bu izahatından sonra kendinin Tevhid-i Tedrisat Kanun'un'a muhalif olarak hangi uygulamada bulunup bulunmadığını ve kapatılan okulların yerinin nasıl doldurulacağını şu şekilde ifade etmiştir: "O halde muhterem arkadaşlarım! Verdiğim bu izahat üzerine Tevhid-i Tedrisat Kanun'un' hangi maddesini ihmal etmişim, yahut hangi maddesine muhalif bir vaziyet almışım? Bunu bir türlü anlayamadım. Maarif Vekâleti, milletin arzusuna istinad ederek Meclis-i Alinin verdiği karara hürmetle mutavaat etmiştir. Maarif Vekâleti, Meclis-i Ali'nin daha dün en derin bir heyecanı vatanperverane içerisinde milleti en yüksek nokta-i kemale isâl etmek için vaz'ettiği esasları tatbik etmiştir (maatteessüf edememiştir sesleri) ve sonuna kadar da edecektir. (Bravo sesleri, alkışlar). Maarif Vekâleti, bu medaris-i ilmiyenin doğuşu sırasında, herhangi bir ihmal dolayısıyla, husule gelecek bir açıklığı da nazar-ı dikkatten kaçırmamıştır. Bütçe tetkik edildiği zaman, manzur-u aliniz olacaklardır ki bilhassa köylü çocuklarını iyi yetiştirmek için hakiki ve terbiyevi esaslar dahilinde yetiştirmek maksadıyla leyfî ibtidailer tahsisatı konmuştur. Bütçe, heyet-i celileniz tarafından kabul edildiği takdirde, bu leyfî ibtidailer açılacaktır ve her sene tezyid edilecektir."¹⁹⁷

Vasıf Bey'in konuşmasının sonlarına doğru, Zonguldak Mebusu Halil Bey'in Maarif Vekâletinin İlahiyat fakültesinden hedeflediği gayeyi sorması üzerine Vekil Bey, bu soruyu şöyle cevaplandırmıştır: "...İlahiyat Fakültesinden Vekâletin istihdaf ettiği

¹⁹⁶ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 921-922.

¹⁹⁷ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 922.

gaye yoktur. Meclis-i Aliniz bir kanun kabul etmiştir. İlahiyat Fakültesinin tesisini, bu kanunla emretmiştir. Hepimizin arzusu, yalnız Maarif Vekâletinin değil hepimizin arzusu, din uleması yetiştirmektir.”¹⁹⁸

Müzakerenin devamında Konya Mebusu, Sahn medreseleriyle ilgili bir soru sormuştur. Bu sorunun cevabı da, İlahiyat Fakültesinin açılmasına dair bilgileri içermektedir:

Naim Hazım Efendi (Konya) -Kapatılan medreseler arasında sahnlar da vardır, sahnlar niçin kapatıldı? Bunların 800 kadar talebesi ne olacaktır?

Maarif Vekili Vasıf Bey -Sahnların programını kendi nizamnamesi mucibince tetkik ettim. Sahnlar Ali müesseselerdir. Yüksek tahsil talebeleridir. Ne talidir, ne ibtidaidir. Binaenaleyh, talebesi İlahiyat Fakültesinin talebesidir. Tahsillerine devam etmek istedikleri takdirde, İlahiyat Fakültesine girerler ve tahsillerine devam ederler.

Naim Hazım Efendi (Konya) -Bu talebenin bir çokları medreseler kapandıktan sonra Daru'l-fünuna, İstanbul'a koşmuşlardır: Katiyen bunlara rû-yı kabul göstermiyorlarmış.

Maarif Vekili Vasıf Bey -Efendim! Rica ederim. İlahiyat şubesi yoktur, teşekkül edecektir.

Naim Hazım Efendi (Konya) -Bizzat İsmail Hakkı Bey söylemiş, talebeden mektup alıyorum. Medreseden gelen talebe alınmaz diyormuş. Eğer bu talebenin 8-10 senelik hayat-ı tahsiliyesi heder olacaksa, hüsrandır.

Maarif Vekili Vasıf Bey -Efendim! İlahiyat Fakültesi daha açılmamıştır. Meclis-i Aliniz, bütçeyi kabul buyurduktan sonra İlahiyat Fakültesi açılacaktır. Yani tedris-i dininin yüksek kısmını havi olan bu fakülteye talebe alınacaktır.¹⁹⁹

İsparta Mebusu Hafız İbrahim Efendi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun maddeleri arasında yer almadığı halde Vekil Bey'in 479 medreseyi “bir hazz-ı manevi, bir zevk-i manevi duyarak” kapatmasının kişisel bir tercih olduğunu belirtmiş²⁰⁰ ve

¹⁹⁸ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 926.

¹⁹⁹ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 926-927.

²⁰⁰ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 929.

devamla Şu eleştirilerde bulunmuştur:

Hafız İbrahim Efendi (Isparta) –On beş seneden beri inkılap içinde yaŐıyoruz. Bir efendi gelir, onun Őahsi zihniyeti ile bütün memleketi yıkarız. Diğer bir efendi gelir, o da bilmem ne zihniyeti ile memleketi yıkar. Burası müstemleke değildir. Burası kanun memleketidir. Kanun meclisidir. Herkes itaata mecburdur. Eğer Maarif Vekilinin, eğer hakk-ı tefsiri varsa doğrudan doğruya Meclis-i Ālinizin hiçbir salahiyeti yok demektir. Eğer bu kanunda müphem nokta varsa, Maarif Vekāletinin tereddüt ettiği noktalar varsa, doğrudan doğruya bir takrirle Meclis-i Aliye müracaat ederek tefsirini talep ederdi. Hangi noktası vazihdir. Bakınız efendim! Bugün daire-i intihabiyemden aldığım mektupları, telgrafları arz edeyim. Őarki Karaağaç’ta yüz küsur talebeden mürekkep medrese vardır. Bunlar, 25-30 yaŐlarında tahsil-i ibtidaiyi (asker kaçakları sesleri) Müsaade buyurun! Bunlar, asker kaçağı değillerdir. Askerlik başka...Askere giderler, askerlikten terhis olunmuŐlar. Burası müslüman memleketidir. Ben Müslümanlığı oğreneceğim diyorlar. Bir müslüman Maarif Vekili, Müessesat-ı İslamiye’yi nasıl kapatır?

“...Emr-i tedrisin serbest olduğu bir Cumhuriyet memleketinde, bir müslüman memleketinde ne sıfatla ve ne suretle medreseleri kapatıyorsunuz? Burada keyfi hareket yapılamaz. Rica ederim. Fazla söyleyemeyeceğim. Yalnız Şunu da söyleyeyim ki medaris, ibtidai mektebi değildir. İbtidai mektebine, sekiz yaşındaki efendiler gelir. Medarise on altı yaşındaki efendiler girmek mecburiyetindedir. Askerliğine kadar dört sene maksureye tabidir. Böyle bir vekilin Őahsi kanaati ile, zihniyeti ile, ihtirası ile medreseler kapatılamaz.²⁰¹

Bu hararetili ve aynı zamanda anlamlı tartışmalardan sonra Maarif Vekāleti bütçesinin müzakeresine geçilmiş ve bütçe kabul edilmiştir.²⁰²

4.2. Kamuoyu ve Basında Medreselerin Kapanmasına Tepkiler

Maarif Vekili Vasıf Bey’in medreseleri kapatması olayı kamuoyu ve özellikle

²⁰¹ Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 930; “Büyük Millet Meclisi’nin Beşinci Müzakeratı”, *Hakimiyet-i Milliye* (20 Nisan 1340), s. 2.

²⁰² Z. C., D. 2, Yıl 2, c. VIII, s. 931-937.

basında büyük bir yer bulmuştur. Genel anlamda yapılan haber ve yorumlarda medreselerin kapatılmasında Vasıf Bey'in haklı oluşunun ya da olmayışının ispatı yer almaktadır. Vasıf Bey'e getirilen eleştirilerde kesinlikle TTK'nın metnine yönelik bir tenkit yer almamaktadır.²⁰³

Maarif Vekili Vasıf Bey'in, büyük sevinç ve heyecanla imza ettiğini belirttiği²⁰⁴ medreselerin bir anda ve tamamen kapatılması emri, ülkenin her tarafında uygulanmaya başlanmıştır. Yenigün Gazetesi'nin Vekil Bey'e tehdit mektupları geldiği şeklindeki haberlerini doğrulayan Vasıf Bey, kapatılan medreselerin yerinin iddia edildiği gibi boş kalmayacağını bunların yerinin, yatılı ilkokullar vasıtasıyla doldurulacağını belirtmiştir.²⁰⁵

Bu gelişmeler esnasında Adalet Vekili Mustafa Necati Bey'in Şer'i Mahkemeleri lağvetmesi üzerine, Maarif Vekili Vasıf Bey de Mekâtib-i Kuzâti kapatmıştır.²⁰⁶

Getirilen eleştirilerin merkezinde, Osmanlı devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen sürede, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde en büyük öneme sahip olan medreselerin kapatılması yer almaktadır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun maddelerine bakıldığında, bu müesseselerin kapatılmasına dair bir madde bulunmamaktadır. Ancak 4. maddesinde yer alan İlahiyat Fakültesi ve İmam Hatip Mektepleri açılmasına ilişkin maddenin, medreselerin kapatılacağı ve yerine de bu iki yeni müessesenin açılacağı şekilde yorumlanması mümkündür. Vekil Bey de bu maddeyi bu biçimde yorumlayıp bu müesseseleri kapatmıştır.

İcra Vekilleri Heyeti, Maarif Vekili'nun bu uygulamasına karşı çıkmamış,

---

²⁰³ Yahya Afif, "İnhilal Eden Bir İlim Ordusu" *Sebilürreşad* (5 Haziran 1340), C. XXIV, Sayı: 603, s. 71.

²⁰⁴ Falih Rıfki Atay, "Bize Atatürkçü Hoca Lazım, Şeriat Uleması Değil!", *Cumhuriyet* (2 Teşrinievvel 1340), s. 1. Not: Vekil Bey'in ifadesi şu şekildedir: "On altı bin asker kaçağının ocağını söndürdüm. Bundan duyduğum zevk, milli mücadelenin o heyecanlı devirlerinde duyduğum en yüksek zevklerden daha büyüktür. Atay, aynı yer.

²⁰⁵ "Maarif Vekili Vasıf Bey İle Mülakat: Medreselerin Seddi ve İlgası Hakkındaki Verilen Emirler Vatanın Her Tarafında Derhal İnfaz Edilmektedir" *Hakimiyet-i Milliye* (18 Mart 1340), s. 3.

²⁰⁶ Ahmet Şükrü, "Maarif Siyasetimizin Hedefleri ve Vazifeleri" (Vasıf Bey ile Mülakat), *Vatan* (5 Nisan 1924), s. 3.

bilakis değişik ortamlarda bu uygulamanın ardında olduğunu ifade etmiştir. Bununla ilgili olarak, İsmet Paşa'nın 1341/1924 senesi Mayıs ayının birinci haftasında yapılan Muallimler Birliği toplantısında yaptığı konuřması²⁰⁷ Tevhid-i Tedrisatın hükümetçe nasıl anlaşıldığını göstermesi bakımından önemlidir:

“Tevhid-i Tedrisat'ın bazılarınca sû-i tefsir ve sû-i telakki edildiğini gördük. Bu işin müteşebbisleriyle muakkiplerinin elbette yek nazarda dinsizlik ithamına maruz kalacakları tabii idi... Bizim için bunların hepsi malum idi. Kapanan bazı müesseselerin, hiç olmazsa harfleri ve hareketleri tanıtmak gibi bir faydası vardı gibi, nazariyelerin ileri sürüleceğini, Tevhid-i Tedrisatla bir takım müesseseleri kapatmak yerine onları ıslah etmek daha faydalıdır, gibi fikirlerin ortaya atılacağını, bu gibi itirazların ne gibi netayici olacağını hep biliyorduk. Fakat, Büyük Millet Meclisi kararını verdi. Tedricen varılacak muazzam gayeleri ta'cil etmek inkılap yapmaktır. Büyük Millet Meclisi'nin, zaruri bir neticeyi, bir kanun ile ta'cil ve tespit etmesi bir inkılap addolunabilir. Bunu yapmak için arîz-amîk düşündük. Gördük ki başka hiçbir çare yoktur. Gördük ki bütün dünyanın yolu bu yoldur. İtilaya ve medeniyete eren milletler, hep bu yoldan giderek bugünkü seviyelerini bulmuşlardır. Mugalatalara, tavizlere boyun eğmek, itiraf-ı acz olurdu. İnkılaplar kâdir ve kâhirdir.

Biz, Tevhid-i Tedrisat ile yapılan, daha yapılacak olan işlerin memleketin bütün hayatında; fikrî, sınaî, fennî hayatlarda olduğu kadar, ictimai hayatta da başlıca esas olduğuna kaniyiz.

Yaptığımız işi dine münafi görmek, yapılan işi görmemektir. Biz şu kanaatteyiz ki, azimle, muvaffakiyetle tuttuğumuz yolda yürüyelim. On sene sonra bütün dünya ve şimdi bize muarız olanlar, yahut tuttuğumuz yoldan din namına şikayet edenler göreceklerdir ki, Müslümanlığın asıl temiz, en saf, en hakiki şekli bizde tecelli eylemiştir. O fiili tecelliye kadar biz bu hakikati kanunen, cebren, inkılapla telkin ve tatbik edeceğiz. Herkes fiil harbine gelmeyen muzırları ibtidaen göremez. Umumiyetin gözü, fiile inkılap etmiş neticeleri görür. Onu ibtidâen göremediği için itiraz edecek sesleri dinlemeyiz. Hedefe varmak için her cahilâne itiraz ve teşebbüs bertaraf edilecektir. Kanunun bu husustaki selâhiyetlerini, bütün şumulüyle tatbikte en ufak bir

---

²⁰⁷ Ergün, *a.g.e.*, s. 62.

tereddüt gösterecek değiliz. Hiçbir mani karşısında tevakkuf edemeyiz ve etmeyeceğiz.”²⁰⁸

Maarif Vekâletine yapılan eleştiri ve tenkitler, Maarif Vekâleti'nin İstanbul Valiliği'ne gönderdiği medreselerin, Maarife devrolunması, bu medreselerden mektebe elverişli olanların derhal mektep haline dönüştürülmesi ve mektebe elverişli olmayan medrese binalarının da satılarak, vilayetçe mektep yapılmasını içeren tamimle daha da artmış görünmektedir.²⁰⁹

Gönderilen bu tamime, dönemin önde gelen gazeteleri çok sert eleştiriler getirmişler ve şu manşet ve başlıkları kullanmışlardır: “Medreseler Satılıyor”²¹⁰ “Medreseler Satılabilir mi?”²¹¹ Yeni Mektepler, Hastaneler Yapılacak,²¹² “Mektepler de İnkılap Geçiriyor!”²¹³ “Maarif Vekili'nin Bir Tamimi”²¹⁴

Medreselerin kapatılmasıyla birlikte, Vasıf Bey'in yanında yer alanlarla, karşısında duranlar gazete köşelerinden karşılıklı fikirler ortaya atmışlardır. Falih Rıfki, Cumhuriyet Gazetesinde yer alan bir yazısında, Vekil Bey'in medreselerin kapatılmasına ilişkin uygulamasını şöyle yorumlamaktadır:

“Bir gecede on altı bin softa ocağını söndüren Maarif Vekili Vasıf Bey'in bütün Türk gençliğini iftihar ettirecek kadar güzel ve kahramanca olan bu harekette, şahsen en kıymetli rolü oynadığını pek yakından biliyorum. Onun için şerefi hep birlikte taksim edilmezse, irfan birliği inkılabından yarın tevellüt edebilecek memnuniyetsizliklere, hatta tecavüzlere karşı Vasıf Bey'le bir safta bulunmamak, Türk gençliğinin uluvv-u cenabına yakışmaz.”²¹⁵

Özellikle Falih Rıfki'nın bu yazısına cevap niteliği taşıyan Sebilürreşad çıkışlı haber ve köşe yazıları yayımlanmıştır. Bu yazılardan birine “Ocak Söndürmek de

²⁰⁸ Ergin, *a.g.e.*, s. 1742.

²⁰⁹ Doğan, *a.g.e.*, s. 237.

²¹⁰ *Sebilürreşad*, c. 24, Adet: 618, (25 Eylül 1340), s. 317.

²¹¹ *Sebilürreşad*, c. 24, Adet: 620, (9 Teşrinievvel 1340), s. 346.

²¹² *Cumhuriyet*, No: 137, (20 Eylül 1340/1924), s. 4.

²¹³ *Son Telgraf*, (22 Eylül 1340), s. 2.

²¹⁴ *Sebilürreşad*, c. 24, Adet: 619, (2 Teşrinievvel 1340/1924), s. 329-330.

²¹⁵ Falih Rıfki, “Bize Atatürkçü Hoca Lazım, Şeriat Uleması Değil”, *Cumhuriyet*, s. 1.

Meziyet İmiş”²¹⁶ başlığı kullanılmış ve esasen on altı bin softanın değil, on altı bin erbab-ı ilmin ocağının söndürüldüğü ifade edilerek, Tevhid-i Tedrisat’ın uygulanmasından neyin kastedildiği anlatılmaktadır.

Medreselerin kapatılmasına karşı çıkanların ortaya koydukları eleştiri ve tenkitler doğrultusunda, bu kesimin Tevhid-i Tedrisat’ın uygulanması aşamasında beklentilerini şu şekilde özetlememiz mümkün olacaktır: Tevhid-i Tedrisattan gaye, yalnızca, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan eğitim-öğretim kurumlarının Maarif Vekâletine bağlanmasıdır. Maarif Vekili’nin yaptığı gibi programlarda mevcut olanın yerine, farklı uygulamaların getirilmesi değildir.²¹⁷

Eski Maarif Vekili İsmail Safa Bey, “medreselerin yönetimi için bir müdüriyet veya masa mı olması gerektiği hakkında, kanunun ehliyle müzakerelerde bulunduğu halde, Yeni Vekil Vasıf Bey kanunun kendisine bir emri olmamasına rağmen medreseleri kapatmıştır” şeklinde bir tesbitte bulunmuştur.²¹⁸ Ayrıca medrese binaları vakıf malı olduğu için satılamayacağı halde, Vasıf Bey’in medrese binalarına sahip çıkıp, buraları satma ve bedelini istediği gibi harcama arzusuna kapıldığını ifade etmiştir.²¹⁹

Maarif Vekili Vasıf Bey’in, meclis kürsüsünden Daru’l-Hilafe medreselerinin kadro, teşkilat ve derslerine dokunulmadan aynen bırakılacağını, yalnız isimlerinin değiştirileceğini söylemesine karşın, sözüne sadık kalmadığı şeklindeki eleştiriler de öne çıkmıştır.²²⁰ Bu gelen eleştiri ve tenkitleri özetlersek; ibtidailerin iki senesi ve sahn’ın üç senesi, yani beş sınıf ilga edilmekten başka, diğer sınıfların da programları yapılan uygulamalarla mahvedilmiş, yalnız bir kaç ders ismi programa konulmuş, programda

---

²¹⁶ *Sebihürreşad*, c. 24, Adet: 620, (9 Teşrinievvel 1340), s. 348-349.

²¹⁷ “Tevhid-i Tedrisat’ın Tarz-ı Tatbiki” *Sebihürreşad*, c. 24, Adet: 602, (29 Mayıs 1340), s. 59; “Tevhid-i Tedrisat Kanun’un Tarz-ı Tatbiki Hakkında Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi Hazretleriyle Mülakat”, *Sebihürreşad*, c. 24, Adet: 604, (12 Haziran 1340), s. 90.

²¹⁸ “Tevhid-i Tedrisat: Tevhid-i Tedrisat demek İlgâ-yı Tedrisat Demek midir?” *Sebihürreşad*, c. 24, Adet: 602, (29 Mayıs 1340), s.58.

²¹⁹ “Medreseler Satılabilir mi?” *Sebihürreşad*, c. 24, Adet: 620, (9 Teşrinievvel 1340), s.346; “Gençliği ve Mektepleri İstila Eden Tehlike”, *Sebihürreşad*, c. 24, Adet: 624, (6 Teşrinisani 1340), s.412.

²²⁰ “Medreselerin İbkâsı Hakkında Beyanat-ı Resmiye”, *Sebihürreşad*, c. 24, Adet: 608, (10 Temmuz 1340), s.160.

din ilimlerinden ziyade fen ve tarih derslerine yer verilmiştir.²²¹ Ayrıca medrese talebesinin İlahiyat şubesine İmam-Hatip okullarına yerleştirilmesinde problemler yaşanmış, kimi talebeler açıkta kalmıştır.²²²

Maarif Vekilini eleştiren kesim, Vekile Türkiye Cumhuriyeti'nin İslam devleti olduğunu hatırlatarak, din eğitim ve öğretimine önem verilmesini talep etmişlerdir.²²³ Hiç olmazsa yabancıların kendi din adamlarını yetiştirmeleri ve din eğitimi ve öğretimini yapma noktasında sahip oldukları hak ve imtiyazın kendilerine de verilmesini ve medreselerin yerine, masrafları halk tarafından karşılanmak koşuluyla özel okul açma izninin verilmesini Maarif Vekâletinden istemişlerdir.²²⁴

---

²²¹ Yahya Afif, *a.g.m.*, s. 69-71.

²²² “İlahiyat Talebesinin Müracaatı”, *Son Telgraf* (24 Haziran 1340), s. 3; “İstanbul sebilürreşad Ceride-i İslamiyesine”, *Sebilürreşad*, c. 24, Adet: 602, (29 Mayıs 1340), s.60.

²²³ Ahmet Nazif, “Tevhid-i Tedrisat Münasebetiyle”, *İkdam* (12 Ağustos 1340), s. 3.

²²⁴ “Müslüman Çocukların Kiliselere Götürülmesi”, *Sebilürreşad*, c. 24, Adet: 637, (5 Şubat 1341), s. 205-206.

İKİNCİ BÖLÜM

TEVHİD-İ TEDRİSAT VE DİN EĞİTİMİ

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, eğitim-öğretimin birleştirilmesini sağlamanın yanında, eğitim programlarında nesillerin yetiştirilmesinde ihtiyaç ve istihdam imkanlarına göre bir düzenlemenin yapılmasını da amaçlamıştır. Kanun, Türkiye’de din adamı ve din bilgini yetiştirme görevini eğitim ve öğretim işlerinden sorumlu olan Millî Eğitim Bakanlığına yüklemiştir. Türkiye’deki dinî hayatı düzenleyecek, halka dinî açıdan rehberlik edecek elemanların orta dereceli imam ve hatip mekteplerinde yetiştirilmeleri yeni Türkiye’nin modernleşmesinde, halkın birliğini sağlama, getirilen yenilikleri halka benimsetme noktasında çok faydalı sonuçlar sağlayacak nitelikteydi. Yüksek din uzmanlarının üniversite bünyesi içinde yetiştirilmesi ise, dinî öğretimin bilimselleştirilmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır.²²⁵ Ayrıca, bu din eğitimi kurumlarının yanı sıra, genel eğitim içinde din dersleri verilmeye devam edilmiştir.²²⁶

Bu bölümde, Tevhid-i Tedrisat Kanunu doğrultusunda yapılandırılan din eğitim kurumları ve din eğitimi faaliyetleri irdelenecektir.

1- Darü’l-Fünun İlahiyat Fakültesi

TTK’nın ilanıyla birlikte, diğer eğitim-öğretim kurumları gibi medreseler de, Maarif Vekâleti’ne bağlanmıştır.²²⁷ Adı geçen kanunun dördüncü maddesinde “Daru’l-fünun’a bağlı bir İlahiyat Fakültesinin tesis edilmesi” olarak ifade edilen hükümlerle, medreseler ve onlara bağlı yüksek okulların kapatılacağı ve bu kurumların yerine hangi kurumların açılacağı belirtilmektedir.²²⁸

Önceleri adı Darü’l-Fünun-u Osmani iken, Ankara’nın başkent olmasından sonra, İstanbul Daru’l-fünunu adı verilen yüksek öğretim kurumunun bünyesinde

---

²²⁵ Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 26.

²²⁶ Doğan, *agm.*, s. 259.

²²⁷ Hüseyin Atay, “Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi ve İslam’da Eğitim”, *AAMD* (Temmuz 1996), C. XII, Sayı: 38, s. 496.

İsmail Hakkı Bey'in başkanlığında edebiyat ve hukuk fakültelerinden ikişer üye hazırlık çalışmalarını yürütmüştür²²⁹. Netice olarak, 21 Nisan 1340/1924 tarihli İstanbul Daru'l-fünun Talimatnamesinin birinci maddesine göre; Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen fakültelerinden sonra medreselerin yüksek kısımlarının yerine, Daru'l-Hilafe, medreselerinin yerini doldurmak üzere beşinci fakülte olarak²³⁰ da İlahiyat Fakültesi açılmıştır.²³¹

İlahiyat Fakültesinin açılması fikri, kurulan yeni devletin modern üniversiteleri bünyesinde İslami ilimlerin modern ve bilimsel bir zihniyetle okutulması ihtiyacından ortaya çıkmıştır.²³² Milli mütareke yıllarında "Daru'l-fünun'a karşı uyanan reaksiyon ve Şer'î İlimler Fakültesi'nin kaldırılması gibi olumsuz gelişmelere rağmen, özellikle II. Meşrutiyet döneminde yaşanan gelişmeler, modern anlamda bir İlahiyat Fakültesini gerekli kılmaktadır.²³³

Cumhuriyet'in ilanından sonra, TBMM bu meseleyi tekrar ele almış²³⁴ Daru'l-fünun'a muhtariyet veren kanun layihasının müzakeresinde birinci madde okunduktan sonra, Isparta Mebusu Hafız İbrahim Efendi, layihaya İlahiyat Fakültesinin de ilave edilmesi istemiyle müdahalede bulunmuştur. İlahiyat Fakültesi söz konusu kanunun

²²⁹ "İlahiyat Fakültesi", *Hakimiyet-i Milliye* (13 Mart 1340), s. 1. Ömer Okutan, "Din Eğitimi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, MEB Yay., İstanbul 1983, s. 415. Faik Reşit Unat, "İstanbul Daru'l-fünun Talimatnamesi", *Maarif Düsturu*, İstanbul 1927, c. 1, s. 188.

²³⁰ Beyza Bilgin, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi", *AAMD* (Temmuz 1996), C. 12, Sayı: 38, s. 529; M. Şevki Aydın, *Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları*, Kayseri 1996, s. 18; Ali Sarıkoyuncu, "Daru'l-fünun'un Tarihsel Gelişimi", *Din Öğretimi Dergisi* (Ocak-Şubat 1992), Sayı: 32, s. 117.

²³¹ Doğan, *a.g.m.*, s. 259; Ayrıca bkz. Başgöz, *a.g.e.*, s. 79; Sarıkoyuncu, *a.g.m.*, s. 117; Mustafa Uzunpostalcı, "Din Öğretiminde İlahiyat Fakültelerinin Rolü", *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu* (21-23 Ekim 1987), Samsun 1988, s. 12-13; Osman Cilacı, "İlahiyat Fakültelerindeki Uygulamaların önemi Üzerine", *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu* (21-23 Ekim 1987), Samsun 1988, s. 28; Hasan Küçük, "İlahiyat Fakültelerinin Yükseköğretim Bünyesindeki Fonksiyonel Nitelikleri", *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu* (21-23 Ekim 1987), Samsun 1988, s. 384-385; Münir Koştaş, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dünü Bugünü)", *AÜİFD, Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan Özel Sayısı*, Ankara 1999, s. 146-147; Suat Cebeci, "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi", s. 228; Abdurrahman Küçük, "Din Öğretimi Üzerine Düşünceler", *Türk Yurdu* (Nisan-Mayıs 1997), C. 17, Sayı: 116-117, s. 173.

²³² Doğan, *a.g.m.*, 259.

²³³ Hilmi Ziya Ülken, "İlahiyat Fakültesinin Geçirdiği Safhalar", *İlahiyat Fakültesi Albümü*, Ankara 1961, s. 6; Doğan, *a.g.m.*, s. 259.

²³⁴ Okutan, *a.g.m.*, s. 415.

birinci maddesine dayanılarak açılmıştır.²³⁵

7 Mayıs 1340'ta İstanbul Darü'l-fünunun konferans salonunda yapılan törenle, İlahiyat Fakültesi'nin resmi açılışı yapılmıştır.²³⁶ Törende Darü'l-fünun'un Emmini İsmail Hakkı Bey ve Köprülüzade Fuat Bey kısa birer konuşma yapmışlardır. İ. Hakkı Bey konuşmasında İlahiyat medresesinin geçirdiği safhalardan bahsettikten sonra şunları söylemiştir: "Konulan dersler ilmi esaslara istinad etmektedir. İlahiyat Fakültesi, diğer fakültelerin hukuk ve selahiyetlerini haizdir. Bu fakülteye de diğerlerinde olduğu gibi aynı şartlarla talebe kabul olunacaktır. Fakültenin İslam harsı için gayet alem-şumul eserler meydana getirmesi hedeflenmektedir."²³⁷ Ayrıca Fıkıh Tarihi hocası olan Seyyid Bey, Fıkıh İlmi ve Tarihi üzerine bir açılış dersi vermiştir.²³⁸ İlahiyat Fakültesi eğitim-öğretim hayatına Eski Medresetü'l-Kuzât binasında Mayıs ayının sonlarında başlamıştır.²³⁹

21 Nisan 1340/1924 tarih ve 493 no'lu talimatnamenin²⁴⁰ sekizinci maddesine göre, 3 yıl süreli olan İlahiyat Fakültesi'nde²⁴¹ okutulacak dersler ve öğretim kadrosu şu şekilde oluşturulmuştur: İslam Dini ve Tarih-i Metafizik-Meclis-i Müderris Reisi Şemseddin Günaltay, İslam Mezhepleri Tarihi-Katib-i Umumi Yusuf Ziya Bey, Dinler Tarihi-Prof. Dumeisle, Dinler Tarihi-Müderris Muavini Hilmi Ömer Bey, Din Psikolojisi-Müderris Muavini Mustafa Şekip Bey, Dini İctimaiyat-Müderris İsmail Hakkı Bey, Kelam Tarihi-Müderris Şerafettin Bey, İslam Felsefesi-İsmail Hakkı İzmirli Bey, Fıkıh Tarihi-Şevket Efendi, Tasavvuf Tarihi-Müderris Mehmet Fuad Bey, Arapça-Kilisli Rifat Bey, Ahlak-Müderris Mehmet İzzet Bey, Felsefe Tarihi-Mehmet Emin Bey.²⁴² Adı geçen hocalar, tanınmış ve o günün güvenilir kişileri idi.²⁴³

---

²³⁵ Ülken, *a.g.m.*, s. 6.

²³⁶ "İlahiyat Fakültesi Dün Açıldı", *Vatan* (8 Mayıs 1340), s. 1.

²³⁷ "İlahiyat Fakültesi", *İkdam* (8 Mayıs 1340), s. 2; "İlahiyat Fakültesi Açılıyor", *Hakimiyet-i Milliye* (8 Mayıs 1340), s. 3. "İlahiyat Fakültesi Dün Açıldı", *Vatan* (8 Mayıs 1340), s. 1.

²³⁸ "İlahiyat Fakültesi Açılıyor", *Hakimiyet-i Milliye* (8 Mayıs 1340), s. 3.

²³⁹ "İlahiyat Fakültesi Mekteb-i Kuzât'ta", *Hakimiyet-i Milliye* (29 Haziran 1340), s. 2.

²⁴⁰ Ayhan, *a.g.e.*, s. 41.

²⁴¹ Doğan, *a.g.t.*, s. 252.

²⁴² Küçük, *a.g.m.*, s. 385.

²⁴³ Bkz. Süleyman Hayri Bolay, Türköne, Mümtaz'er, *Din Eğitimi Raporu*, Ankara Merkez İ.H.L.

İlahiyat Fakültesi'nin müfredat programında, genel kültür ve özel alan bilgisi dersleri yer almaktadır. Yeni kurulan fakültenin programı, önceki yüksek din öğretimi kurumlarına göre bazı yenilikler içermekle birlikte, pedagojik formasyon derslerini ihtiva etmemektedir.²⁴⁴

İlahiyat Fakültesi'nin öğrenci kaynağı tespit edilirken, 493 sayılı talimatnamenin kırkinci maddesinde ifade edilen resmi veya özel liselerden mezun olma şartı göz önünde bulundurulmakla birlikte, Arapça ve Farsça'dan sınava girip başarılı olma şartı da dikkate alınmıştır. İstisna olarak ise, lise derecesindeki İmam ve Hatip mektebi mezunu olanların da, İlahiyat Fakültesine kayıt yaptırma hakkına sahip oldukları, talimatnamede belirtilmiştir.²⁴⁵

İlahiyat Fakültesi, kapanan Darü'l-Hilafe medreselerinin yüksek kısımları ile Medresetü'l-Mütehassisinden gelen ve Temel İslam Bilimlerinden haberdar, 400 öğrenciyle öğretime başlamıştır.²⁴⁶

TBMM'de 25 Nisan 1341 tarihinde İstanbul Daru'l-fünun'u bütçesi görüşmelerinde, İlahiyat Fakültesi'ne ilişkin mütalaaalara rastlanmaktadır.

İstanbul Daru'l-fünun'u Bütçesi görüşmeleri sırasında "İlahiyat Medresesi Maaş ve Ücurâtı" kısmı hakkında konuşan Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi de, fakülteyi Tarih-i Edyân fakültesi olarak isimlendirdikten sonra, bu fakültenin yetersiz oluşunu şu şekilde ifade etmiştir: "İlahiyat Fakültesi mezununun eline diploma vereceğiz. Bu zevattan muhtemel ki bir çok şeyler sual edeceklerdir. Evvelce bahane buluyorduk. Diyorduk ki, işte medreselerde tahsil yapılmıyor. Fakat artık, İlahiyat Fakültesi olduktan sonra mazeret kabul etmeyiz."²⁴⁷

Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, mebusların eleştirilerini şu şekilde cevaplandırmıştır: "Muhterem Mebus (Abdullah Azmi Efendi) dediler ki, Daru'l-fünun İlahiyat Fakültesi, şimdiki vaziyeti dahilinde deruhte ettiği vazifeyi ifa edecek derecede

---

Öğrencileri ve Mezunları Vakfı Yay., Ankara 1995.

²⁴⁴ Aydın, *a.g.e.*, s. 19. Okutan, *a.g.m.*, s. 413.

²⁴⁵ Doğan, *a.g.m.*, s. 260. Ayhan, *a.g.e.*, s. 41

²⁴⁶ *A.g.m.*, s. 260.

²⁴⁷ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 18, s. 382-383..

mücehhez şeraite mâlik midir? Kendilerine arz edeyim ki, Daru'l-fünunun diğer şubeleri için varit olan şikayetlerin daha kuvvetlisi İlahiyat Şubesi için mevzubahistir. Kanaatle arz edeyim ki, bir memlekette hissedilen herhangi bir ihtiyacı tatmin etmek için, mevcut teşkilat kafi değilse ikmal edilir. Madem ki memleket içinde bir İlahiyat Fakültesi, bir çok İmam ve Hatip Mektepleri mevcut ihtiyaçların bir ifadesidir, dikkati celbeden noksan tamir edilir. İlahiyat Fakültesi'nin yetiştireceği gençler, deruhte edecekleri vezâif için lazım gelen malumatla techiz edilmelidir.”²⁴⁸

Bu tartışmalarda açıkça farkedilen temel kaygı, din öğretiminin düzeyi ve kalitesi sorunudur. Yeni Türkiye Cumhuriyeti, sosyal ve kültürel alanlardaki yenileşme atılımlarını yerleştirmek ve daha da geliştirmek amacındaydı. Bu amacı sekteye uğratacak ya da yarı yolda bırakacak oluşumlara karşı da doğal olarak duyarlılık gösteriyordu.

İlahiyat Fakültesi ve İmam Hatip mektepleri üzerinde yapılan tartışmalarda kendini hissettiren önemli noktalardan biri de işte buydu. Dünya önüne yeni bir vizyonla çıkmış olan Türkiye Cumhuriyetinin tüm kurumları gibi din eğitimi de onun bu yeni vizyonunu yansıtmak durumundaydı.

Fakültenin öğretime başladığı sırada, basında fakülteye ilişkin eleştiri yazıları yayımlanmıştır. Yapılan eleştirilerden en önemlisi, fakültenin müfredatında İslami ilimlerle ilgili olarak sadece tefsir ve hadis derslerinin yer bulabilmiş olmasıdır. Müfredatta yer alan diğer dersler ise, bir İlahiyat öğrencisi için ikinci dereceden öneme sahip dersler olarak görülmektedir.²⁴⁹ Okutulan dersler, önemli dersler olmakla birlikte, asıl derslere saat eksikliğinden dolayı yer verilemiyorsa, bunların yerine asıl derslerin konulması da bu yazılarda teklif edilmektedir.²⁵⁰

Sebilürreşad yazarı Yahya Afif, İlahiyat Fakültesi ve İlahiyat Fakültesine kaynaklık etme pozisyonundaki mekteplerin programlarını gereği biçimde oluşturacak bir komisyonun gerekliliğini vurgulamaktadır. Afif'e göre aslında Tefsir ve Hadis

²⁴⁸ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 18, s. 385.

²⁴⁹ Doğan, *a.g.m.*, s. 261.

²⁵⁰ Yahya Afif, “Vebali Müderris Beylerin Boynuna”, *Sebilürreşad* (29 Mayıs 1340), C. 24, Adet: 602, s. 354-355.

dersleri de, üzerine bina edildikleri Fıkıh, Fıkıh Usulü ve Kelam dersleri ile birlikte öğretim programı içerisinde yer almadıkça bir anlam ifade etmemektedir.²⁵¹ Afif'e göre bu derslerin müfredata konulması da yeterli olmayacaktır. Bu derslerin iyi bir şekilde öğretimini yapılabilmesi için, bu dersleri ayakta tutacak nitelikte olan sarf, nahiv, beyan, bedî, hikmet-i teşrî, hilafet-i fikhrye gibi dersler de İlahiyat Fakültesinde okutulmalıdır.²⁵²

Ona göre böylesine yetersiz ve aynı zamanda kabarık bir program hazırlanmasının suçlusu, Daru'l-fünun müderrisleridir.²⁵³ Ayrıca bu eksik müfredattan dolayı bu kurum, Daru'l-fünun'nun bir şubesi olarak değil, kapatılan Süleymâniye Medresesinin bir şubesi olarak görülmekte ve gerçek anlamda fakülte olabilmesi için, programın yeniden din mütehassısı yetiştirebilecek duruma getirilmesi istenmektedir.²⁵⁴

Fakülteye getirilen diğer bir eleştiri de, fakültenin öğrenci kaynağını oluşturacak mekteplerin olmamasıdır.²⁵⁵ Üzerinde özellikle durulan konu, İmam ve Hatip Mektebi mezunlarının bu fakülteye kabul edilmemeleri dolayısıyla, fakülteye girişleri serbest olan lise mezunlarının başka fakülteler varken, İlahiyatı tercih etmeyecekleri gerçeğidir. Tercih etseler bile, programdaki dersleri takip edebilecek ölçüde Arapça'ya sahip olmamaları ve Tefsir, Hadis vb. ilimlerde yeteri kadar aşına olmamaları nedeniyle başarısız olacakları vurgulanmakta ve toplumu tenvir edecek yetkin din mütehassıslarının yetişmeyeceği ileri sürülmektedir. Yetkin mütehassısların yetişmemesi ise, kısa zamanda fakültenin kapanmasına neden olacaktır. Bazı yazarlar, bu durumu önlemek için, Darü'l-Hilafe Medreselerinin altı senelik tali kısımlarının "İlahiyat Lisesi" olarak devamının sağlanması teklifinde bulunmuşlardır.²⁵⁶

İmam-Hatip mezunlarının, İlahiyat Fakültesine alınmaması, özellikle 1924 yılı

---

²⁵¹ Yahya Afif, "İlahiyat Fakültesi: İlahiyat Fakültesinin Vaziyet-i İlmiyesi", *Sebihürreşad* (15 Mayıs 1340), C. 24, Adet: 600, s. 17-18.

²⁵² Yahya Afif, *a.g.m.*, s. 17-18.

²⁵³ Yahya Afif, "Vebali Müderris Beylerin Boynuna", *Sebihürreşad* (29 Mayıs 1340), C. 24, Adet: 602, s. 55-58.

²⁵⁴ "İlahiyat Fakültesi Hakkında Bir Mülakat", *Sebihürreşad* (22 Mayıs 1340), C. 24, Adet: 601, s. 43.

²⁵⁵ Doğan, *a.g.m.*, s. 263.

²⁵⁶ Yahya Afif, "İnhilal Eden Bir İlim Ordusu", *Sebihürreşad* (5 Haziran 1340), C. 24, Adet: 603, s. 70; Tahsin, "İlahiyat Liseleri: Milletın İhtiyacât-ı Diniyesini Termin İçin Zaruri Tedbirler", *Sebihürreşad* (22 Mayıs 1340), C. 24, Adet: 601, s. 44-45.

Diyaret ve Maarif bütçeleri görüşülürken eleştirilmiş ve müzakereler esnasında hararetle tartışılmıştır. Aynı konu, 1926 yılı bütçe görüşmeleri esnasında da mebuslarca dile getirilmiş ve İmam ve Hatip mektebi mezunlarının lise derecesinde olmadıkları gerekçesiyle, İlahiyat Fakültesine kabul edilmedikleri, bunun ise, adı geçen fakülteyi mahreçsiz bıraktığı ifade edilerek, gereken tedbirlerin alınması istenmiştir.²⁵⁷

Vasıf Bey ve İzmir Mebusu Saracoğlu Şükrü Bey'den sonra ikinci kez Maarif Vekilliği görevine getirilen İstanbul Mebusu Hamdullah Suphi Bey²⁵⁸, İmam-Hatip mezunlarının, İlahiyat Fakültelerine alınabilmeleri için, bir takım projeler ortaya koymaya çalışmıştır.²⁵⁹ Eski Şer'iyeye ve Evkaf Vekillerinden Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey'in İmam-Hatip mezunlarının İlahiyat Fakültesine alınmadıkları, bu fakültenin mahrecinin ne olacağını sorması üzerine²⁶⁰ Vekil Hamdullah Suphi Bey şunları söylemiştir:

"Hakikaten İmam-Hatip mekteplerinin programını takviye etmek için Maarif Vekâletinin encümenleri meşgul olacaklardır. Memleketin içinde en mühim yerlerde iki üç mektebi buna göre techiz edeceğiz,²⁶¹ demiştir. Ancak konuyla ilgili olarak Eski Maarif Vekili Vasıf Bey'in her okuldan mezun olan üniversiteye alınacak mı? sorusunu cevaplandırırken Hamdullah Suphi Bey şunları söylemiştir:

"İlahiyat Şubeniz mevcut olduktan sonra Maarif Vekâletimiz düşünmeye mecburdur. İmam-Hatip mekteplerinizle bu fakülte arasında ittisal var mıdır? Diyorlar ki gençlerimiz, liselerimizden çıkarak İlahiyat fakültesine giderler. Fakat emin olabilirsiniz ki hakikati olduğu gibi müşahade ederek arz ediyorum. Liselerinizden çıkanlar, İlahiyat şubesine gitmiyorlar ve gitmeyeceklerdir. Beş sene aynı şeyi muhafaza ediniz. İlahiyat Şubesinin talebesi kalmaz. Eğer talebesi olması zaruri ise, bir ihtiyaç bunu emrediyorsa, bunun için bir tedbir almak Maarif Vekâletimizin mecbur olduğu bir şeydir."²⁶²

²⁵⁷ Z. C., D. 2, Y. 2, c. XVIII, s. 305 vd.

²⁵⁸ Vekilliğe 4 Mart 1925 yılında gelmiştir. Yazıcı, Mustafa, *a.g.e.*, s. 121.

²⁵⁹ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 18, s. 384-385.

²⁶⁰ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 18, s. 383-384.

²⁶¹ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 18, s. 384.

²⁶² Z. C., D. 2, Y. 2, c. 18, s. 385.

Hamdullah Suphi Bey'in bu ifadeleri üzerine Vasıf Bey Vekil Bey'in İmam Hatip Okullarına TTK'nın verdiği dışında vazife ve hedef veremeyeceğini söylemiştir. Ayrıca O'na göre Daru'l-fünun'un tek kaynağı liselerdir:

“...Daru'l-fünun ki -memleketin ilmi zümresini, fikri zümresini yetiştirmekle mükelleftir. Oraya gidecek olan talebenin yalnız bir mahreci vardır ki, o da liselerdir. Binaenaleyh refik-i muhteremim Hamdullah Suphi Beyefendi'nin, Daru'l-fünun İlahiyat Fakültesine mahreç yapmak üzere İmam-Hatip mekteplerinin programlarını ıslah etmem gerektiği şeklindeki ifadesine iştirak edemem.”²⁶³

Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, Vasıf Bey'in bu tenkidine cevaben şöyle konuşmuştur:

“...Daru'l-fünun'a girmek için en esaslı olarak bir şart vardır. Bu şart, liselerden çıkmak değil, imtihanını vermektir ve verebilmektir. Bunu yapabilen herkes Daru'l-fünun'a girer.”²⁶⁴

1. 1. İlahiyat Öğrencilerinin İaşesi

İlahiyat fakültesinin kuruluşu sırasında basın organlarında yer verilen diğer bir konu da, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin iaşesi meselesi olmuştur.²⁶⁵ Maarif Vekâleti, İlahiyat Fakültesi açıldığında medreselerde olduğu gibi talebenin iaşesinin sağlanacağını belirtmiş;²⁶⁶ ancak fakültenin açılmasından kısa bir süre sonra Maarif Vekili Vasıf Bey iaşenin sağlanmasının söz konusu olmadığını, diğer fakülte talebesi için geçerli olan durumun, aynı şekilde İlahiyat talebesi için de geçerli olduğunu beyan etmiştir.²⁶⁷ Vasıf Bey'in konuya ilişkin Cumhuriyet gazetesinin 27 Haziran (1340) tarihli nüshasında yer alan beyanı şu şekildedir: “Diğer fakültelerin talebesi nasıl iaşe edilmiyorsa, bunların da edilmemesi tabiidir. Ancak, fakir olduklarından bahseden altmış kadar talebenin iaşesine muvafakat etmedim. Taleb-i ulumun iaşesi için bütçede para yoktur. Mecliste Tanin Gazetesinin bahsettiği tarzda bir ifadem yoktur. Zabıtlar meydandadır.

²⁶³ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 18, s. 385-386.

²⁶⁴ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 18, s. 386.

²⁶⁵ Doğan, *a.g.e.*, 263.

²⁶⁶ “İlahiyat Fakültesi Derslere Başladı”, *Açıksöz* (28 Mayıs 1340), s. 1.

²⁶⁷ “İlahiyat Talebesi”, *İkdam* (29 Haziran 1340), s. 2.

Medreselerin ilga değil, seddolundukları malumdur. Hakikate istinad etmeyen hususlarda yapılmak istenilen tarizler, çok manasız kalır.”²⁶⁸

Bu konu, basında uyarı niteliğindeki manşetlerle dile getirilmeye çalışılmıştır. “Maarif Vekili Vasıf Beyefendi’nin Nazar-ı Dikkatine”²⁶⁹ “Merhamet Ediniz Beyefendiler”²⁷⁰ Fakültenin öğrencileri de, Vekâlete bu konunun düzeltilmesi için müracaatlarda bulunmuşlar, ancak girişimler sonuçsuz kalmıştır.²⁷¹ İaşenin sağlanmamasından dolayı fakültenin geleceği ve meslek edinmeye ilişkin taşıdıkları endişelerden dolayı, fakülte öğrencileri diğer fakültele nakillerini istemişlerdir.²⁷²

1.2. Fakültenin Zihniyetine İlişkin Eleştiriler

Basında yer alan eleştirilerden bir diğeri de, fakültenin eğitim-öğretimde izlediği ve izleyeceği zihniyetle ilgilidir. Daru’l-fünun Emîni İsmail Hakkı Bey’in mevcut programına bakarak fakülteyi “bir nevi sosyoloji fakültesi” olarak nitelendirmesi²⁷³ ve Seyyid Bey’in fakültenin esas alacağı programın hedefi ile ilgili açıkladığı şu ilkeler eleştirilmiştir:

1- Diyanet-i İslamiye’nin hakkıyla anlaşılammış bulunduğu ve talebenin hakkıyla anlamaya çalışmaları lüzumu,

2- Diyanet-i İslamiye’nin bazı zevaid ile karışık olduğu ve bu zevaidin tay ve terki lüzumu,

3- Hocaların ehadis-i şerifenin sahihini gayri sahihinden ayırt edememeleri,

4- Ahval-ı fukaha’ya fazla merbutiyet gösterildiği ve bu merbutiyetin hürriyet-i tefekküre mani olduğu.²⁷⁴

Seyyid Bey’e Sebilürreşad yazarı Yahya Afif, programın ilkeleri ile ilgili her bir

²⁶⁸ “İlahiyat Fakültesi İlaş Edilmeyecek”, *Cumhuriyet* (27 Haziran 1340), s. 3.

²⁶⁹ *Sebilürreşad*, 24, A. 602, (3 Temmuz 1340), s. 141.

²⁷⁰ *Sebilürreşad*, 25, A. 638, (12 Şubat 1340), s. 223.

²⁷¹ “Merhamet Ediniz Beyefendiler!”, *Sebilürreşad*, 25, A. 638, (12 Şubat 1341), s. 223.

²⁷² “İlahiyat Talebesi Derslere Girmeyecekler”, *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 621, (16 Teşrinievvel 1340), s. 365.

²⁷³ Okutan, *a.g.e.*, s. 415 Doğan, *a.g.m.*, s. 263..

²⁷⁴ Doğan, *a.g.m.*, s. 263-264.

maddeye şu şekilde karşılık vermiştir: 1. maddede, geçmiş ulemaya bir saldırı vardır. Bugüne kadar, İslam uleması tarafından anlaşılan İslam'ın dışında bir anlayışa ulaşmak mümkün değildir. 2. maddede ifade edilen, Diyanet-i İslamiye'nin esâsât-ı itikadiye ve amelîyesi meyanına sonradan idhal edilmiş ahkam-ı zaideye tesadüf edemediğini söylemiştir. 3. Maddeyle ilgili olarak, hocaların sahih ile gayr-ı sahihi birbirinden ayırdedebildiklerini söylemiştir. Yahya Afif'e göre zaten, sahih ile gayr-ı sahihin ayrımı önceden ulema tarafından yapılmıştır. 4. maddeye ise, tartışmaların en çok yer bulduğu kitaplar fıkıh kitaplarıdır. Fıkhun delâil-i şer'iyeye müstenid olması, fıkıh kitaplarına bağlılığı sağlamıştır, şeklinde cevap vermiştir.²⁷⁵

1.3. İlahiyat Fakültesi Dergisi

İlahiyat Fakültesi, açık olduğu dokuz yıl boyunca öğretim kadrosuyla İslam kültürünün bilimsel bir üslupla ele alınıp geliştirilmesi adına, 25 sayıdan oluşan bir ilmi dergi çıkartmıştır. Dergide ilmi araştırmalar ön planda tutulmuştur.²⁷⁶

Dergi, fakülte öğretime başladıktan yaklaşık bir yıl sonra (Teşrinisani 1925) yayına başlamıştır. Derginin son sayısı da, 25 Şubat 1933'te yayınlanmıştır. Başlangıçta yılda dört sayı çıkarılması hedeflenen derginin periyodu 5. yılda bozulmuştur. Derginin 1-10 sayıları Arap harflerinde, daha sonrakiler ise, harf devrimiyle birlikte Latin harfleriyle yayınlanmıştır.²⁷⁷

Derginin yayın politikasında, içinde bulunduğu dönemin şartlarından doğan siyasi polemiklere girilmeden objektif bir yol takip edilmiştir. Yazarlar dinî, tarihî, ictimâî ve felsefî problemleri akademik ve ilmî bir yaklaşımla ele almaya gayret göstermişlerdir. İzmirli İsmail Hakkı, M. Şerafeddin Yalçın, Y. Ziya Yörükan'ın İslam Felsefesi, Mezhepler Tarihi hakkındaki yazıları, Türk toplumunun içinde bulunduğu dinî, siyasi ve kültürel problemlere ışık tutacak niteliktedir.²⁷⁸

²⁷⁵ Yahya Afif, "Seyyid Bey'in İrşâdât-ı Alimânesi", *Sebilürreşad* (12 Haziran 1340), C. 24, Adet: 604, s. 82-85.

²⁷⁶ Hamit Er, "Daru'l-fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 527 Doğan, *a.g.m.*, s. 268 Jasekhe, *a.g.e.*, s. 75.

²⁷⁷ Ayhan, *a.g.e.*, s. 44. Er, *a.g.m.*, s. 526

²⁷⁸ Er, *a.g.m.*, s. 527; Ayhan, *a.g.e.*, s. 44.

Derginin sürekli yazar kadrosu; Mehmet Ali, İzmirli İsmail Hakkı, Mehmet Şerafettin, Yusuf Ziya, Mehmet Emin, Mehmed Şemseddin, Halil Nimetullah, Hilmi Ömer, Abdülkadir İnan, Abdülbaki Bey, Halil Halid, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Kıvamuddin Bey, Mehmet İzzet, Mustafa Şekip, Necmeddin Sadık, Nureddin Bey (Selçuk) ve Zahir Kadiri gibi dönemin önde gelen akademisyen ve aydınlarından oluşmaktadır.²⁷⁹

Aynı dönemde yayınlanan Daru'l-fünun'un diğer fakülte dergileri arasında (fen, edebiyat, tıp ve hukuk fakülteleri) oldukça önemli bir yeri bulunan bu derginin, 1933'te İlahiyat Fakültesiyle birlikte kapanması, büyük bir kayıp olarak nitelendirilmiştir.²⁸⁰

1.4. İlahiyat Fakültesinin Kapatılması

Daru'l-fünun İlahiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin modern anlamda din bilgini ihtiyacını karşılayabilme hedefine yönelik olarak yola çıkmıştır.²⁸¹ Fakülte İslam dininin ve diğer dinlerin sosyolojik, bilimsel bir yöntemle ele alınıp incelendiği bir eğitim-öğretim kurumu olarak görev yapmıştır.²⁸² Bu görevi, din öğretimi ile din hizmetlerini yapacak elemanları ve bu elemanları yetiştirecek öğretmenleri yetiştirmektir, şeklinde belirtmemiz mümkündür.²⁸³

İlahiyat Fakültesinin kapanmasının pek çok nedeni bulunmakla birlikte; bunlardan bir kaçının ön plana çıktığını söyleyebiliriz:

-İlahiyat Fakültesinin mahrecinin olmaması nedeniyle, ileriki yıllarda öğrencisiz kalacağına ilişkin eleştiriler oldukça hissedilir bir biçimde dile getirilmiştir.²⁸⁴ Özellikle İmam ve Hatip Mektebi mezunlarının, lise mezunu sayılmaması nedeniyle, İmam ve

²⁷⁹ Er, *a.g.m.*, s. 527.

²⁸⁰ Er, *a.g.m.*, s. 527.

²⁸¹ Süreyya Şahin, "İmam-Hatip Liseleri ile İlgili Görüş ve Teklifler", *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri* (23-25 Nisan 1981), Ankara 1981, s. 334.

²⁸² Ali Osman Koçkuzu, "Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretiminin Başarılı Olmasında İki Önemli Faktör: İnsan Kaynağı ve Ders Müfredatları", *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu* (21-13 Ekim 1987), Samsun 1988, s. 72.

²⁸³ Beyza Bilgin, "İlahiyat Fakültelerinde Din Eğitim ve Öğretimi", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, İslam Medeniyeti Vakfı Yay., İstanbul 1993, s. 76.

²⁸⁴ Doğan, *a.g.m.*, s. 265.

Hatip Mekteplerinden fakülteye öğrenci alınmamıştır. Fakülteye girişte, özellikle Arapça yeterliliğin önem taşıması, lise mezunlarının bu fakülteye yeteri derecede rağbet göstermemelerine neden olmuştur.²⁸⁵

Diğer taraftan, bu fakültenin, mensuplarının geleceğine dair bir güven vermemesi de, bu okulun öğrenci sıkıntısı çekmesine yol açmıştır.²⁸⁶ Din derslerinin ortaöğretimden kaldırılması, sonuç olarak İlahiyat mezunlarının istihdam sıkıntısı yaşamasına neden olmuştur.²⁸⁷ Daru'l-fünun İlahiyat Fakültesinden mezun olan İbrahim Elmalı, bu duruma ilişkin şunları söylemektedir: “Daru'l-fünun İlahiyat Fakültesi mezunları, bir çok haklardan mahrumdular. Büyük kimselerden adamı olan bir iki arkadaş Türkçe, Edebiyat hocahğı alabildiler, diğerleri başka fakültelerde okumak zorunda kaldılar.” Fakültenin, gelecek garantisinin olmaması nedeniyle açıldığı 1924 yılından, kapandığı 1933 yılları arasında sadece 56 öğrenci mezun olabirmiştir. Fakülte mezunları, öğretmen olamadıkları gibi, Diyanet Riyaseti'ne bağlı kadrolarda bile fakülte mezunu olarak değil, sıradan memur kadrolarında iş bulabirmişlerdir.²⁸⁸

Fakültenin kapanmasındaki diğer bir neden ise, Cumhuriyet devri ile birlikte Türkiye'nin eğitimden tarıma, sağlıktan teknik alanlara kadar büyük bir kalkınmaya girişmesi, yetişmekte olan gençlere daha geniş imkanların sağlandığı yeni iş sahalarının ortaya çıkması, dolayısıyla da dini hizmetlere olan yönelişin olumsuz etkilenmesidir.²⁸⁹

Bütün bu sebepler, fakülteye olan rağbeti etkilemiştir. Öğrenci mevcudu, 1927-1928 öğretim yılında 53 iken, 1929-1930 öğretim yılında 35'e ve 1930-1932 yılları arasında ise 22'ye düşmüştür.²⁹⁰ 31. 5. 1933'te çıkarılan 2252 sayılı kanunla, Daru'l-fünun kapatılmış ve yerine İstanbul Üniversitesi açılmıştır. İlahiyat Fakültesi de bu kanunla kapatılarak²⁹¹ “İslam Tetkikleri Enstitüsü”ne çevrilmiştir.²⁹²

²⁸⁵ Jaschke, *a.g.e.*, s. 75. Muhammed Feroze R., “Laiklikte Aşırılık ve İlimlilik”, *Türkiye'de İslam ve Laiklik*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 28; Doğan, *a.g.m.*, s. 264.

²⁸⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 19.

²⁸⁷ Ayhan, “İlahiyat Fakültesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 71.

²⁸⁸ *A.g.m.*, s. 419-420.

²⁸⁹ Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

²⁹⁰ Okutan, *a.g.m.*, s. 415.

²⁹¹ Ergin, *a.g.e.*, c. 5, s. 1742 Ayhan, *a.g.e.*, s. 48..

²⁹² Jaschke, *a.g.e.*, s. 75.

Bu enstitü ise, 1936 yılına kadar Kelam Tarihi, Tasavvuf Tarihi, İnan Edebiyatı, İslam Mezhepleri Tarihi ve Dinler Tarihi Dersleri ile öğretim faaliyetini sürdürmüş, ancak aynı yıl öğretim kadrosunun dağılması üzerine eğitim-öğretime son verilmiştir.²⁹³

2- İmam ve Hatip Mektepleri

TTK'nın dördüncü maddesine dayanılarak, 1923-1924 öğretim yılı itibariyle taşra medreselerinin yerine, 29 yerde, öğretim süreleri ilkokula dayalı 4 yıl olmak üzere İmam ve Hatip Mektepleri açılmıştır. Bu mekteplerin açılmasından gaye, İmam-hatiplik gibi din hizmetlerini yerine getirecek eleman yetiştirmektir.²⁹⁴

Bu mektepler, medreselerden farklı olarak, modern eğitim sistemi içinde bir meslek okulu olarak yer almaktadırlar. Dört yıllık öğretim süresinde, ortaokul dersleri ile birlikte meslek dersleri de okutulmaktadır.²⁹⁵

İmam ve Hatip Mektepleri, öğrenci kaynağını Darü'l-Hilafeti'l-Osmaniye öğrencilerinden sağlamıştır.²⁹⁶ Darü'l-Hilafeti'l-İslamiye öğrencilerinden isteyenlerin katıldığı bir seviye tespit imtihanı neticesinde öğrenciler, başarı seviyesine göre 4 gruba ayrılmış ve her grup, 1923-1924 öğretim yılı itibariyle İmam ve Hatip mekteplerinin birer sınıfını oluşturmuşlardır. Bundan dolayı kanun, 1924'te çıkarılmış olmasına rağmen, İmam ve Hatip mektepleri aynı yıl mezun verebilir konuma gelmiştir.²⁹⁷

Vasıf Bey, bu mekteplere ilişkin 27 Haziran 1340 Cuma günü yayımlanan mülakatında medreselerin ibka değil, ilga olduğunu belirtmiş ve sadece Darü'l-Hilafe medreselerini İmam ve Hatip Mektebi olarak kadrolarıyla birlikte ibka ettiğini beyan

²⁹³ Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

²⁹⁴ Suat Cebeci, "İmam ve Hatip Liselerinden Mezun Olanların Yönelişleri ve Sebepleri", *Din Öğretimi Dergisi* (Ocak-Şubat 1992), s. 58. Ayrıca bkz. Mustafa Öcal, *İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları*, İstanbul 1994, s. 32; Okutan, *a.g.m.*, s. 416. Doğan, *a.g.m.*, s. 268; Donkward A Rustow, "Türkiye'de İslam ve Politika" *Türkiye'de İslam ve Laiklik*, İstanbul 1995 s. ; Başgöz, *a.g.e.*, s. 79; Nahit Dinçer, *1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi*, (Yay.Haz., M. Ertuğrul Düzdağ), Şule Yay., İstanbul 1998, s. 57; Ahmet Keleş, "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşunun 75. Yılında İlahiyat Fakültelerinin Önemi", *AÜİFD Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan özel Sayısı*, Ankara 1999, s. 288.

²⁹⁵ Okutan, *a.g.m.*, s. 416.

²⁹⁶ Bilgin, *Liselerde Din Eğitimi ve ve Liselerde Din Dersleri*, s. 45.

²⁹⁷ Öcal, *a.g.e.*, s. 32; Ayrıca bu 4 dereceden aşağı ve yukarıda olanlar darü'l-eytamlara yerleştirilmiş veya memleketlerine gönderilmişlerdir. "Maarif İşleri: İstanbul Milli Eğitim Müdürü Hilmi Bey'in Vatan Muhabirine Beyanatı" *Vatan* (14 Haziran 1340), s. 2.

etmiştir.²⁹⁸

2.1. İmam ve Hatip Mektepleri Talimatnamesi

Madde 1- İmam ve Hatip Mektepleri, müdavimlerini bu vazifelerini bihakkın ifaya kafi derecede malumat ile mücehhez kılacak tedrisatı gösterir müesseselerdir.

Madde 2- Bu mekteplerdeki tahsil müddeti, dört seneden ibaret olup, şu dersler okutulmaktadır: Kur'an-ı Kerim, Gına, Tefsir, İlm-i Tevhid, Coğrafya, Hesap, Hendese, Hayvanat, Nebatat, Din Dersleri, Ruhیات, Ahlak ve Malumat-ı Vataniye, Türkçe, Tabakat, Fizik, Kimya, Malumat-ı Hıfzısıhha, Yazı, Terbiye-i Bedeniye, Türk Edebiyatı, Hitabet ve İrşad, Arabî Tarih.

Madde 3- Bu mekteplere İbtidaiye-i Umumiye Mektepleri mezunlarından en az 12 ve en çok 15 yaşında bulunan efendiler imtihansız kabul olunurlar.

Madde 4- Mekatib-i Hususiye mezunlarından talip olanların, Mekatib-i Umumiye son sınıfı derslerinden imtihanları icra olunur.

Madde 5- Tâli dereceli mektep müdavimlerinden talip olanlar, birinci sınıftan itibaren, müfredat programlarına tevfikân imtihanları bila icra layık oldukları sınıflara kabul olunurlar.

Madde 6- İmam ve Hatip Mektebi talebesinden tedris ücreti alınmaz.²⁹⁹

Madde 7- Müdür, mektebin umumi idaresinden mesuldür. Öğrencilerin, memurların ve müstahdemlerin vazifelerini güzel ifa etmeleri için gerekli sebeplere ve mektebin intizam ve terakkisini temin için yeterli tedbire tevessül eder.

Müdürün diğer görevleri: (Öğretmenler Kuruluna başkanlık etmek, Disiplin Kuruluna başkanlık etmek, Mektep bütçesini doğru ve yerinde kullanmak...vd.) 8-16. maddelerde ayrıntılı bir şekilde belirtilmektedir.

Madde 18- Öğretmenler, üzerine aldıkları dersi bihakkın tedris ile mükelleftirler.

²⁹⁸ “İlahiyat Fakültesi Hakkında Beyanat”, *Vatan* (27 Haziran 1340), s. 3.

²⁹⁹ Hayrul Döğen, *Tevhid-i Tedrisat Kamunu ve İmam ve Hatip Mektepleri*, Ulu. Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1992, s. 38.

Madde 21- Muallimin-i mevkuteden başka öğretmenler, Vekâlet'in müsadesi olmadıkça bir vazife deruhte edemezler...

Madde 29- Bir sınıfın heyet-i umumiyesinde inzibata taalluk eden bir hadise zuhurunda, bunun tetkikiyle, tayin-i cezası inzibat meclisine aittir.

Madde 37- Her yıl, iki imtihan icra edilecektir.

Madde 42- Numaraların dereceleri aşağıdadır:

9-10 aliyül âlâ, 8 âlâ, 7 âlâya yakın, 6 vasat, 5 vasata yakın, 3-4 zayıf, 1-2 pek zayıf, o (sıfır) fenadır. Ankara 29 Temmuz 1340.

Toplam elli altı maddeden oluşan bu talimatnamede bunların dışında eğitim-öğretim faaliyetlerinin en iyi bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli hususları içeren maddelere de yer verilmiştir.³⁰⁰

2. 2. İmam ve Hatip Mekteplerinin Açıldığı Yerler

1924 yılı Maarif bütçesinde 30 İmam ve Hatip Mektebine de tahsisat ayrılmıştır. Tahsis edilen 30 İmam ve Hatip Mektebine verilen idari kadro ve öğretim elemanlarının sayısı da şu şekildedir: 30 adet müdür, 30 adet katip, 90 adet hademe ve her biri için 30'ar adet olmak üzere okutulacak derslerin öğretmenleri.³⁰¹

1923-1924 eğitim-öğretim yılı itibariyle bu mektepler 29 yerde açılmıştır. Bu yerler şu şekilde sıralanmaktadır:

Edirne, Erzurum, Isparta, İstanbul, Eskişehir, Ödemiş, Urfa, Afyon, Amasya, Antalya, Ankara, Balıkesir, Bursa, Yozgat, Bolu, Rize, Hopa, Harput (Elaziz), Sivas, Şavşat), Uşak, Gaziantep, Kastamonu, Konya, Kayseri, Kütahya, Maraş, Manisa ve Niğde.³⁰²

1924-1925 eğitim-öğretim yılı başlangıcında Edirne, Ödemiş, Hopa, Şavşat ve Niğde'de bulunan İmam ve Hatip Mektepleri kapanmıştır.³⁰³ "İmam ve Hatip

³⁰⁰ Döğen, *a.g.t.*, s. 96-102.

³⁰¹ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 8, s. 49.

³⁰² Yücel, H. Ali, *a.g.e.*, s. 62.

³⁰³ "İmam ve Hatip Mektepleri Lağvediliyor", *Sebikürreşad* (27 Teşrinisani 1340), C. 25, Adet: 627, s. 46; "Edirne İmam ve Hatip Mektebi'nin Lağvı", *Sebikürreşad* (23 Teşrinievvel 1340), C. 24, Adet:

Mektepleri Lağvediliyor” başlıklı Sebilürreşad haberinde TTK’nın gayesi ve okul kapatmaya ilişkin şu yorum yapılmaktadır: “Niğde İmam ve Hatip Mektebi’nin de lağvedildiğini haber aldık. Tevhid-i Tedrisattan maksadın ne olduğu tamamıyla meydana çıkıyor. Bütün mesele Müessesat-ı Diniye’nin sed ve ilgası imiş! Maarif Vekili sabıkı, bütün Türkiye’deki yüzlerce Medaris-i ilmiyeyi ilga ederken, onların yerlerine İmam ve Hatip Mektepleri açacağını söylüyordu. Beş on yerde göz boyama kabilinden açılan bu ibtidai mektepleri de şimdi birer birer kapatılıyor. Bizim aldığımız haberlere göre, Tire, Ödemiş, Edirne, Niğde İmam ve Hatip Mektepleri kapandı. Diğerleri de kapanmaya mahkumdur.”³⁰⁴

Kapanan bu beş İmam ve Hatip mektebinin yanında, aynı yıl başında Artvin ve İzmir’de birer İmam ve Hatip Mektebi açılmak suretiyle toplam sayı 26 olmuştur.³⁰⁵

1925-1926 öğretim yılında ise; Erzurum, Eskişehir, Urfa, Amasya, Gaziantep, Maraş, Artvin ve İzmir İmam ve Hatip Mektepleri kapanmış, Of ve Akşehir İmam ve Hatip Mektepleri açılmıştır.³⁰⁶ Böylece 1925-1926 öğretim yılında okul sayısı 20’ye düşmüştür.

1926-1927 öğretim yılında ise Kütahya ve İstanbul dışındaki diğer 18 İmam ve Hatip Mektebi de kapanmıştır. Kütahya ve İstanbul’daki İmam ve Hatip Mektepleri ise 1929-1930 öğretim yılında kapanmışlardır.³⁰⁷

1923-1924 öğretim yılı başlarında 29 İmam ve Hatip Mektebinde 2258 öğrenci kayıtlı bulunuyorken, öğretim yılı sonunda, bu okullardaki öğrenci sayısı 1822’ye düşmüş, 1924-25 öğretim yılında 26 İmam ve Hatip Mektebinde bu sayı 1442, 1925-1926 öğretim yılında, 20 İmam ve Hatip mektebinde 1009, 1926-27 öğretim yılında ise 2 İmam ve Hatip Mektebinde bu sayı 278 olarak gerçekleşmiştir.³⁰⁸

1339-1340 (1923-1924) öğretim yılında adı geçen okulların mezun sayısı şu

---

622, s. 384.

³⁰⁴ “İmam ve Hatip Mektepleri Lağvediliyor”, *Sebilürreşad* (27 Teşrinisani 1340), C. 25, Adet: 627, s. 46.

³⁰⁵ Bolay, *a.g.e.*, s. 134. Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 67.

³⁰⁶ Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 67.

³⁰⁷ Yücel, *a.g.e.*, s. 62; Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 67.

³⁰⁸ Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

şekilde gerçekleşmiştir: İstanbul 30, Eskişehir 2, Ödemiş 3, Amasya 3, Balıkesir 3, Bursa 4, Bolu 9, Tire 5, Sivas 5, Kastamonu 3, Konya 9, Kayseri 5, Maraş 2, Manisa 4, Niğde 4.³⁰⁹

1340-41 (1924-25) öğretim yılında ise, bu okulların mezun sayıları şu şekildedir: Antalya 5, Isparta 15, İstanbul 13, Elazığ 2, Akşehir 5, Bozok 8, Bolu 19, Bursa 15, Sivas 4, Manisa 12, Uşak 4, Balıkesir 2, Afyonkarahisar 12, Kastamonu 5, Konya 20, Kayseri 11, Kütahya İmam ve Hatip Okulu 13olarak gerçekleşmiştir.³¹⁰

2. 3. TBMM Görüşmelerinde İmam ve Hatip Mektepleri

İmam ve Hatip Mektepleriyle ilgili olarak, 1925 yılı Maarif Bütçesi görüşmeleri esnasında, mecliste bu mekteplerin varlığını destekler mahiyette konuşmalar yapılmıştır.

Bu konuşmalarda bu mekteplerin 4 yıllık mektepler olmaktan çıkartılıp lise muadili olabilmeleri için sınıf artırımının yapılması, bu mekteplerin İlahiyat Fakültesinin mahreci olması gibi hususlar dile getirilmiştir.³¹¹

Maarif Vekili Saracoğlu Şükrü Bey (İzmir) Orta Tedrisat Mekteplerinden bahsederken İmam ve Hatip Mektepleri hakkında da bilgi vermiştir:

“Orta Tedrisat namı altında mekteplerimiz şunlardır: 19 lisemiz, beş tane askerden müdevver lisemiz, 24 muallim mektebimiz, altı tane meslek mektebi, 26 tane İmam ve Hatip Mektebi ve 60 tane orta mektep.”³¹² Şükrü Bey, meslek liselerine ilişkin bilgiler verirken İmam ve Hatip Okullarına da değinmiştir:

“...Maarif Vekâleti, İmam ve Hatip Mekteplerinin, bu memlekete nasıl en ziyade müfit olacağını düşündü. Biraz evvel arz ettiğim sebepten nâşi, bu mekteplerin en mühim bir kısmının, açılacak olan köy mekteplerine muallim yetiştirebilecek bir şekle ifrağını derpiş etti. Diğer bir kısmını da doğrudan doğruya Daru'l-fünun İlahiyat Şubesine mahrec olabilecek bir vaziyette ifrağ etmek istiyoruz. Bu da mevcutlarına bir veya iki sınıf ilavesi suretiyle veyahut bu mektep mezunlarının bila imtihan liselerin

³⁰⁹ 1339-1340 Ders Yılı İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul 1341, s. 46-47.

³¹⁰ 1340-1341 Ders Yılı İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul 1342, s. 58-59.

³¹¹ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 25, s. 22-23.

³¹² Z. C., D. 2, Y. 2, c. 25, s. 19.

edebiyat kısmına girmesi hakkını tanıyarak, doğrudan doğruya Daru'l-fünun İlahiyat Şubesine mahreç yapmayı düşünüyoruz.”

Şükrü Bey bu mekteplerin tam devreli hale getirilmesine ilişkin şunları söylemiştir:

“Bu mekteplerin tam devreli olacağı veyahut liselerin edebiyat kısmına buradan mezun olacakları kabul etme şekliinden birisi suret-i katiyede tercih edilmiş değildir. Buradan mezun olacak efendiler için hiç şüphe yok ki, yeni bir teşkilat yapmak zorunda değiliz. Tam devreli yapabileceğiz. Tam devreli yaptığımız zaman 3 ve nihayet 4 mektebi tam devreli yapabileceğiz.”³¹³

Bu arada 1925 yılı Maarif Bütçesi görüşmeleri devam ederken 4 Mart 1925 tarihinde, Saracoğlu Şükrü Bey, Maarif Vekilliği görevini İstanbul Mebusu Hamdullah Suphi Bey'e devretmiştir.³¹⁴

Abdullah Azmi Efendi, H. Suphi Bey'den meslek mektebi olarak kabul edilen İmam ve Hatip Mektepleri hakkındaki görüşünü öğrenmek istemiştir. Hamdullah Suphi Bey şunları söylemiştir: “...Köy hocaları olabilmeleri için İmam ve Hatip mekteplerimize devam eden efendilere lazım gelen her yardımı yapmaya âmâdeyim. ...Yalnız İmam ve Hatip mekteplerimizden çıkanların doğrudan doğruya İlahiyat şubelerine gitmeleri, mevcut Maarif esasatımızla kaabil-i tevfik değildir. Çünkü bunda bir atlama vardır. Daru'l-fünun şubasına devam eden talebemiz lise derecesinde değildir. Buna binaen bu atlama yapmaya imkan yoktur. Fakat bu arzu, nâkâbil-i icra mıdır? Kaabil-i icradır. Şu tedbir sayesinde, İmam ve Hatip Mekteplerine devam eden gençlerimizden, İlahiyat şubesine gitmek isteyenleri, liselerimizin edebiyat kısmından geçiririz, ondan sonra doğrudan doğruya giderler, tam bir tahsil ile İlahiyat şubesine girerler .”³¹⁵

Meclis konuşmalarında geçen bu temennilerin yerine getirilmesi noktasında olumlu adımlar atılabilmiş değildir.³¹⁶

³¹³ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 25, s. 32.

³¹⁴ Yazıcı, a.g.e., s. 120-121.

³¹⁵ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 25, s. 207-208.

³¹⁶ Doğan, a.g.m., s. 271.

1926 yılı Maarif Bütçesi görüşmeleri esnasında İmam ve Hatip Mekteplerinin bir bir kapanarak, her yıl sayılarının azalmasına tepki gösteren Abdullah Azmi Efendi, talebesiyle, idari kadrosuyla, mükemmel bir durumda bulunan Eskişehir İmam ve Hatip Mektebi'nin hiçbir sebep yokken kapatıldığını iddia etmiştir.³¹⁷

Dönemin Maarif Vekili M. Necati Bey, Daru'l-fünun bütçesi görüşmeleri esnasında bu tür eleştirilere şu yanıtı vermiştir: "...Bazı mektepler vardır ki, talebesinin adedi azdır. Ve vaziyet-i umumiyesi itibariyle mektep olacak vaziyette değildir. Bunlar yalnız İmam ve Hatip Mektepleri değildir. Memleketimizde bu gibi mektep olamayacak bir halde yaşama imkanı bulunmayan mektepleri tabii ki lağvediyoruz. Bu yalnız İmam ve Hatip Mekteplerine münhasır değildir. Bunların içinde orta mektepler, muallim mektepleri ve liseler de vardır. Bunları yaşatmak tedâbirini ittihaz ettik. Meclis-i Ali'nin kabul ettiği bütçe dahilinde âzâmî tertiple hepsini de yaşatmaya çalışacağız. Fakat her mektep muallim ister, muallim olmazsa levazım-ı tederisiyesi bulunmazsa tabiidir ki, o mektep yaşamaz. Onun içindir ki, bazı mektepler kapanmıştır. Bu vaziyetin icabâtındandır".³¹⁸

Bunun üzerine Abdullah Azmi Efendi şu eklemede bulunmuştur: "Dedim ki, talebesi az olur, vücudundan istiğna hasil olur, o mektep lağvolunabilir. Fakat lağvolunan mektep Vekil Bey'in nazar-ı dikkatini celb ederim mevcut olan mekteplerin talebesinden daha fazla bir talebeye mâliktir. Füyûzâtı hepsinden daha çoktur..."³¹⁹

M. Necati Bey de buna karşılık şu cevabı vermiştir: "...İmam ve Hatip Mektebi içinde kapanan bir müessesenin esbâb-ı mucibesi vardır. Şimdi söylediğiniz Eskişehir Mektebi benim zamanımda kapanmamıştır. Zamanımda olmadığı için hatırlayamıyorum. Fakat arzu ederlerse diğer bir gün esbab-ı mucibesıyla Hey'et-i Celile'ye mufassalan arz ederim."³²⁰

M. Necati Bey'e bu açıklamasından sonra Malatya Mebusu Reşit Bey şöyle bir soru sormuştur: "İmam ve Hatip Mektebi nerelerde vardır? İmam ve Hatip Mektebi,

³¹⁷ Z. C., D. 2, Y. 2, c. 25, s. 536.

³¹⁸ Z. C., D. 2, Y. 3, c. 25, s. 536.

³¹⁹ Z. C., D. 2, Y. 3, c. 25, s. 536.

³²⁰ Z. C., D. 2, Y. 3, c. 25, s. 536.

talebelerinin devam etmediğinden dolayı mı ilga edilmiştir, devam etmediklerinin esbabı nedir? Bu hususta izahat versinler.

M.Necati Bey: “İmam ve Hatip Mektepleri Daru’l-fünun’un bütçesiyle alakadar değildir. Heyet-i Celile bunlar hakkında izahat vermekliğimi arzu ederse mufassalan izahat vereyim.”³²¹

2.4. İmam ve Hatip Mekteplerinin Kapanışı

İmam ve Hatip Mekteplerinin kapanış nedenini tek bir noktada yoğunlaştırmanın doğru olmayacağı kanaatindeyiz.

İmam ve Hatip Mekteplerindeki eğitim-öğretim faaliyetleri ilk kez 1923-24 öğretim yılında 29 okulla başlamıştır. Bu sayı, 1925 yılında 26, 1926 yılında 20, 1926-30 yılları arasında ise 2 olarak gerçekleşmiştir.³²² Açıldığı yıl 2258 olan bu okulların öğrenci sayısı, üç yıl sonra iki okulda yalnız 287’dir.³²³

2.5. İmam ve Hatip Mekteplerinin Talebesiz Kalışının Nedenleri

İmam ve Hatip Mektepleri, öğrenci sayısı itibariyle istenilen düzeye ulaşabilmiş değildir.³²⁴ Bu noktada öğrencilerin, bu mekteplere yeteri derecede ilgi göstermeme nedenlerinin tespit edilmesi gerekmektedir.

Cumhuriyet devrinin başlangıcıyla birlikte Türkiye’nin eğitimden tarıma, sağıktan teknik alanlara doğru büyük bir kalkınmaya girişmesi, yetişmekte olan gençlere daha geniş imkanların sağlanması eğitim ve iş sahalarının ortaya çıkması, dini alanla ilgisi olan bu mekteplere olan ilgiyi azaltmıştır.³²⁵ Bunun yanında İmam ve Hatip Mekteplerinin gelecek vadetmemiş olması, bu okulların öğrencisiz kalmasında en büyük rolü oynamıştır.³²⁶

1 Ocak 1926 tarihinde Diyanet İşleri Riyaseti’nin yayınladığı bir tamimle,

³²¹ Z. C., D. 2, Y. 3, c. 25, s. 536.

³²² Yücel, *a.g.e.*, s. 62.

³²³ Cebeci, *a.g.m.*, s. 58; Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

³²⁴ Doğan, *a.g.e.*, s. 270.

³²⁵ Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

³²⁶ Öcal, *a.g.e.*, s. 33.

büyük ölçüde İmam ve Hatip mezunlarının istihdam edildiği “ikinci derecedeki din görevliliği kadroları” kaldırılmıştır.³²⁷ Ayrıca 15.12. 1927 tarih ve 846 sayı ile “Şura-yı Devlet” (Danıştay)’in aldığı bir kararla, din görevliliği “memurin” sınıfından sayılmamış ve bütün elemanlar görevlerinden ihraç edilmişlerdir.³²⁸ Zaten imamlık halk arasında para getiren ve geleceği olan bir meslek olarak görülmemektedir: “...Kişi oğlunu imam ve hatip yapmakla, gerek kendisinin ve gerekse evladının istikbali namına ne kazanmış olacaktır? İmamlığın, hatipliğin kaç kuruş tahsisatı vardır ki, o vazifeye rağbet gösteren olsun...”³²⁹

O dönemde Ege’yi gezen bir kişinin izlenimlerinden hareketle basında öğrenci sayısının yetersizliği şu şekilde işlenmiştir: “...Hatta Uşak gibi mühim bir memleketin İmam ve Hatip Mektebinde ancak iki üç çocuk varmış, galiba bu talebesizlik yüzünden Maarif idaresi, Ödemiş ve Tire İmam Hatip Mekteplerini lağvederek, hepsini İzmir şehrinde tesis olunacak bir İmam ve Hatip Mektebinde cem etmek istiyormuş.”³³⁰

Diğer taraftan İmam ve Hatip Mekteplerinin kuruluş aşamasında tartışmalı ve sancılı bir yapılmaya sahip olması dolayısıyla velilerin ve öğrencilerin bu kuruma bakışları net ve olumlu değildir.³³¹ Kapatılan Ankara Darü’l-Hilafe medresesi talebelerinden biri, Sebilürreşad gazetesine yazdığı mektupta mevcut belirsizlik ve karamsarlıktan bahsettikten sonra, şu bilgilere yer vermiştir: “...İmam ve Hatip Mektebi diye açılan mekteplerden de henüz bir şey anlamadık. Buradan çıkanlar İlahiyat Fakültesine kabul olunacaklar mı? Bu İmam ve Hatip Mektebi dedikleri yeni mektep ibtidai derecesinde mi? Yoksa lise derecesinde mi bir mekteptir? Bu da henüz belli değil. Yalnız belli olan bir şey varsa o da, bizim tahsilimizin sarsılmasıdır.”³³²

Diğer bir yazı da ise İmam ve Hatip Mekteplerinin memleketin imam ve hatip ihtiyacını karşılayacak kurumlar olmadığı ifade edilmektedir: “...Şimdiye kadar bir kaç

³²⁷ “İkinci Derecedeki Din Görevliliği: Cihad-ı Fer’iye, Cüzhan, Devirhan, Surehan, Aşırhan, Na’than, Jaschke, *a.g.e.*, s. 49-52; *Öcal, a.g.e.*, s. 33.

³²⁸ *Öcal, a.g.e.*, s. 33.

³²⁹ “İmamsız Hatipsiz mi Kalıyoruz?”, *Sebilürreşad*, (9 Teşrinievvel 1340), C. 24, Adet: 620, s. 348.

³³⁰ *A.g.m.*, s. 347.

³³¹ Doğan, *a.g.e.*, s. 270.

³³² “İstanbul Sebilürreşad Ceride-i İslamiyesine”, *Sebilürreşad*, (29 Mayıs 1340), C. 24, Adet: 602, s. 60.

defa söylendiği gibi bir daha söyleyelim ki, İmam ve Hatip Mekteplerinin memlekete imam ve hatip yetiştirilmesi imkanı yoktur. Eğer o uğurda para sarf olunursa yazıktır. Eğer memlekete imam ve hatip lüzumu yoksa o nama mektep bulundurmamak abestir. Lüzumu varsa bir çaresine bakılmalıdır. Bu hal böyle devam ederse, memlekette imamlık veya hatiplik yapacak kimse bulamayacağız. Avrupa'dan gelmez ki oradan hatip getirelim.”³³³

Diğer taraftan Sebülürreşad'ın önemli yazarlarından Yahya Afif, yazılarında bu mekteplerin uzun süreli olamayacağından ve yeterli düzenlemelerin yapılmadığından bahsetmektedir: “İmam ve Hatip Mektebi akimdir, neticesizdir, faidesizdir. İmamlık, hatiplik İstanbul'da, İstanbul gibi büyükçe şehirlerde bir gaye olabilir. Fakat küçük kasabalarda, nahiyelerde ve bilhassa köylerde imamlık ve hatiplik, kimseyi imamet ve hitabet mektebine celb ve cem edemez. Hatipler mahalli olarak yetişiyorlar, başka memleketlere, başka memleketlerdeki medreselere gitmek lüzumunu hissetmiyorlar idi. Her tarafta henüz Maarif-i Umumiye Mektepleri tesis edemeyen Maarif Vekâleti'nin, memleketin her tarafında, her kasabasında İmam ve Hatip Mektepleri tesis edemeyeceğini anlamak, ne keşfe ne de keramete mütevakkıf değildir.”³³⁴

İmam ve Hâtip Mekteplerine rağbetin düşük olmasının bir nedeni de, bu mekteplerin yatılı olmaktan çıkartılıp, gündüzlüye çevrilmesi, sonuç olarak öğrencilerin yaşelerini temin edemeyecekleri endişesine kapılmalarıdır.³³⁵ O öğrenciler, Maarif Vekâletinden yaşelerinin temini doğrultusunda talepte bulunmuşlar, aksi takdirde öğrenime devam edemeyeceklerini bildirmişlerdir³³⁶: “...Ötede beride, tesisi mutasavver İmam ve Hatip Mekteplerine memleketin her tarafından, mücerret İmam ve hatip olmak için, işini, gücünü, memleketini, efrad-ı ailesini terk ederek, âlâm-ı gurbeti çekecek gençlerin bulunacağına, insanın rüyada bile inanması müşkil olur.”³³⁷

---

³³³ “İmamsız, Hatipsiz mi Kalıyoruz?”, *Sebülürreşad*, (9 Teşrinievvel 1340), C. 24, Adet: 620, s. 348.

³³⁴ “İnhilal Eden Bir İlim ordusu”, *Sebülürreşad*, (5 Haziran 1340), C. 24, Adet: 603, s. 70.

³³⁵ Doğan, *a.g.m.*, s. 271.

³³⁶ “İmam ve Hatip Mektebi Talebesi Ne Diyor?”, *Cumhuriyet* (20 Eylül 1340), s. 5.

³³⁷ “İnhilal Eden Bir İlim ordusu”, *Sebülürreşad*, (5 Haziran 1340), C. 24, Adet: 603, s. 70.

2.6. TBMM Görüşmelerinde İmam ve Hatip Öğrencisinin İaşesi

Daha önce iaşesi sağlanan tek okul olan İstanbul İmam ve Hatip Mektebinin iaşenin kesilmesi üzerine³³⁸, Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi, konuyu meclis gündemine taşıyarak, öğrencilere verilmeyen iaşenin ve memleketlerine dönmeleri için gerekli olan yolluğun durumunu öğrenmek istemiştir.³³⁹

Maarif Vekili Vasıf Bey, Vekâletin bu uygulamasını gerekçeleriyle birlikte anlatmıştır: "...Darü'l-Hilafe medreselerini de İmam Hatip Mekteplerine çevirdim ki, bunlar da gündüzlü okullardır. İstanbul'daki Darü'l-Hilafe Medresesi daha önce Evkaf bütçesinden ibate ve iaşe ediliyormuş. Yurdun diğer yerlerindeki İmam-Hatip öğrencileri aynı şeyden faydalanamadıklarından, eşitlik düşüncesindeki bir vekil için, bunun sürdürülmesine imkan yoktu. Bu yüzden onların tahsisatını kestim....Bazı talebeler diyorlardı ki, eğer bizim iaşemiz kesilirse İstanbul'da barınmamıza imkan yoktur. Aç, sefil, kalacağız. Memleketimize dönmemiz lazımdır. Ben bu talebelerin muhik müracaatı üzerine, İstanbul'da kendilerini sefil ve perişan bırakamazdım. Onları maruz-ı felaket bir halde bırakmamak için bütçemde mevcut bir tahsisatı kullandım. Divan-ı muhasebat da vize etti. Bu çocukların bir kısmını memleketine gönderdik..."³⁴⁰

Bu mekteplerin kapanmasındaki diğer etmenleri şöyle sıralayabiliriz:

-İmam ve Hatip Mektepleri, 4 yıllık tali okul seviyesinde tutulmuş, lise mezunu sayılmaları için ek bir eğitim istendiğinden bu okul mezunları yüksek öğrenime başlayamamıştır.³⁴¹

³³⁸ İaşenin kesilmesi basında şu şekilde yer bulmuştur: "Maarife ait olduğu halde Evkaf idaresince idare edilmekte bulunan İmam ve Hatip Mektebi'nin iaşesi dünden itibaren Maarif idaresine devredilmiştir. bundan maada Maarif idaresi gerek mezkur mektebin bulunduğu binanın, gerek diğer medrese binalarının elektrik masraflarını da dünden itibaren kat etmiştir. Elektrik şirketi, Maarif idaresine İmam ve Hatip Mektebi için elektrik şirketiyle yeniden mukavele yapmazsa elektrik cereyanını keseceğini dün bildirmiştir. "İmam ve Hatip Mektebinin İaşesi", *Cumhuriyet* (25 Haziran 1340), s. 2.

³³⁹ Z. C., D. II, Y. 2, c. 10, s. 427.

³⁴⁰ Z. C., D. II, Y. 2, c. 10, s. 427-428.

³⁴¹ Öcal, *a.g.e.*, s. 33.

-Tâli statüsünde yer alan İmam ve Hatip mezunları, mahrecini liselerden alan İlahiyat Fakültesine gidememişlerdir.³⁴²

Ali Ulvi isimli kadim Darü'l-Hilafe öğrencisi, Sebilürreşad Dergisine yazdığı bir mektupta Medrese-i Hilafiyenin yerine açılan Tire İmam ve Hatip Mektebi'nin kapanmasından sonra içine düştüğü sıkıntılı durumu şu şekilde anlatmaktadır: "...Şimdi ne yapalım? Hayattan, hayat-ı ilim ve irfandan iskat edildik. Mekâtib-i saireye gitmek isteyenlerden bazılarının sinlerinin müsait olmadığı beyan ediliyor. Tabii bir çoğunun da ücret vermek iktidarı yok. İzmir İmam ve Hatip Mektebine gitmek ise bizim için mümtenidir.

Bazı İmam ve Hatip Mekteplerinin öğrenci ve velileri papaz okullarının eğitim-öğretim faaliyetlerine Maarif Vekâletince izin verilmesine tepki göstermişler ve şu yorumu yapmışlardır: "...Fransa Hükümeti, Papalık, Papaz Mekteplerini açmaya muvaffak oldular. Acaba bizim ulum-u İslamiyenin tedris edildiği medreselerimizin kûşadı için hiçbir şefa'at eden yok mu?"³⁴³

Bu mekteplerin kapanmasını eleştirenler, son olarak şu teklifte bulunmuşlardır: "Maarif Vekâleti, milletimizin ihtiyâcât-ı diniyesini temin edecek olan medreselerin de kûşadına lütfen müsaade buyursunlar, bütün milleti memnun ve minnettar etmiş olurlar."³⁴⁴

3- Tevhid-i Tedrisat Ve Yabancı Okullar

Yabancı Okullar deyince, kökenleri Fatih devrine kadar giden dinsel özgürlüğün bir uzantısı olarak Osmanlı toprakları üzerinde gayri müslimler tarafından açılan her türden mektepler anlaşılmaktadır.³⁴⁵

Fatih, 1453'te İstanbul'u fethetmiş ve kendisinden önce İstanbul'da oluşan

³⁴² "İstanbul Sebilürreşad Ceride-i İslamiyesine", *Sebilürreşad*, (29 Mayıs 1340), C. 24, Adet: 602, s. 60.

³⁴³ "Papaz Mektepleri Açılıyor, Medreseler Ne Olacak?", *Sebilürreşad*, (23 Teşrinievvel 1340), C. 24, Adet: 626, s. 28.

³⁴⁴ *A.g.m.*, s. 28.

³⁴⁵ Recai Doğan, *İslamcıların Eğitim ve Öğretim Görüşleri*, Bizim Büro Yay., Ankara 1999, s. 99; Ergin, *a.g.e.*, c. 5, s. 2083; Haydaroğlu, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, s. 5, Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 87

değişik din ve ırka ait toplulukların kendi adetleriyle yaşamalarına izin vermiştir. Bu ayrıcalıktan ilk yararlanan Anadolu ve Rumeli'nin değişik köy ve kasabalarında yaşayan Katolik Latin azınlığı olmuştur. Dinsel özgürlükle başlayan bu serbesti, gayri müslim tebaayı imparatorluk bünyesine dahil edebilmek amacını güdüyordu. Bu toplulukların Avrupa ile siyasi ve hissi bağlarını asgari düzeye indirmek için bağımsız kiliseler kurulmasına da izin verilmiştir.³⁴⁶

Verilen bu serbesti içerisinde eğitimin yeri yoktur. Ancak Latinler, adetlerini sürdürülebilmeleri, ibadetlerini yerine getirebilmeleri ve dillerini unutmamaları için kendilerine yardımcı olacağı düşünülen kişilerin yetiştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Önceleri, din adamı yetiştiren seminerler şeklinde açtıkları okullara, daha sonra, örgün eğitim veren bir nitelik kazandırmışlardır. Bu haktan yararlanarak, 1583'te İstanbul'a gelen Cizvit Rahiplerinin girişimleriyle gayri müslim okulları öğretim faaliyetlerine başlamıştır.³⁴⁷

Azınlık kiliselerinin eğitim işleriyle uğraşmalarının başlıca iki nedeni bulunmaktadır: Biri, eğitim-öğretim işlerinin o dönemde dinsel faaliyetlerin içinde düşünülmesi, diğeri de; kendilerini bir devlet ve hükümet gibi görmeleri ve kendi toplumlarının siyasi, idari, hukuki tüm işlerini yüklenmiş olmalarıdır.³⁴⁸

Dini amaçlı eğitim yapabilmeye, önceleri sadece izin verilirken, daha sonra bu izin, kapitülasyonlar doğrultusunda verilen bir hak olarak algılanmış ve kabul edilmiştir. Yabancılar ve azınlıklar, Tanzimat'ın kendilerine tanıdığı hak ve özgürlüklerden yararlanarak eğitimde önemli mesafeler almışlardır.³⁴⁹ 1839 inkılabı ile birlikte devlet yönetiminin yaptığı yeni düzenlemeler sayesinde, Osmanlı toplumlarının hepsinin eşit şartlarla devlet imkanlarından yararlanması sağlanmıştır.³⁵⁰

1856 Islahat Fermanı ise, azınlıklara kendi dinlerine ve kültürlerine dönük, ilk,

---

³⁴⁶ Osman Turan, *Türkiye'de Manevi Buhran Din ve Laiklik*, Boğaziçi Yay., 3. Baskı, İstanbul 1993, s. 115.

³⁴⁷ Nahit Dinçer, "Yabancı Özel Okullar", *Milli Eğitim ve Din Hayatı*, İstanbul 1981, s. 16; Akyüz, *a.g.e.*, s. 88; Haydaroğlu, *a.g.e.*, s. 6.

³⁴⁸ Akyüz, *a.g.e.*, s. 87.

³⁴⁹ Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, s. 90. Haydaroğlu, *a.g.e.*, s. 10.

³⁵⁰ Bilgin-Selçuk, *a.g.e.*, s. 7; Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 90.

orta ve yüksek derecede okullar açma hakkını vermiştir.³⁵¹ Bu fermana göre, azınlıklar cemaat olarak okul açma ve geliştirmeye izinli sayılmışlardır. Devlet ise, azınlıkların açacakları okullar üzerindeki teftiş hakkını kendi yetkisine almıştır.³⁵²

Azınlıklara verilen bu haklardan beklenen amaç, gençlerin öğrenim görmek üzere yurtdışına gitmelerini önlemek, kendi ülkelerinde zararlı telkinlerden uzak bir şekilde yetişmelerini sağlamak iken, bu uygulamanın zararları da olmuştur. Cemaatleri de kaynaştırmayı amaçlayan bu serbesti sonucu, cemaatler bu okullarda dillerini, dinlerini ve kültürlerini kendi din adamları denetiminde öğreniyorlardı. Bu öğretim kurumlarındaki eğitim kalitesinin yüksek olması, yabancı dilin iyi düzeyde öğretilmesi ve meslek garantisinin olması gibi değişik nedenlerden dolayı, Türk öğrencileri de bu okullara rağbet göstermişlerdir. Bunun sonucunda da birleştirici bir misyon yüklenen Devlet okulları, eğitim kalitesinin düşük olması nedeniyle göz ardı edilmiştir.³⁵³

Mutlakiyet döneminde tüm özel okullar, büyük gelişme göstermişlerdir. Azınlık okulları ve yabancı okulları, rahatça zararlı eylemlere girişebilmişler buna karşılık devletin denetim ve kontrolü genellikle kağıt üzerinde kalmıştır.³⁵⁴

1908'de ilan edilen II. Meşrutiyetle birlikte ülkede tam anlamıyla çoğulcu bir toplum oluşmuştur. Meşrutiyet'in başında, basın, yayın ve örgütlenme özgürlüğünün tanınmış olması nedeniyle, özel okullar, önceki dönemlerden de fazla gelişme göstermişlerdir.³⁵⁵

Önceki dönemlerde devlet yapısının kapalı olması ve hayatın her alanına bu durumun yansımaları, azınlık okullarının yaptıkları gizli işlerin ortaya çıkmasına engel olmuştur. Meşrutiyet'in şeffaf rejimine geçildiğinde ise, gizli yürütülen çalışmalar tümüyle ortaya çıkmış ve devleti uzun süre meşgul etmiştir.³⁵⁶ Azınlıklar, Meşrutiyet'in özgürlükçü havasından da yararlanarak, eğitimlerini denetlemeye, kısıtlamaya yönelik her türlü girişime karşı çıkmışlar ve bu yoldaki girişimlerin başarısızlığa uğramasını

---

³⁵¹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 90.

³⁵² Akyüz, *a.g.e.*, s. 151; Bilgin-Selçuk, *a.g.e.*, s. 9.

³⁵³ Bilgin-Selçuk, *a.g.e.*, s. 9.

³⁵⁴ Akyüz, *a.g.e.*, s. 208.

³⁵⁵ Bilgin-Selçuk, *a.g.e.*, s. 12; Akyüz, *a.g.e.*, s. 239.

³⁵⁶ Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914*), s. 365.

sağlamışlardır.³⁵⁷

Yapılanmalarıyla ilgili olarak neredeyse hiçbir esasın bulunmadığı bu kurumlara verilen izinlere ilişkin 13 Kanunuevvel 1913 tarihinde tetkik edilip faaliyetleri kabul ve tasdik olunan Fransız eğitim kurumları hakkında Fransa ve Türkiye arasında 1913 itilafnamesi olarak isimlendirilen bir anlaşma imzalanmıştır.³⁵⁸

20 Teşrinievvel 1921 tarihinde TBMM Hükümeti ve Fransa Devleti arasında imzalanan Ankara İtilafnamesinde Fransız Öğretim Kurumlarının durumu ele alınmıştır. Buna göre, 1913 itilafnamesi ilkeleri esas olmak üzere bu kurumların varlıkları bir kez daha teyit ve kabul olunmuştur.³⁵⁹

Kurtuluş Savaşı devam ederken özellikle Rumlar ve Yunanlılar, Türklerin kendilerine tanıdığı eğitim ve öğretim hakkını, Türkiye'ye karşı propaganda maksatlı kullanmışlardır. Örneğin bu okullar, Antep ve Maraş'ta işgal kuvvetlerine depo ve sığınak sağlamışlardır.³⁶⁰

Cumhuriyet'in başlangıcında özel öğretim kurumları, genel öğretimin içinde yüksek bir orana ulaşmış durumdadır.³⁶¹ Bu durumun nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

a- Genel okulların, toplumsal grupların kültür anlayışı ölçülerine göre yetersizliği ve mükemmel olmayışı,

b- Kast zihniyetinin, zümre ve sınıfların ayırıcı peşin hükümlerinin ağır basması,

c- Din ve mezhep farklılığı temeline dayanan cemaatlerin hayat anlayışı ve yaşam şekilleri ile devlet geleneği anlayışlarının uyuşmaması,

d- Eğitime ayrılan kamu fonlarının sınırlı oluşu, dolayısıyla resmi öğretim kurumlarının günün gereklerini yerine getirebilecek alet, program ve teşkilata sahip

³⁵⁷ Akyüz, *a.g.e.*, s. 240.

³⁵⁸ Ergin, *a.g.e.*, c. 5, s. 2084.

³⁵⁹ *A.g.e.*, s. 2084.

³⁶⁰ Başgöz, *a.g.e.*, s. 82, Akyüz, *a.g.e.*, s. 280.

³⁶¹ Turhan Oğuzkan, "Orta Dereceli Genel Öğretim Kurumları'nın Gelişmesi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul 1983, s. 300.

olmamaları.³⁶²

Birer öğretim kurumu olarak yabancı okullar, oldukça iyi ve modern bir görünümde dirler. Bağlı oldukları ülkelerden gelen iyi yetişmiş öğretmenler, modern anlamda ders programlarına uygun kitaplar, her türlü laboratuvar malzemesi ve çeşitli araç ve gereçler vardır. Para yardımı yapan bu ülkelerin ders programları, siyasi nitelikli ve hayata dönük konulardan hazırlanmıştır.³⁶³

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın en önemli tartışma konularından birisi, Türkiye'deki yabancı okullarının durumu ile ilgilidir. Bu anlaşmanın sonucuna göre, azınlıklar, masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü mektep açabilecek ve buralarda kendi dilleriyle öğretim yapabileceklerdir. Ancak Türkçe dersini de zorunlu olarak okutacaklardır. Mümkün olduğunca devlet, belediye vs. bütçelerinden bu okullara tahsisat ayrılacaktır.³⁶⁴

Ayrıca Lozan Antlaşmasına ekli mektuplarla, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya ait okullar, Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmıştır.³⁶⁵

TTK ve Yabancı Okulların Durumu

3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisatın ilan edilmesine kadar, Türk Maarifi üç ayrı şekilde yürütülmekteydi.³⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti belirlemiş olduğu eğitim politikasıyla, Tanzimat'tan beri süregelen dini eğitim-millî eğitim tartışmalarını öğretimin birleştirilmesi ilkesi ile çözümleme yolunu denemiştir.³⁶⁷

Atatürk eğitimde tutulacak yolu millilik olarak belirlemiş ve bunu şu şekilde ifade etmiştir: "Katiyen bilmeliyiz ki, iki parça halinde yaşayan milletler zayıftır, marifzdir. Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz tahsilin hududu ne olursa olsun,

---

³⁶² Bilgin-Selçuk, *a.g.e.*, s. 9; Oğuzkan, *a.g.m.*, s. 300.

³⁶³ İlnur Polat, "Atatürk ve Millî Eğitim", *Atatürk Yolu* (Mayıs 1989), Sayı: 3, s. 442.

³⁶⁴ Akyüz, *a.g.e.*, s. 325, Ergün, *a.g.e.*, s. 66.

³⁶⁵ Ergin, *a.g.e.*, c. 5, s. 2084.

³⁶⁶ Mahmud Adem, , *a.g.e.*, s. 28; Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Politika, Eğitim, Kalkınma*, Hacettepe- . Sos. ve İdari Bil. Döner Sermaye İşl. Tes. 4. Basım, Ankara 1984, s. 79.

³⁶⁷ Bilgin, *Din Eğitimi*, s. 55.

onlara esaslı olarak şunları öğreteceğiz: Milliyetine, Türk Devletine, TBMM'ne düşman olanlarla mücadele lüzumu."³⁶⁸

Maarif Vekili Vasıf Bey, Maarif Vekâleti'nin elindeki ortaöğretim kurumlarının hiçbirinde mesleki eğitim yapılamayacağı, bunun öğretimin birleştirilmesi ilkesine aykırı olacağı gerekçesiyle Sıbyan Mektepleri ve Medreseleri kapatmıştır.³⁶⁹

Maarif Vekili Vasıf Bey Maarif okulları için kabul ettiği esasların azınlık okullarında da uygulanması için büyük titizlik göstermiştir. TTK doğrultusunda ve Kurtuluş Savaşı döneminde Azınlık Okulları ile işgal kuvvetlerinin işbirliği yapmaları gibi nedenlerden dolayı, bu okulları da önce denetim altına alıp sonuçta kapatmayı hedeflemiştir.³⁷⁰

Maarif Vekâleti ilk planda, 1924 yılında yabancı ve azınlık okullarında dini propagandayı yasaklamıştır. Buna göre bu okulların binalarındaki her türlü dini simge ve işaretlerin kaldırılması ve çocuklara dini propaganda yapılmaması emriyle tebligatta bulunulmuştur.³⁷¹ 5 Şubat 1924'te gönderilen bu tebligatta şöyle denilmiştir.

-Yabancı okullar dini öğretim ve özel bir yerde ibadet de yaptırabilirler. Mabetlerin dışında heykel, tasvir ve haç bulundurmamak yasaktır.

-Müslümanların ve başka mezhepten öğrencilerin okullardaki dini ayinlere katılmaları yasaktır. Bunun için sık sık denetlemeler yapılacak ve suçlular cezalandırılacaktır.

Bu genelgeye bazı yabancı okulları uymuş, ancak bir kısmı genelgeyi önemsemediğinden dolayı aksi uygulamada bulunmuşlardır.³⁷² İtalyan okulları, 8 Nisan 1340'ta yalnız İtalyanca'yı öğretmekle kalacakları, diğer yönlerden Vekâlet genelgesine uyacaklarını açıklamışlardır.³⁷³ Hükümet genelgeye uymayan tüm okulları kapatmıştır.

---

³⁶⁸ Atatürk, "Bursa'da Şark Tiyatrosu'nda, Kendilerini Ziyarete Gelen İstanbul ve Bursa Öğretmenlerine Yaptığı Konuşma" 27 Ekim 1338, s. 9; C.B. ve MEB'nin Milli Eğitimle İlgili Görüş ve Demeçleri, c. I, s. 9.

³⁶⁹ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 66, Başgöz, *a.g.e.*, s. 78.

³⁷⁰ Özodaşık, *a.g.e.*, s. 34. Başgöz, *a.g.e.*, s. 80.

³⁷¹ Polat, *a.g.m.*, s. 443. Akyüz, *a.g.e.*, s. 325.

³⁷² Başgöz, *a.g.e.*, s. 81.

³⁷³ "Ruhban Okullarının Seddi Meselesi", *Vatan* (9 Nisan 1340), s. 1.

Merzifon'da bir Amerikan Okulu, İzmir'de bazı Fransız Okulları, kapanan okullar arasında yer almaktadır.³⁷⁴

Dönemin gazetelerinde kapanan okullara ilişkin haberler şu şekilde verilmiştir:

“Mekteplerin seddine sebep haçların, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmiş resimlerin kaldırılmamasıdır... Hükümetçe dini mektepler tamamen lağvedilmiş ve bu meyanda medreseler de ortadan kaldırılmış olduğundan bu heykellerin mevcudiyeti dini bir propaganda görülerek kaldırılması esası kabul edilmiştir... Bu mektepler içinde büyük ve vâsi teşkilata ve mühim bir kısmı Türk çocukları olmak üzere yüzlerce talebeye malik olanlar vardır.”³⁷⁵

Türk Hükümeti kiliseye karşı çıkmıyordu. Türk Hükümetinin karşı çıktığı iş, bu kurumların eğitim birimlerinin dinsel propaganda yapmasıydı. Dolayısıyla gaye, bu okulların denetim hakkını elde tutmaktı.³⁷⁶

Gayenin okul kapatmak olmadığını 3 Nisan 1340'ta kapatılan okullara rağmen öğrencileri sadece Katolik Fransızlardan oluşan Fransız Sefirhancesine bitişik Saint Lui Mektebinin kapatılmaması ispatlamaktadır.³⁷⁷ Aynı haberde İstanbul Maarif Müdürü Safvet Bey de şunları söylemektedir: “Biz Katolik Mekteplerinde ayin-i dini icrasına itiraz etmiyoruz. Hatta mektepler, kiliseler tesis ederek ayin-i dini icrasında kamilen serbesttirler. Fakat, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmiş olan heykellerinin dersanelerde bulundurulmasına lüzum olmadığı gibi, bunların tedrisat ile de bir alakası yoktur.”³⁷⁸

Aynı günlerde Fransız elçiliğinden Doktor Adnan Bey'e hükümetin kararına uyacaklarına dair bir nota verilmiş ancak, yapılan incelemede bunun uygulamaya yansıtılmadığı görülmüştür. Fransa Devleti siyasi temsilcisi olan Mösyö Josef Korelli yapılan mülakatta, rahipleri müdafaa etmiş ve bu hadisenin Fransa'da kötü etki meydana getireceğini söylemiştir.³⁷⁹

İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinin araya girmesiyle iş siyasi bir hava

³⁷⁴ Başgöz, *a.g.e.*, s. 81; Ergün, *a.g.e.*, s. 68.

³⁷⁵ “Ruhban Okulları Dün Kapatılmıştır”, *Vatan* (8 Nisan 1340), s. 1-2.

³⁷⁶ Ergün, *a.g.e.*, s. 68.

³⁷⁷ “Ruhban Okulları Dün Kapatılmıştır”, *Vatan* (8 Nisan 1340), s. 2.

³⁷⁸ “Ruhban Okulları Dün Kapatılmıştır”, *Vatan* (8 Nisan 1340), s. 2.

kazanmıştır.³⁸⁰ Oluşan bu siyasi lobiye Papa da manevi katkıda bulunmuş ve bu okulların tekrar açılmaları yönünde Papalık, Dersaadet Vekili aracılığıyla hükümet nezdinde teşebbüste bulunmuştur. Papalık, eğer eğitim-öğretim faaliyetlerine izin verilmeyecek olursa bu mektepleri Suriye'ye nakledecekleri tehdidinde bulunmuştur.³⁸¹

Bu siyasi baskılar, Paris siyasi temsilcimiz Ragıb Bey'e Mösyö Bovankara tarafından verilen notayla şiddetini arttırmış ve ayrıca Ragıb Bey'den aynı notayı Doktor Adnan Bey'e ulaştırması da istenmiştir.³⁸²

Bu arada, İstanbul'a resmi bir ziyarette bulunan Maarif Vekili Vasıf Bey, yaptığı incelemeler sonucunda verdiği demeçte, laik bir Cumhuriyet Hükümeti'nin dini tesir ve müdahalelere asla izin veremeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca bu mekteplerde kesinlikle Hıristiyanlık eğitime izin verilmeyeceği, Vekâlet'in kararlarına uymayan yabancı mekteplerin kapatılacağı ve en önemlisi, yabancı devletlerin iç işlerimize karışmalarına izin verilmeyeceği, dolayısıyla bu mekteplerin siyasi yollara baş vurarak çekiş yolu aramalarının da bir yarar sağlamayacağını ifade etmiştir.³⁸³

Maarif Vekâleti, İstanbul Maarif İdaresinin Katolik okullarında öğrenci olan 2500 Türk çocuğunun akibeti ile ilgili sorusunu cevaplandırmış ve bu öğrencilerin liselere yerleştirilmesini uygun bulmuştur.³⁸⁴

Maarif Vekâleti Müsteşarı Köprülüzade Fuat Bey verdiği demecinde Vekâlet'in kararındaki ısrarını şu şekilde dile getirmiştir: "Ecnebi Mektepleri hakkında hükümetin kararı kat'idir. İbtidasında verilen karar zerre kadar tebeddüle uğramamıştır ve uğramayacaktır... Devletin kavanini dairesinde tedrisata mezun olan müesseseler, o kavanine harfi harfine riayet ettikleri surette icra-yı faaliyet edebilirler. Fakat Maarif Vekâleti'nin evamirine karşı en ufak ihmâl herhangi bir müessesenin derhal seddi intaç eder."³⁸⁵

---

³⁷⁹ "Ruhban Okullarının Seddi Meselesi", *Vatan* (9 Nisan 1340), s. 1.

³⁸⁰ Başgöz, *a.g.e.*, s. 81.

³⁸¹ "Papaz Mektepleri, Papalık Açılmaları İçin Tavassutta Bulunmuştur", *Vatan* (12 Nisan 1340), s. 3.

³⁸² "Paris Maslahatgüzarımız'a da Bir Nota Tevdi Edildi", *Vatan* (18 Nisan 1340), s.2.

³⁸³ "Maarif Vekili Vasıf Bey Şehrimizde" *Vatan* (10 Mayıs 1340), s. 1.

³⁸⁴ "Papaz Mektepleri" *Vatan* (18 Nisan 1340), s. 2.

³⁸⁵ "Maarif Müsteşarı ile Bir Mülakat", *Vatan* (8 Mayıs 1340), s. 3.

Vasıf Bey'in İstanbul ziyareti esnasında Fransız ve İtalyan siyasi temsilcileri Vekil Bey'i ziyaret etmişlerdir. İtalyan temsilcisi Sinyor Montanye ve Fransız temsilcisi Josef Korelli ve St. Benoit Lisesi temsilcileri, okullarının en azından sınav döneminde açık tutulmasını talep etmişler, ancak Vatikan Kilisesinin etkisiyle indirilmeyen haçlar nedeniyle bu talep geri çevrilmiştir.³⁸⁶

Vasıf Bey, Fransız ve İtalyan temsilcileriyle bu görüşmesinden sonra haçların kaldırılmasına kadar bu mekteplerin açılmasının hükümetin bir prensip meselesi olduğunu söylemiştir. Ayrıca Vasıf Bey sınavların yapılmasına ilişkin talebe mutavaat edilemeyeceğini belirtmiştir.³⁸⁷

1924 yılı Ağustos'unda Fransa hükümeti Türkiye'deki mekteplerine, haç, tasvir, heykel vs. gibi dini anlam taşıyan nesnelere kaldırılmasını emretmiştir.³⁸⁸ Bu olayın basına yansımaları şu şekilde olmuştur: "Hükümetin sabit nokta-i nazarı karşısında behemehal Hükümet'in dediğine gelmek zaruriyetini nihayet idrak eden mektep idareleri, birer birer Maarif Vekâleti'ne müracaat ederek devletin kavanin ve evamirine bila kaydü şart mutavaat edeceklerini bildirmişlerdir."³⁸⁹

Maarif Vekâleti ise verdiği demeçte: "Bu mekteplerden 1334 (1918) senesinden evvel icra-yı tedrisat edenlerin mevcut ve vücuda getirilecek kavanine, talimat ve evamire bila kaydü şart tabi olmak ve hükümetin sıkı kontrolü altında bulunmak şartıyla tekrar kûşadlarına müsaade edilecektir." uyarısında bulunmaktadır.³⁹⁰

Ancak mektepler verdikleri sözlere uymamışlar, dini tasvirlerin kaldırılmasına gayret göstermemişlerdir. Bunun üzerine Vasıf Bey, mekteplerden dini figürler kalkmadıkça ve nizamnameye riayet edilmedikçe mekteplerin açılmasının söz konusu olamayacağını belirtmiştir.³⁹¹

---

³⁸⁶ "Mektepler Meselesinin Müzakeresine Başlandı", *Vatan* (14 Mayıs 1340), s. 1; "Papaz Mektepleri", *Cumhuriyet* (16 Mayıs 1924), s. 2.

³⁸⁷ "Papazlar El-an Israr Ettiklerinden Mektepler Açılmayacaktır", *Vatan* (16 Mayıs 1340), s. 2.

³⁸⁸ Ergün, *a.g.e.*, s. 70.

³⁸⁹ "Papaz Mektepleri Devletin Kavaninine Bila Kaydü Şart Riayet Edeceklerini Bildirmişlerdir", *Vatan* (1 Eylül 1340), s. 3.

³⁹⁰ *Vatan*, aynı yer. Not: Ancak 1918 senesinden sonra açılan mekteplerin ayrıca tefkik edileceği ve şart koşulan yapılmaya sahip olan mekteplere öğretim için izin verileceği bildirilmiştir.

³⁹¹ "Maarif Vekil Vasıf Bey'in Beyanâtı", *Vatan* (23 Eylül 1340), s. 3.

Eylül (1340) ayının sonlarına doğru Fransız mektepleri, Vekâlet'in taleplerini yerine getireceğini bir kez daha Vekâlet'e bildirmiştir. Zaten Papanın, İtalyan okullarına haçları kaldırmalarına yönelik izin verip de Fransız okullarına vermemesi Fransız mektepleri ve Fransız hükümetini güç durumda bırakmış bulunmaktadır. Papa, tavrını yumuşatınca Fransız mektepleri de rahat nefes almışlardır.³⁹²

Eylül (1340) ayı başında ortaya çıkan bir gelişme, Vekâletle yabancı okulların arasını açmıştır. Robert Koleji öğretmenlerinden Fischer, Amerika'dan gelen turistlere verdiği konferansta Türklere hakaret ettiği için, Vekâletçe görevine son verilmiştir. Bu olay sonucunda Amerika ile Türkiye arasında siyasi bir sürtüşme oluşmuştur.³⁹³

Yabancı Okullarla ilgili geliştirilen politika ve denetimle ilgili çalışmalara 1925 yılında da devam edilmiştir. Eylül 1925'te 3965 sayılı tamim yayınlanmıştır. Buna göre:

Hiçbir okulda, derslerde veya ders dışında Türk ve Türkler aleyhinde bir ifade kullanılmayacaktır.

Türklerin dönünü ve bugününü kötüleyen, Türk ve Türk Devleti aleyhine yazılmış kitap bulunmayacaktır.

Türk tarihi ve coğrafyasına ilişkin en ufak bir yanlış, ders kitaplarında ve duvar panolarında bulunmayacaktır.

Türk toprakları hiçbir ülkenin parçası olarak gösterilmeyecektir.

Ders kitaplarında hiçbir devletin propagandası bulunmayacaktır.

Bütün yabancı okullarda haftada beş saat Türk Dili, Türk Tarihi ve Coğrafyası okutulacaktır.

Türk Dili, Türk Tarih ve Coğrafyası öğretmenleri Türk olacak ve Milli Eğitim Bakanlığınca seçilecektir.

Okullarda her türlü dini propagandanın yapılması yasaktır.

Okullarda dini sembol bulundurulmayacaktır.³⁹⁴

---

³⁹² "Papaz Mekteplerinin Açılması Yakındır", *Vatan* (24 Eylül 1340), s. 1.

³⁹³ Ergün, *a.g.e.*, s. 71.

³⁹⁴ Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar 1923-1938*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999, s. 31-32.

Maarif Vekâleti 1925 yılında ayrıca yabancı okullardaki Türkçe ve Tarih-Coğrafya öğretmenlerine verilen ücretleri yakından takip etmek, azınlık okulları müdürlerini imtihana tabi tutmak, yabancı ve azınlık okullarında ders veren Türk öğretmenlerini örgütlemek ve bunlarla yakından ilgilenmek gibi girişimlerde bulunmuştur.³⁹⁵

1926 yılında ise Maarif Vekilliği maarif idarelerine gönderdiği 16 maddelik tamimle, yabancı okulların uymaları gereken kuralları bir kez daha hatırlatmış ve konuya ne denli önem verdiğini göstermiştir.³⁹⁶

Bütün yabancı okullarla İlköğretim Genel Müdürlüğü ilgilendiğinden, İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Bey, Şubat 1926'da İstanbul'daki okulları denetlemeye başlamıştır. Bu denetlemede öne çıkan kriterler şunlardır:

-Yabancı ve azınlık okullarındaki öğrenciler, her şeyden önce, Türkçe'yi öğrenmeli ve Türklüğü kavramalıdır. Bunun için Türkçe öğretmenleri özellikle denetlenmelidir. Yabancı okullardaki Türkçe öğretmenlerinin yüksek okul çıkışlı olmaları şarttır. İlköğretim düzeyindekiler ise, lise çıkışlı ve öğretmen sertifikalı olacaklardır.

-Maarif Müdürleri, bu okullara atanan Türkçe, Tarih ve Coğrafya öğretmenlerinin "öz Türk" olmalarına dikkat edeceklerdir.

-Türkçe konuşma, okuma-yazma çok önemlidir. Türkçe'den geçmeyen öğrenci sınıfta kalmış sayılacaktır. Türkçe derslerini kasten ihmal eden azınlık ve yabancı okullar, derhal kapatılacaktır.³⁹⁷

Yabancı okulların her yönüyle denetlenebilmesi için, bu okulların eskiden gelen uygulamaları bütünüyle ortadan kaldırılmıştır. Örneğin, yabancılara ait mekteplerde okuyan son sınıf öğrencilerinin, elçilik binalarında imtihan edilmeleri yasaklanmıştır. Artık öğrenciler, okullarda imtihan olacaklar ve burada Maarif Müfettişleri de hazır bulunacaklardır.³⁹⁸ Diğer taraftan, başarılı öğrencilere verilen ödüllerde yabancı

³⁹⁵ Ergün, *a.g.e.*, s. 71.

³⁹⁶ Osman Ergin, *a.g.e.*, c. 5, s. 2086-2088; Akyüz, *a.g.e.*, s. 325; Sezer, *a.g.e.*, s. 32-33.

³⁹⁷ Ergün, *a.g.e.*, s. 72.

³⁹⁸ Sezer, *a.g.e.*, s. 34.

devletlerin bayrakları ve simgeleri bulunmayacaktır.³⁹⁹

1926 yılında bu mekteplerin tatil günlerinin tespiti yapılmıştır. Buna göre, hükümetin belirlediği resmi tatil günlerinde, yabancı okullarda görevli Türk öğretmenlerle Türk öğrenciler, resmi okullarda olduğu gibi tatil yapacaklardır. Ancak Mevlid Kandili gibi, dini önem taşıyan günlerde, yabancı okullar tatil edilmeyecektir.⁴⁰⁰

1927 yılında Bursa'daki bir Amerikan Kolejinde üç Türk kızının Hristiyan olması üzerine, Vekâlet tepkisini bu okulu kapatmakla göstermiştir.⁴⁰¹

Hükümetin yabancı okullara karşı gösterdiği bu titizliğin nedeni, Türkiye'deki Yabancı ve Azınlık okullarına, büyük çoğunlukla Rum, Yahudi ve Azınlık çocuklarının devam etmesi nedeniyle bu toplulukların siyasi anlamda yönlendirilmeleri ve Türk Devleti'ne karşı tavır geliştirmeleridir. Atatürk, bu okullara ilişkin şunları söylemiştir:

"Biz istiyoruz ki, okullarımız kalsın. Ancak okullardaki din propagandasından şüphe ediyoruz. Türkiye'de bizim okullarımızın bile elde edemediği imtiyazlara yabancı okulların malik olmasını kabul edemeyiz. Kuruluşlar, aynı nitelikteki Türk kuruluşlarına konulmuş kanun ve düzene uydukça yerinde kalabilir."⁴⁰²

4- İlköğretim ve Ortaöğretimde Din Eğitimi

Cumhuriyet dönemine geçildiğinde, eğitimin yöntem ve amaçlarının yanında, eğitim kurumlarında da yapısal anlamda yenilikler gerçekleştirilmiştir. 1923 yılında sultaniler ortaokuldan sonra 3 yıl süreli liselere çevrilmiştir. Fransız eğitim sisteminden alınan liselere ilk örneği Galatasaray lisesi oluşturmaktadır.⁴⁰³

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, eğitim sisteminde de bazı değişiklikler yapılmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk programı, 1924 tarihli "İlk Mekteplerin Müfredat

---

³⁹⁹ Ergin, *a.g.e.*, s. 72.

⁴⁰⁰ Sezer, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁰¹ Başgöz, *a.g.e.*, s. 81; Ergün, *a.g.e.*, s. 73; Ergin, *Türk Maarif Tarihi* adlı eserinde öğrenci sayısını 4 olarak vermektedir.

⁴⁰² Başgöz, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁴⁰³ P. Jacob Xavier, *L'enseignement Religieux Dans la Turquie Moderne*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1982, s. 108.

Programı”dır.⁴⁰⁴

Diğer taraftan, yine 1924 yılında eğitim ve kültür sorunlarını görüşmek üzere Ankara’da “İkinci Heyet-i İlmiye Toplantısı” yapılmıştır. Bu toplantıda alınan kararlar arasında, ilkokul öğretim süresinin altı yıldan beş yıla indirilmesi, ortaokul ve liselerin ayrı ayrı bölümler haline getirilmesi ve her ikisinin sürelerinin üçer yıl olarak tespit edilmesi ve böylece ortaöğretimin yedi yıldan altı yıla indirilmesi gibi önemli kararlar yer almaktadır.⁴⁰⁵

22 Mart 1926’da çıkartılan 789 numaralı kanunla, Maarif teşkilatı oluşturulmuştur. Kanunun birinci maddesiyle, Türk dili ve buna bağlı tüm ilmi meselelerle ilgilenmek üzere bir “Dil Heyeti”, ikinci maddesiyle de talim ve terbiye işleriyle ilgilenecek bir “Milli Talim ve Terbiye Dairesi” oluşturulmuştur.

789 numaralı kanunun yedinci maddesiyle orta tedarisat kurumlarının yapısı şu şekilde belirlenmiştir:

İlkokullar

a) Köy İlkokulları

-Yatılı

-Gündüzlü

b) Şehir ve Kasaba İlkokulları

-Yatılı

-Gündüzlü⁴⁰⁶

Köy ilkokullarının programları, şehir ve kasaba ilkokulların programlarından ayrı bir öğretim muhtevasına sahip bulunmaktadır. Köy okulları, kuruldukları köyün çevre şartları ve ihtiyaçları doğrultusunda yapılandırılmıştır. Bir anlamda bu okullar köylülerin ihtiyaçlarına cevap veren iş okulları halinde düşünülmüştür.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Recai Doğan, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları, (1924-1980)”, Yayınlanmamış Makale, s. 2.

⁴⁰⁵ Özalp, Atatınal, *a.g.m.*, s. 113.

⁴⁰⁶ Yücel, *a.g.e.*, s. 27; Jacob, *age.*, s. 108.

⁴⁰⁷ Tonguç, *a.g.e.*, s. 299.

2- Ortaokullar

a- Liseler

b- Ortaokullar

c- Şehir ilkokulları için öğretmen okulları

d- Köy okulları için öğretmen okulları⁴⁰⁸

Maarifte gerçekleştirilen bu yapısal yenilikle birlikte, bu kurumlarda din öğretimine ilişkin, farklı zamanlarda farklı uygulamalar ortaya konulmuştur. Atatürk 26 Ocak 1939 (1923'te) yaptığı konuşmada, öğretim kurumlarına ve buralarda verilecek din öğretimine şu vurguda bulunmuştur:

“Her fert dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir.”⁴⁰⁹

4.1. İlköğretimde Din Eğitimi

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile mesleki ve ilmi alanda din adamı ve din görevlisi yetiştirmek hedeflenirken, örgün eğitimin her derecesinde din dersleri yoluyla yeni yetişen neslin din bilgilerini elde etmeleri amaçlanmıştır.⁴¹⁰

II. Heyet-i İlmiye ve 1924 Tarihli “İlk Mekteplerin Müfredat Programı” doğrultusunda hazırlanan ilkokul programında, 26 ders saati bulunmakta ve 1914 tarihli mekatib-i ibtidaiye ders programından yabancı dil dışında bir fark bulunmamaktadır.⁴¹¹

1924 programında, din dersi haftada 2’şer saat olmak üzere “Kur’an-ı Kerim ve Din Dersleri” olarak belirtilmiştir. Bu dersler birinci sınıf hariç diğer sınıflarda 2’şer

⁴⁰⁸ Jacob, *a.g.e.*, s. 108; Yücel, *a.g.e.*, s. 27.

⁴⁰⁹ C. B. ve MEB’nin Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri c. I, s. 10.

⁴¹⁰ Bkz. Doğan, *a.g.m.*, s. 272.

⁴¹¹ Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim -Tarihi Gelişim-*, A.Ü. Eğt. Bil. Fak. Yay., 2. Baskı, 1985, s. 6. Ayrıca bkz. Mustafa Öcal, “Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek öğretimde Din eğitimi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Tarihiçesi”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı (İzmir 4-6 Aralık 1998)*, Tebliğler (Yay.haz. Fahri Unan, Yücel Hacaloğlu), Türk Yurdu Yay., Ankara 1999, s. 312-313.

saat okutulmaktadır.⁴¹² Bu dersin muhtevası sınıflara göre şu şekildedir:

İkinci sınıf; Kur'an elifbası gösterildikten sonra, Kur'an öğretimi ve hatim çalışması yapılacaktır. Eğer muallim fırsat bulursa, Hz. Peygamber'in yüce ahlakını ve hayatını izah ederek İslam sevgisini çocuklara aşılacaktır.

Üçüncü sınıf; Kur'an eğitimine devam edilecektir. Eğer zaman bulunursa, Hz. Muhammed'in hayatı, mücadeleleri ve sahabelerden bahsedilecektir.

Dördüncü sınıf; bu sınıfta da Kur'an okumaya devam edilecektir. Yine fırsat bulunursa, İslam'ın temel inanç esasları ve diğer peygamberlerle ilgili bilgiler verilecektir. Ayrıca ibadetlerde okunan bazı sureler ezberletilecek, abdestin nasıl alındığı ve namazın nasıl kılındığına ilişkin bilgiler öğretilenektir.

Beşinci sınıfta ise; Kur'an okumaya devam edilecek; abdest ve namazla ilgili bilgilerin güçlendirilmesi, orucun nasıl tutulacağı, haccın kısaca nasıl yapılacağı öğretilenektir.⁴¹³

1924 tarihli ilk mektepler Müfredat Programı iki yıl uygulandıktan sonra 1926 yılında, "İlk Mekteplerin Müfredat Programı" uygulamaya konulmuştur. Bu programla birlikte köy ilkokulları ile şehir ve kasaba ilkokullarının ayrımı devreye girmiştir. Bu programda ilkokuldan beklenen amaçlar da belirtilmiştir. Buna göre; ilkokullardan beklenen amaç; çocuklara ve gençlere çevresine uyum sağlayarak aktif olması ve iyi bir vatandaş haline gelmesini sağlamaktır. Köy ilkokullarındaki müfredat farklılığı, bu okullardan beklenen amaçlara da etki etmiştir. Bu okullar, köy koşullarında dinamik ve üretken bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır.

Ayrıca bu programla birlikte, 1924 yılındaki düzenlemeyle beş yıla indirilmiş olan ilkokulların öğretim yapısı, yeni programda iki devreye ayrılmıştır. İlk üç yıl birinci devre, son iki yıl ikinci devredir. Bu programda ilk kez derslerin özel amaçlarına değinilmiş ve derslerin girişinde "Dersin Hedefi" başlığı altında yer verilmiştir. Her dersin hedeflerinden sonra, hedeflerin gerçekleştirilmesinde katkı sağlayacağı umulan, öğrenme-öğretme teknik ve yöntemlerine ilişkin açıklamalara ve kullanılacak ders araç

---

⁴¹² *İlk mekteplerin müfredat programı*, Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1341 (1925), s. 13-14.

⁴¹³ Jacob, *a.g.e.*, s. 115-116.

ve gerekçeleriyle, bu araç gereçlerden nasıl yararlanılabileceğine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.⁴¹⁴

1926 programında din dersleri üçüncü sınıftan başlamakta ve haftada bir saat olarak verilmektedir. Bu programda din öğretiminin amacı şu şekildedir:

“Fırsat düştükçe, dini mahiyette gösterilmek istenilen batıl fikirler, yanlış kanaatler çürütülecektir. Çocuklara İslam dini ve büyükleri sevdirecek, iyi ve güzel hareketlerin İslam dinindeki yüksek kıymeti anlatılacaktır. Fakat hiçbir vechile taassup fikri verilmeyecektir... Dünyayı hakir görerek yalnız ahirete yönelmek ve kanaati sefaletle, tevekkülle, miskinlikle bir tutmak gibi hal ve hareketlerin hakiki dinde yeri olmadığı, dünyada azami refah ve saadet içinde yaşamının ve müslümanların zengin, memleketlerinin gelişmiş olmasının dince de istenir ve beğenilir olduğu fikirlerinin çocuklara telkini lazımdır”⁴¹⁵

Bu programda, sınıflara göre verilecek din öğretiminin muhtevası şu şekilde oluşmuştur:

Üçüncü sınıf (haftada bir ders): Cami, bugünkü Türklerin Dini, İslam dinini insanlara öğreten zat; Hz. Peygamber, Allah’a İman,

Dördüncü sınıf (Haftada bir ders): İslam dininin esasları, Hayırlı insan olmak, çalışmak, İslam dininde tevekkül her türlü tedbirlerden sonra caizdir, İslam dininde şükür asıldır, İslamlık hüsn-i muaşeret demektir, İslamlık taassubu men eder, din sahtekarlığına riya namı verilir,

Beşinci Sınıf (Haftada bir ders): İslam dininde akıl her şeyin fevkindedir, İslam dininde Allah ile kul arasında vasıta yoktur, Türklerden ve Araplardan başka İslam dinine sahip olan milletler vardır.⁴¹⁶

1924 yılında çıkarılan programa nazaran giderek amaçların değişmesine karşın, 1926’da Maarif Vekilliğinin tebliğine göre ilkokul öğretmenleri katiplik, vaizlik gibi bir ek görev alabilecekler, hatta sabah ve akşam namazlarını camide halka

⁴¹⁴ Bkz. Doğan, *a.g.m.*, s. 4; Jacob, *a.g.e.*, s. 116.

⁴¹⁵ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 302-303.

⁴¹⁶ İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926), İkinci Tab, Devlet Matb. İstanbul 1927, s. 46-49.

kıldırabileceklerdir.⁴¹⁷

1926 yılında şehir ve kasaba ilkokullarında 3. 4. ve 5. sınıflara kaydırılan din eğitimi köy ilkokullarında 1927 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır.⁴¹⁸

Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti'nin 30.11.1929 tarihli kararında önce şehir ilkokullarında “müfredat programlarındaki din derslerinin okutulacağı, fakat öğrencilerin imtihana tabi tutulmayacakları” ifadesi yer almış; 28.10.1930'da ise Bakanlıkça, “ilkokul programları içerisindeki müfredatın ancak arzu eden 5. sınıf öğrencilerine ve Perşembe günleri öğleden sonra yarım saat okutulabileceği” tamim edilmiştir. Derste okutulacak konular ise daha önce 1926 ilk mektep programında 4. ve 5. sınıflarda okutulan konuların birleşmesinden oluşmuştur. Dersin amaçları 1926 programının amaçlarının aynısıdır.⁴¹⁹

1936'da çıkarılan ilkokul programında eğitimin milli bir karaktere kavuşturulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda şehir ilkokullarında program dışı ve isteğe bağlı olarak din derslerine yer verilmemiştir.

Köy ilkokullarındaki din eğitimi ise, 1938-39 öğretim programında yer alırken, 1930'dan 1939 yılına kadar köy ilkokullarındaki seçmeli olmadan 3. sınıflarda yarım saat Perşembe günü öğleden sonraları verilmiştir. 1939 köy ilkokulları öğretim programında din dersine yer verilmemiştir.⁴²⁰

4.2. Ortaöğretimde Din Eğitimi

Cumhuriyetle birlikte, lisenin birinci devresi olarak kabul edilen ortaokullar 1924 yılında müfredat programına kavuşmuştur. 1924'te kız ve erkeklere ait lisenin birinci devresi ders programında din dersleri, 1 ve 2. sınıflarda haftada birer saattir.

1924 yılı ortaokul programı 1. ve 2. sınıflarda yer alan Din dersinin içeriğinde

---

⁴¹⁷ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 303.

⁴¹⁸ Jacob, *a.g.e.*, s. 120.

⁴¹⁹ Doğan, *a.g.m.*, s. 6.

⁴²⁰ Jacob, *a.g.e.*, s. 124. Ayrıca bkz. Doğan, *a.g.m.* s. 4; Bilgin, *Din Eğitimi*, s. 59; Okutan, “*Din Eğitimi*”, s. 417; Parmaksızoğlu, *Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 26; Bilgin, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, s. 43-44; Veli Öztürk, *Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Şuvalarında Din Eğitimi ve Öğretimi İle İlgili Alınan Kararlar ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Ens. İzmir 1990, s. 72.

ise; temizlik, namaz, oruç, hac, zekat, kurban gibi İslam'ın şartları, iman esasları ve Hz. Peygamberin Mekke ve Medine'deki hayatı konuları yer almaktadır.⁴²¹

1925 Mayısında yayınlanan bir Bakanlık tebliğine göre, ortaokullarda takip edilen program şu şekilde olacaktır: Kitaplar ilk senede somut ve akıcı içeriğe sahip olacak ve ibadetlerden bahsedilirken, bunların sosyal içeriklerinden de bahsedilecektir. İkinci senede görülen kitapta ise Hz. Peygamberin hayatından kesitler anlatılacak ve dini duygu ve düşünceleri kuvvetlendirecek meselelerden bahsedilecektir.⁴²²

Ortaokullarda din dersi, 1927'den sonra yapılan programlarda yer almamıştır. 1928'de Milli Eğitim Bakanlığının yayınladığı bir genelgede din dersi, ortaokullarda Pazartesi öğleden sonra boş bulunan bir saatte isteğe bağlı yapılabilecektir.⁴²³

1924 yılında II. Heyetin sonuçları doğrultusunda çıkarılan öğretim programında lisenin 2. devresinde din dersleri yer almamaktadır.⁴²⁴

---

⁴²¹ Yücel, *a.g.e.*, s. 166; Jacob, *a.g.e.*, s. 110-111; Doğan, *a.g.m.*, s. 4.

⁴²² Jacob, *a.g.e.*, s. 111-112.

⁴²³ Jacob, *a.g.e.*, s. 113; Doğan, *a.g.m.*, s. 7.

⁴²⁴ Jacob, *a.g.e.*, s. 110; Başgöz, *a.g.e.*, s. 79.

SONUÇ

Her devlette olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti de belli bir eğitim politikasına sahip bulunmaktadır. Belirlenen eğitim politikasının geri planına baktığımızda, belirleyici unsur olarak, 600 yıllık Osmanlı Eğitim Tarihi karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı eğitim kurumları, kuruluştan 16. yüzyılın sonlarına kadar toplumun ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ancak XVI. yüzyıldan itibaren değışen dünya şartlarına ayak uyduramamışlar, hatta mevcut yapılarıyla toplumun ilerlemesine engelleyici olmaya başlamışlardır.

1776 yılından itibaren, eğitim sisteminin düştüğu bu kötü durumdan kurtarılması için eğitimde “modernleşme” hareketi başlatılmıştır. Geleneksel Osmanlı eğitim ve öğretim kurumları olan medrese ve sıbyan mekteplerinin yanı başında önce, Batı tarzı askerî mektepler (Mühendishane-i Bahr-i Hümayun-1776, Mühendishane-i Berr-i Hümayun-1795 gibi) açılmıştır. Tanzimat Fermanının ilanıyla birlikte, sivil ilköğretim ve ortaöğretim sivil mektepler açılmıştır. Ancak bu açılan yeni eğitim kurumları, Osmanlı eğitim anlayışının modernleştirilmesinde çözüm ortaya koyamamışlardır. Toplumun içine düştüğu askerî ve sosyo-kültürel geri kalmışlık ve geleneksel eğitim kurumlarının dünya görüşüyle yenilerinin dünya görüşlerinin uyuşmaması, bu durumun nedeni olarak gösterilebilir.

Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte devlet sistemi, tarihi bir sürecin sonucu olarak değışmiştir. Devletin geçmişten edindiği tecrübelerden hareket edilerek, devlet ve onun devamını yakından ilgilendiren eğitim alanında ve özellikle de, din eğitimi konusunda değışiklikler yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının tespitinde, 3 Mart 1924 tarihinde ilan edilen “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” büyük bir önem sahiptir. Bu kanunla daha önce farklı idare mekanizmalarının denetiminde bulunan eğitim kurumları, Maarif Vekâleti yönetimine verilmiştir. Böylece, gelenek ve modernitenin çatışmasına neden olan bu eğitim kurumları tek yönetim altında toplanmıştır. Artık tek bir program ve hedef çerçevesinde bilinçli bireyler yetiştirilecektir. Muasır devletler düzeyine ulaşmak isteyen

Türk devletinin en büyük aracı olarak eğitim görüldüğü için, yeni eğitim politikası ona göre düzenlenmiştir. Eğitim politikası, dinî perspektiften, milli ve akılcı bir perspektife kaydırılmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun dördüncü maddesinde örgün eğitimde din eğitimine yer verilmiştir. Bu kanun uyarınca, din mütehassısları yetiştirmek üzere Darü'l-fünun İlahiyat Fakültesi, imamet ve hitabet gibi din hizmetlerinin ifası için İmam ve Hatip okulları açılmıştır. Bu eğitim kurumları vasıtasıyla daha önce dağınık vaziyette bulunan din eğitimi kurumları, tek bir elde toplanmakta ve din eğitiminin devletin kontrol ve yönetiminde bilimsel ve modern bir tarzda gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Bu kurumlar, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun anlaşılıp yorumlanmasında ortaya çıkan farklı yaklaşımlar nedeniyle bir müddet sonra kapatılmıştır. Şeyh Said ve Menemen olayları gibi olayların da olumsuz etkisiyle devletin dinin etkisinden tamamen kurtarılması anlayışı, bu kurumların kapanmasında büyük rol oynamıştır. Darü'l-hilafe medresesi talebesinin, İlahiyat Fakültesinden; medrese talebelerinin de imam ve hatip mekteplerinden mezun olmalarıyla, bu kurumlar öğrenci bulmakta güçlük çekmişlerdir. Azalan ilginin artırılması için yeterli çalışmanın olmaması, bu okulların kapanmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Adem, Mahmut, *Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız*, Cumhuriyet Gaz. Yay. İstanbul 2000
- Ahmed Nazif, "Tevhid-i Tedrisat Münasebetiyle", *İkdam*, 12 Ağustos 1340
- Ahmet Şükrü, "Maarif Siyasetimizin Hedefleri ve Vazifeleri", (Vasıf Bey İle Mülakat), *Vatan*, 5 Nisan 1340
- Akgün, Seçil, "Tevhid-i Tedrisat", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*", MEB, İstanbul 1983
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıcından 1999'a)*, Alfa Yay. 7. Baskı, İstanbul 1999
- , *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*, Doğan Basımevi, Ankara 1978
- , "Atatürk'ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *AAMD* (Kasım 1987), Sayı: 10
- Albayrak, Mustafa, "Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması (1862-1928)", *Atatürk Yolu*, Sayı: 4 (Ankara, Kasım 1989)
- Arslantürk, Zeki, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfi Yay., 4. Basım, İstanbul 1999
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, TBMM Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938)*, Türk İnkılap Tarihi Ens. Yay. İstanbul 1945
- , *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, TTK Bas. 2. Baskı, Ankara 1958
- , *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, Türk İnkılap Tarihi Ens. Yay., İstanbul 1945*
- , *Nutuk (1920-1927)*, c. II, Devlet Matb., İstanbul 1934
- Atatürk'ün Milli Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları* (Haz. Vasfi Bingöl), TDK

Yay. Ankara 1970

Atay, Hüseyin, "Medreselerin Islahı", *AÜİFD*, C. XXV (Ankara)

-----, "Türkiye I. Din Eğitimi Semineri Kapanış Konuşması", *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, A.Ü. İlah. Fak. Yay., Ankara 1981

-----, "Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi ve İslam'da Eğitim -Türkiye Cumhuriyetinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Yeri- *Ata. Arş. Merk. Dergisi*, C. 12, Sayı: 38 (Temmuz 1996)

-----, "Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi ve İslam'da Eğitim", *Atatürk Arş. Merk. Dergisi*, C. XII, Sayı: 38 (Temmuz 1996)

-----, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi -Medrese Programları, İcazetnameler, Islahat Hareketleri-* Dergah Yay., İstanbul 1983

Aydın, M. Şevki, *Din Dersi öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları*, E.-. Yay. Kayseri 1996

Ayhan, Halis, "İlahiyat Fakültesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000

-----, "Tanzimat Sonrası Din Eğitimi ve Öğretimi", *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1999

-----, *Türkiye'de Din Eğitimi*, İFAV Yay. İstanbul 1999

Baltacı, Cahid, *Maarif Sistemimiz*, İslam Med. Vakfı Yay. İstanbul 1980

-----, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri-Teskilat Tarih*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976

Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitime Giriş*, Kadioğlu Matb. Ankara 1991

Başgöz, İlhan, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Kültür Bakanlığı Yay. 2. Baskı, Ankara 1999

Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İFAV Yay., İstanbul 1984

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yay. İstanbul 1978

Bilgin, Beyza, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Özel Öğretim Yöntemleri Üzerine", *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri*, (8-10 Nisan 1988), DİB, Ankara 1991

- , "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri", *AÜİFD*, Ayrı Basım, C. 24, (Ankara 1981)
- , "İlahiyat Fakültelerinde Din Eğitim ve Öğretimi", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, İslam Med. V. Yay. İstanbul 1993
- , "Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12; Sayı: 38 (Temmuz 1996)
- , *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yay., Ankara 1998
- , *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara 1980
- , Selçuk, Mualla, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Gün Yay. 4. Baskı, Ankara 1999
- Binbaşıoğlu, Cavit, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bilimleri Tarihi*, Tekişık Yay., Ankara 1999
- Bolay, Süleyman Hayri, Türkne, Mümtaz'er, *Din Eğitimi Raporu*, Ank. Mrk. İHL Öğr. ve Mez. Vakfı Yay., Ankara 1995
- Bulut, Mehmet, "Birinci ve İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet meclisinde Din Eğitimi ve Din Hizmetleri ve Dini Yayın Konularında Yapılan Müzakereler Üzerine bir Araştırma", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank. Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991
- , *Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997
- Büyük Millet Meclisi'nin Beşinci Müzakeratı", *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Nisan 1340
- Cebeci, Suat, "İmam ve Hatip Liselerinden Mezun Olanların Yönelişleri ve Sebepleri", *Din Öğretimi Dergisi* (Ocak-Şubat 1992), MEB, Ankara 1992
- Celep, Cevat, *Halk Eğitimi*, (Kavramlar, İlkeler, Yöntemler, Teknikler), Pegem Yay., 2. Baskı, Ankara 1995
- Cevdet, Abdullah, "Kazım Karabekir Paşa Hazretleriyle İlmî Mülakat", *İctihat*, c. VII, (15 Kanunievvel 1923)

- Cicioğlu, Hasan, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Yay., 2. Baskı, Ankara 1985
- Çilacı, Osman, “İlahiyat Fakültelerindeki Uygulamaların Önemi Üzerine”, *Yüksek Öğretiminde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu (21-23 Ekim 1987)*, Samsun 1988
- Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*, c. I, MEB, Ankara 1946
- Çaycı, Abdurrahman, “Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun (Öğretim Birleştirme Yasası) Atatürk İnkılapları İçindeki Yeri ve Önemi”, *Türkiye Cumhuriyetinin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1995
- Çelebi, Ahmet, *İslam’da Eğitim Öğretim Tarihi* (Çev. Ali Yardım), Damlı Yay. 3. Baskı, İstanbul 1998
- Dağ, Mehmet, “Türkiye’de Din Eğitiminin Bazı Sorunları”, *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., Ankara 1981
- Dinçer, Nahit, “Yabancı Özel Okullar”, *Milli Eğitim ve Din Hayatı*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1981
- , *1913’ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi*, (Yay.Haz., M. Ertuğrul Düздаğ), Şule Yay., İstanbul 1998
- Doğan, Recai, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program anlayışları (1924-1980)”, Yayınlanmamış Makale
- , “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim ve Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yay. Ankara 1999
- , *İslamcıların Eğitim ve Öğretim Görüşleri*, Bizim Büro Matb., Ankara 1999
- , “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, *AÜİFD*, C. 37, (Ayrı Basım, Ankara 1998),
- , “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-Öğretimi”, *AÜİFD*, C. 28, Ayrı basım, Ankara 1998

- Döğen, Hayrul, *Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve İmam ve Hatip Mektepleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ulu Ün. Sosyal Bil. Enstitüsü, Bursa 1992
- Dönmez, Şerafettin, *Atatürk'ün Çağdaş Toplum ve Din Anlayışı*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1998
- Dönmezer, Sulhi, "Toplumsal Değişim ve Atatürk İnkılapları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VII, Sayı: 19 (Ankara 1990)
- Duman, Tayyip, *Türkiye'de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihi Gelişimi)*, MEB, İstanbul 1991
- "Edirne İmam ve Hatip Mektebi'nin Lağvı", *Sebilürreşad*, C. 25, Adet: 627, 27 Teşrinisani 1340
- Er, Hamit, "Daru'l-fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul 1993
- Erendil, Muzaffer, "Atatürk Çağdaş Eğitimden Yana", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, Sayı: 12 (Ankara, Temmuz 1988)
- Ergil, Doğu, *Toplum ve İnsan*, Turhan Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 1994
- Ergin, Muharrem, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, Güryay Matb., 2. Baskı, İstanbul 1975
- Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-V, Eser Matb., İstanbul 1977
- Ergün, Mustafa, "Mustafa Necati'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Mustafa Necati Sempozyumu 9-11 Mayıs 1991*Kastamonu, Kastamonu Yüksek Okulu Yay., Ankara 1991
- , *Eğitim Felsefesi*, Ocak Yay., Ankara 1996
- , *Eğitim Sosyolojisine Giriş (Eğitim ve Toplum)*, Ocak Yay. 5. Baskı, Ankara 1994
- , *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yay. Ankara 1996
- Eroğlu, Hamza, "Modern Eğitim İlkesi Olarak Eğitim Birliği ve Yanlış Uygulamalar", *AAMD*, C. IV, Sayı: 10 (Kasım 1987)

- , *Türk Devrim Tarihi*, Kardeş Matb., 2. Baskı, Ankara 1970
- Eski, Mustafa, *Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati*, Ata. Arş. Mrk. Yay. Ankara 1999
- “Evkaf Medreseleri Maarife Devroluyor”, *İkdam Gazetesi*, 6 Mart 1924
- Falih Rıfki, “Bize Atatürkçü Hoca Lazım, Şeriat Uleması Değil”, *Cumhuriyet*, 2 Teşrinievvel 1340
- Feroze, R. Muhammed, “Laiklikte Aşırılık ve İlmîlilik”, *Türkiye’de İslam ve Laiklik*, İnsan Yay. İstanbul 1995
- Fidan, Nurettin, Erden, Münire, *Eğitime Giriş*, Alkım Yay., Ankara tsz.
- Genç, Reşat, Kaynak, Reşat, *Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998
- Genel Kurmay Başkanlığı, *Atatürkçülük I, Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri*, 4. Baskı, İstanbul 1997
- Geray, Cevat, *Halk Eğitimi*, Ank. Ün. Eğit. Fak. Yay., 2. Baskı, Ankara 1978
- Giritli, İsmet, “Harf İnkılabı ve Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, Sayı: 13 (Kasım 1988)
- Gksel, Burhan, “Atatürk’ün Eğitim Konusundaki Görüşleri”, *Atatürk Yolu*, C. I, Sayı: 3 (Ankara 1988)
- Gül, Ahmet, “Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar arasında Darü'l-Hadislerin Yeri”, Ankara 1997
- Güneş, Firdevs, *Yetişkin Eğitimi (Halk Eğitimi)*, Ocak Yay. Ankara 1996
- Güneş, İhsan, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Yay. Ankara 1997
- Gürtaş, Ahmet, *Atatürk ve Din Eğitimi* DİB Yay., 6. Baskı, Ankara 1999
- , “Millî Eğitim Bünyesinde Din Eğitimi Nasıl Verilmelidir? (Temel Eğitim ve Ortaöğretimde "Din Bilgisi" Dersinin Yeri), *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, A.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. Ankara 1981

- Haydaroğlu, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ocak Yay. Ankara 1993
- Irmak, Sadi, *Atatürk Devrimleri Tarihi*, Yapı Kredi Yay. İstanbul1981
- İhsaiyat Mecmuası* (1339-1340 Ders Yılı), Devlet Matb. İstanbul 1342
- , (1925-1926 Ders Senesi), Devlet Matb. İstanbul 1928
- “İlahiyat Fakültesi Açılıyor”, *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Mayıs 1340
- “İlahiyat Fakültesi Derslere Başladı”, *Açıksöz*, 28 Mayıs 1340
- “İlahiyat Fakültesi Dün Açıldı”, *Vatan*, 8 Mayıs 1340
- “İlahiyat Fakültesi Hakkında Beyanat”, *Vatan*, 27 Haziran 1340
- “İlahiyat Fakültesi Hakkında Bir Mülakat”, *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 601, 22 Mayıs1340
- “İlahiyat Fakültesi İaşe Edilmeyecek”, *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1340
- “İlahiyat Fakültesi Mekteb-i Kuzat'ta”, *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Haziran 1340
- “İlahiyat Fakültesi”, *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Mart 1340
- “İlahiyat Fakültesi”, *İkdam*, 8 Mayıs 1340
- “İlahiyat Talebesi Derslere Girmeyecekler” *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 621
- “İlahiyat Talebesi”, *İkdam*, 29 Haziran 1340
- “İlahiyat Talebesinin Müracaatı”, *Son Telgraf*, 24 Haziran 1340
- “İmam ve Hatip Mektebinin İaşesi”, *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1340
- “İmam ve Hatip Mektepleri Lağvediliyor”, *Sebilürreşad*, C. 25, Adet: 627, 27 Teşrinisani 1340
- “İmam ve Hatip Talebesi Ne Diyor?”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1340
- “İmamsız, Hatipsiz mi Kalıyoruz?” *Sebilürreşad*, C. 25, Adet: 620, 9 Teşrinievvel 1340
- “İstanbul Sebilürreşad Ceride-i İslamiyesine”, *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 602, 29 Mayıs1340
- “İstanbul Sebilürreşad Ceride-i İslamiyesine”, *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 626, 23

- Teşrinievvel 1340
- “İstanbul Sebilürreşad Ceride-i İslamiyesine”, *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 602, 29 Mayıs 1340
- Jacob, P. Xavier, *L’enseignement Religieux Dans la Turquie Moderne*, Klaus Schwarz, Verlag, Berlin 1982
- Jaschke, Gotthard, *Yeni Türkiye’de İslamlık*, Bilgi Yay. Ankara 1972
- Kafadar, Osman, “Atatürk’ün Eğitim Felsefesi”, *10 Kasım 1993 Devlet Töreni Konuşmaları ve Atatürk ve Eğitim Paneli*, Ata. Arş. Mrk. Yay., Ankara 1996
- , *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yay., Ankara 1997
- Karagözoğlu, Galip, “Atatürk’ün Eğitim Savaşı”, *AAMD*, C. 2 (Kasım 1985)
- Karal, Enver Ziya, *Atatürk ve Devrim*, Metu Press Yay. Ankara 1998
- , *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, MEB, İstanbul 1975
- Kaya, Yahya Kemal, *İnsan Yetiştirme Düzenimize Yeni Bir Bakış, Eğitimde Model Arayışı*, Bilim Yay., Ankara 1998
- , *İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Politika, Eğitim, Kalkınma*, Hacettepe Ü. Sos. ve İdari Bil. Döner Sermaye İşl. Tes. 4. Basım, Ankara 1984
- Kayran, Mehmet, “Atatürkçü Düşünce Işığında Çağdaş Eğitim”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, Sayı: 42 (Kasım 1998)
- Kili, Suna, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Ankara 1995
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Ata. Arş. Mrk. Yay., Ankara 1999
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB, İstanbul 1992
- Koçkuzu, Ali Osman, “Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretiminin Başarılı Olmasında İki Önemli Faktör: İnsan Kaynağı ve Ders Müfredatları”, *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu (21-23 Ekim 1987)*, Samsun 1988
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 2. Baskı, Ankara 1991
- Küçük, Abdurrahman, “Din Öğretimi Üzerine Düşünceler”, *Türk Yurdu*, C. 17, Sayı:

116-117, (Nisan-Mayıs 1997)

Küçük, Hasan, “İlahiyat Fakültesinin Yükseköğretim Bünyesindeki Fonksiyonel Nitelikleri”, *Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu 21-23 Ekim 1987*), Samsun 1988

"Maarif Müsteşarı İle Bir Mülakat", *Vatan*, 8 Mayıs 1340

"Maarif Vekili Vasıf Bey İle Mülakat", *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Mart 1340

"Maarif Vekili Vasıf Bey Şehrimizde", *Vatan*, 10 Mayıs 1340

"Maarif Vekili Vasıf Bey'in Beyanâtı", *Vatan*, 23 Eylül 1340

"Maarif Vekili Vasıf Beyefendi'nin Nazar-ı Dikkatine", *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 602, 3 Temmuz 1340

"Maarif Vekili Vasıf Beyin Beyanâtı", *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Mart 1924

"Maarif Vekilinin Bir Tamimi", *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 619, 2 Teşrinievvel 1340

"Medreseler Kapanıyor", *İkdam Gazetesi*, 19 Mart 1340/1924

"Medreseler Satılabilir mi?", *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 620, 9 Teşrinievvel 1340

"Medreseler Satılıyor", *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 618, 25 Eylül 1340

"Mektepler de İnkılap Geçiriyor", *Son Telgraf*, 22 Eylül 1340

"Mektepler Meselesinin Müzakeresine Başlandı", *Vatan*, 14 Mayıs 1340

"Merhamet Ediniz Beyefendiler", *Sebilürreşad*, C. 25, Adet: 638, 12 Şubat 1340

Mumcu, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 15. Baskı, İnkılap Yay. Ankara 1997

"Müslüman Çocukların Kiliselere Götürülmesi" *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 637, 5 Şubat 1341

"Ocak Söndürmek de Meziyet İmiş", *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 620, 9 Teşrinievvel 1340

Oğuzkan, Turhan, "Orta Dereceli Genel Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, MEB, İstanbul 1983

-----, "Atatürk'ün Eğitimci Kişiliği", *Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri*, Ed. Hüseyin Cırtlı, Bekir Sorguç, Unesco Türkiye Milli Komisyonu, Ankara 1987

- Okutan, Ömer, “Din Eğitimi”, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, MEB, İstanbul 1983
- Olcaytu, Turhan, *Dinimiz Neyi Emrediyor Atatürk Ne Yaptı? Devrimimiz İlkelerimiz*, Ajans-Türk Basın ve Basım A.Ş. 8. Baskı, Ankara 1998.
- Öcal, Mustafa, *İmam Hatip liseleri ve İlköğretim Okulları*, Ensar Nşr., İstanbul 1994
- Öymen, Hıfzırahman Raşit, *Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri I (Devrimler ve Reformlar Açısından)*, Ayyıldız Matb., Ankara 1969
- Özalp, Reşat, Ataüenal, Aydoğan, “Milli Eğitim’de Kongreler ve Şuralar”, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, MEB, İstanbul 1983
- Özodaşık, Mustafa, *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme (1923-1950)*, Hızgi Kitabevi, Konya 1999
- Öztürk, Veli, *Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Şuralarında Din Eğitimi ve Öğretimi İle İlgili Alınan Kararlar ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Ens. İzmir 1990
- “Papaz Mektepleri Devletin Kavaninine Bila Kaydü Şart Riayet Edeceklerini Bildirmişlerdir”, *Vatan*, 1 Eylül 1340
- “Papaz Mektepleri, Payalık Açılmaları İçin Tavassutta Bulunmuştur”, *Vatan*, 12 Nisan 1340
- “Papaz Mektepleri”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1924
- “Papaz mektepleri”, *Vatan*, 18 Nisan 1340
- “Papaz Mekteplerinin Açılması Yakındır”, *Vatan*, 24 Eylül 1340
- “Papazlar El-an Israr Ettiklerinden Mektepler Açılmayacaktır”, *Vatan*, 16 Mayıs 1340
- “Paris Maslahatgüzarımıza da Bir Nota Tevdi Edildi”, *Vatan*, 18 Nisan 1340
- Parladır, Selahattin, “Genele Öğretim-Din Öğretimi İlişkisi”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yayınları, (Yay.Haz. Fahri Unan, Yücel Hacaloğlu), Ankara 1999
- Parmaksızoğlu, İsmet, *Türkiye’de Din Eğitimi*, MEB, Ankara 1966
- Polat, İlknur, “Atatürk ve Milli Eğitim”, *Atatürk Yolu*, Sayı: 3, (Mayıs 1999)
- “Ruhban Okulları Dün Kapatılmıştır”, *Vatan*, 8 Nisan 1340

- “Ruhban Okullarının Seddi Meselesi”, *Vatan*, 9 Nisan 1340
- Rustow, Dahwort A, “Türkiye’de İslam ve Politika”, *Türkiye’de İslam ve Laiklik*, İnsan Yay. İstanbul 1995
- Sakaoğlu, Necdet, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yay. İstanbul 1991
- , *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yay. 2. Baskı, İstanbul 1993
- Sarıkaya, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yay. İstanbul 1997
- Sarıkoyuncu Ali, “Darü’l-fünun Tarihsel Gelişimi”, *Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 32 (Ocak-Şubat 1992)
- Seber, Hande, “Atatürk ve Eğitimde Batılılaşma”, *10 Kasım 1993 Devlet Töreni Konuşmaları ve Atatürk ve Eğitim Paneli*, Ata. Arş. Mrk., Ankara 1996
- Seyitoğlu Halil, *Bilimsel Araştırma ve Yayma El Kitabı*, Güzem Yay., 7. Baskı, İstanbul 1997.
- Sezer, Ayten, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar*, TTK Yay. Ankara 1999
- Su, Mükerrerem Kamil, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Kanaat Yay. 20. Baskı, İstanbul 1974
- Sungu, İhsan, “Tevhid-i Tedrisat”, *Bellekten*, C. II, Sayı: 7-8 (Temmuz 1938)
- Şahin, Süreyya, “İmam-Hatip Liseleri İle İlgili Görüş ve Teklifler”, *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri (23-25 Nisan 1981)*, Ankara 1981
- Tahsin, “İlahiyat Liseleri: Milletin İhtiyacat-ı Diniyesini Temin İçin Zaruri Tedbirler”, *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 601, 22 Mayıs1340
- Taşdemirci, Ersoy, "Medreselerin Doğuş Kaynakları ve İlk Zamanları", *E.- . Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Kayseri 1988)
- “Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun Tarz-ı Tatbiki Hakkında Antalya Mebusu Hoca Raif Efendi Hazretleriyle Mülakat”, *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 604, 12 Haziran 1340
- “Tevhid-i Tedrisat: Tevhid-i Tedrisat Demek İla-yı Tedrisat Demek midir?”, *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 602, 29 Mayıs1340
- “Tevhid-i Tedrisat’ın Tarz-ı Tatbiki” *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 602, 29 Mayıs1340

- Tezcan, Mahmut, *Atatürk ve Eğitim*, Gündoğan Yay., Ankara 1992
- Tonguç, İsmail Hakkı, *Canlandırılacak Köy*, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1947
- Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Özel Basım, Ankara 2000
- Tuğ, Salih, "Türkiye'de Din Eğitiminin Sosyal ve Hukuki Bazı Dayanakları", *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, A.Ü. İlahiyat Fak. Vakfi Yay., Ankara 1981
- Tunaya, Tark Zafer, *İslamcılık Akımı*, Simavi Yay. İstanbul 1991
- Turan, Osman *Türkiye'de Manevi Buhran Din ve Laiklik*, Boğaziçi Yay., 3. Baskı, İstanbul 1993
- Turgut, İhsan, *Eğitim Üzerine Felsefi Bir Deneme*, Bilgehan Matb. 3. Baskı, İzmir 1991
- Uzunpostalcı, Mustafa, "Din Öğretiminde İlahiyat Fakültelerinin Rolü", *Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu (21-23 Ekim 1987)*, Samsun 1988
- Ülkütaşır, M. Şakir, *Atatürk ve Harf Devrimi*, TDK Yay. 2. Baskı, Ankara 1981
- Yahya Afif, "İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Fakültesinin Vaziyet-i İlmîyesi", *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 600, 15 Mayıs 1340
- Yahya Afif, "İnhilal Eden Bir İlim Ordusu", *Sebilürreşad* 2 Zilkade 1342, 5 Haziran 1340
- Yahya Afif, "İnhilal Eden Bir İlim Ordusu", *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 603, 5 Haziran 1340
- Yahya Afif, "Seyyid Bey'in İrşadat-ı Alımanesi", *Sebilürreşad*, C. 24, Adet: 604, 12 Haziran 1340
- Yahya Afif, "Vebali Müderris Beylerin Boynuna", *Sebilürreşad*, C. 23, Adet: 595, 29 Mayıs 1340
- Yalçın, Bekir Sıtkı, Gönülal, İsmet, *Atatürk İnkılabı Kanunlar, Kararlar Tamimler Bildiriler Belgeler (Gerekçe ve Tutanaklarıyla)*, Kültür ve Tur. Bak. Yay. Ankara 1984
- Yavuz, Fehmi, *Din Eğitimi ve Toplumumuz*, Sevinç Matb. Ankara 1963
- Yazıcı, Mustafa, *Tanzimattan Bu Yana Milli Eğitim Bakanları Bakanları*

Başbakanlar ve Atatürk, Emel Matb. Ankara 1973

“Yeni Maarif Vekilinin Son Beyanati”, *İkdam Gazetesi*, 11 Mart 1924

“Yeni Mektepler, Hastaneler Yapılacak”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1340

Yıldırım, Ergün, *Türkiye'nin Modernleşmesi ve İslam*, İnsan Yay. İstanbul 1995

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, “Devlet ve Din, Halifelik ve Laiklik”, *AÜİFD*, Sayı: 26

(Ankara 1983)

ÖZET

Korukçu, Adem, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Cemal TOSUN. V, 109 s.

Osmanlı eğitim kurumları, 17. yüzyıldan itibaren çağın ve toplumun gereksinimlerine yeteri kadar cevap veremez hale gelmiştir. Bu nedenle, 18. yüzyılın sonlarından itibaren, eğitim sisteminin yapılandırılması çalışmalarına hız verilmiştir. Bunun yanında, eski Osmanlı eğitim kurumları da varlığını devam ettirmişlerdir. Gelenek ve modernite zihniyetlerinin temsil edildiği bu kurumlar, birbiriyle çatışan nesiller yetiştirmişlerdir.

İki ayrı zihniyetin yetiştirilmesi Cumhuriyet Dönemine de yansımıştır. Atatürk ve Cumhuriyet yönetimi, bu ayrılığın bitirilmesi için 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanun'unu ilan etmişlerdir. Bu kanunla nesillerin duygu-düşünce birliği ile dayanışma ruhu içerisinde yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

Ayrıca bu kanunun 4. maddesi gereğince de, din öğretimi ele alınıp sistematik hale getirilmiştir. Bu madde doğrultusunda, yüksek diniyat mütehassısları yetiştirmek üzere İstanbul'da "Daru'l-fünun İlahiyat Fakültesi" ve imamet ve hitabet gibi din hizmetlerinin ifası için de, 29 yerde "İmam ve Hatip Mektepleri" açılmıştır. Dolayısıyla, din eğitimi faaliyetlerinin bilimsel bir tarzda gerçekleştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır.

Ancak, din öğretiminde başlatılan bu uygulamalar bir süre sonra, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" nun yorumlanmasında ortaya çıkan farklılıklardan dolayı sona erdirmiştir.

SUMMARY

Korukçu, Adem, The Act of Unification of Education and the Education of Religion, Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr. Cemal Tosun. V, 109 p.

From the 17th century on the Ottoman Educational Institutions were not sufficient enough as to meet the requirements of the period and the community. Because of this, towards the end of the 18th century a construction in the educational system was speeded up. Beside this, the old Ottoman educational institutions went on. These institutions, which represented tradition and modernity, educated generations that were in conflict with each other.

The education of two different mentalities also affected the republican period. In order to bring an end to this conflict, Atatürk and the administrators of the republican period announced the "Tevhid-i Tedrisat" laws on 3 March 1924. The aim of these laws was to educate a generation sharing the same feeling and ideas by being in solidarity of each other.

Furthermore, according to the 4 item of this law, the education of religion became systematic. In respect to this item, with the intention of biringing up high religious experts, the "Daru'l-fünun Faculty of Theology" in Istanbul and for the execution of religious leaders and oratory, secondary schools for the training of the Islamic religion were opened. In this way, the religious training was started to be executed on a scientific level.

However, because of the difference of comments on the "Tevhid-i Tedrisat" laws, this execution of religious education was brought to an end.